

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ABDULKÂHİR el-BAĞDÂDÎ VE EBÜ'L-MUZAFFER el-İSFERÂYÎNÎ'NİN İTİKADÎ MEZHEPLERİ TASNİFİ

Ömer KAHRAMAN

ŞANLIURFA-2019

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ABDULKÂHİR el-BAĞDÂDÎ VE EBÜ'L-MUZAFFER el-İSFERÂYÎNÎ'NİN İTİKADÎ MEZHEPLERİ TASNİFİ

Ömer KAHRAMAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kadri ÖNEMLİ

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri. Anabilim Dalı 145230003 numaralı Ömer KAHRAMAN'ın hazırladığı "Abdulkahir el-Bağdâdî ve Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî'nin İtikadî Mezhepleri Tasnifi" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili tez savunması, 08/08 / 2019 tarihinde, saat 10'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna **oybirliği** ile karar verilmiştir.

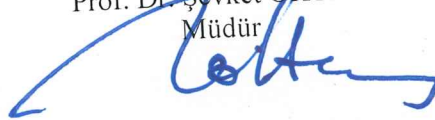
08/08/ 2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Başkan	Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ	Kabul	
Üye	Doçent. Dr. Fevzi RENÇBER	KABUL	
Danışman	Dr. Öğr. Üy. Kadri ÖNEMLİ	Kabul	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

22.08/2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı Ömer KAHRAMAN
Öğrenci Numarası 145230003
Enstitü Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri (Mezhepler Tarihi)
Programı Tezli Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe) Abdulkâhir el-Bağdâdî ve Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyîni'nin İtikadî Mezhepleri Tasnifi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Abdulkâhir el-Bağdâdî ve Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyîni'nin İtikadî Mezhepleri Tasnifi çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 101 sayfalık kısmına ilişkin, 20/06/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 29'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

20/06/2019

Hazırlayan Öğrencinin

İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu Onaylarım. 20/06/2019

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

Dr. Öğr. Üyesi Kadri ÖNEMLİ

(İmzası)

ÖZET

ABDULKÂHİR el-BAĞDÂDÎ VE EB'ÜL-MUZAFFER el-İSFERÂYÎNÎ'NİN İTİKADÎ MEZHEPLERİ TASNİFİ

KAHRAMAN, Ömer

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Kadri ÖNEMLİ

Temmuz, 2019, 101 Sayfa

Bu çalışmada Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-fırak* adlı eseri ile Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyîni'nin *et-Tabsîr fi'd-dîn* adlı eserinin mezhepleri tasnif sistemleri mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. İslâm âleminde, fırkaların ortaya çıkış zamanı ve firkalaşma nedenlerinin araştırılması ve kavranması önemli bir olgudur. “Abdulkahir el-Bağdâdî ve Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyîni'nin itikadî fırkaların tasnifi” adlı çalışmamızda bu gaye hedeflenmektedir. İslâm Mezhepler Tarihi alanında Bağdâdî ile İsferâyîni'nin yanı sıra; Nevbahtî, Şehristânî, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve Fahreddin er-Râzî gibi müelliflerin yazdıkları kaynaklarda, ilk itikadî mezheplerin tarih sahnesine çıkış zamanı kesin bir şekilde açıklanamamaktadır. Ancak bu kaynaklardan anlaşılıyor ki itikadî mezheplerin tarih sahnesine çıkışı ilk dönemlerde görülmektedir.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, yöntemi, sınırlıkları ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, Abdulkahir el-Bağdâdî ile Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyîni'nin hayatları, yaşadıkları dönem ve eserleri hakkında bilgi aktarılmıştır. İkinci ve son bölümde ise, Abdulkahir el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-fırak* adlı eseri ile İsferâyîni'nin *et-Tabsîr fi'd-dîn* adlı eserinin mezhepleri tasnif sistemlerine mukayeseli bir yaklaşımla yer verilmiştir.

Söz konusu iki eser incelendiğinde, 73 fırka rivayetine göre tasnif edildiği görülmektedir. Ana fırkalar ile yan kolları, yetmiş üç sayısı ile sınırlandırılmıştır. Ancak yer yer bu sayıya ulaşmada çelişkiye düştükleri görülmektedir. Mezheplerin doğuşu ve gelişmesinde tarihî, siyasî ve benzeri sebepler açıklanmamıştır. Bu iki

eserde mezhepler hakkında bilgi verilirken önce mezhep kurucusu, ardından görüşleri verilmektedir. Ayrıca bu iki eser karşılaştırıldığında tasnifte kayda değer bir farklılık göze çarpmamaktadır. Yer yer Bağdâdî'nin uzun ve detaylı bir şekilde kaydettiği bir fırkaya, İsferyâni'nin kısa bir şekilde değindiği görülmektedir. Bazı hususlarda bu durumun tam tersi de söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Bağdâdî, İsferyâni, *el-Fark*, *et-Tabsîr*, Mukayese.

ABSTRACT

THE CLASSIFICATION OF THE FAITH SECTS BY ABDULKÂHİR AL-BAGDÂDÎ AND EB'ÛL-MUZAFFER AL-İSFERÂYÎNÎ

KAHRAMAN, Ömer

Master's Thesis

Department of Islamic Sciences

Advisor: Asst. Prof. Dr. Kadri ÖNEMLİ

July, 2019, 101 pages

In this study, the classification systems of sects of the manuscripts entitled *el-Fark beyne'l-fırak* by Abdulkâhir el-Bağdâdî and *et-Tabsîr fi'd-dîn* by Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyîni, were examined using comparative methods. In the Islamic world, it is important to investigate and comprehend the time of the emergence of the sects and the reasons for being separated. This was aimed in our study titled "The classification of the faith sects by *Abdulkahir al-Bagdadi* and *Abu'l-Muzaffer al-Isferayini*". The emergence date of the initial faith sects was not definitively explained in the sources of the history of Islamic sects including *Bagdadi*, *Isferayini*, *Nevbahti*, *Sehristani*, *Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî* and *Fahredden er-Razi*. However, it is understood from these sources that the emergence of the faith sects is seen in the early periods of history.

Our study consists of the introduction and two chapters. The aim, method, limitations and sources of the study are provided in the introduction chapter. In the first chapter, information about *Abdulkahir al-Bagdadi* and *Abu'l-Muzaffer al-Isferayini*'s life, the time period they lived and their works are presented. In the second chapter, the systems of classification of sects in the work of *Abdulkâhir al-Bagdâdî* titled *el-Fark beyn'el-fırak* and the work of *İsferâyîni* titled *et-Tabsir fi'd-dîn* were provided with a comparative approach.

When these two manuscripts were examined, it was observed that they were classified according to the narration of seventy-three chapters. The main chapters and their parts were limited to seventy-three. However, it was identified that they have

contradictions to reaching this number. Historical, political and other reasons for the birth and development of the sects were not explained. When providing information about the sects in these two manuscripts, the founder of the sect has been introduced first and then their opinions were provided subsequently. As a result of the comparison of these two manuscripts, there were no differences in their classifications. Sometimes, the chapter that mentioned in a long and detailed way by Bagdadi, was briefly mentioned by the Īsferâÿînî. The opposite of this was possible in some cases.

Keywords: Bagdâdî, Īsferâÿînî, *el-Fark*, *et-Tabsîr*, Comparison.

**ABDULKÂHİR el-BAĞDÂDÎ VE EBÜ'L-MUZAFFER el-İSFERÂYÎNÎ'NİN
İTİKADÎ MEZHEPLERİ TASNİFİ**

İÇİNDEKİLER

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Konusu	1
1.2. Araştırmanın Metodu ve Sınırlıkları	2
1.3. Araştırmanın Kaynakları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

**ABDULKÂHİR EL- BAĞDÂDÎ VE EBÜ'L-MUZAFFER EL-
İSFERÂYÎNÎ'NİN HAYATI**

1.1. ABDULKÂHİR el-BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI (ö.429/1037).....	6
1.1.1. Doğumu	6
1.1.2. Yaşadığı Dönem	6
1.1.3. Tahsil Hayatı.....	7
1.1.4. Eserleri.....	8
1.2. EBÜ'L-MUZAFFER el-İSFERÂYÎNÎ (ö. 471/1078).....	13
1.2.1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem	13
1.2.2. İlim Tahsili.....	14
1.2.3. Eserleri.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULKÂHİR el- BAĞDÂDÎ VE EBÜ'L-MUZAFFER el-İSFERÂYÎNÎ'YE GÖRE İTİKÂDÎ FIRKA TASNİFLERİ

2.1. ŞİA/RÂFİZA	16
2.1.1. Bağdâdî ve İsferâyînî'ye Göre Şîa Fırkalarının Tasnifi.....	18
2.1.1.1. Zeydiyye.....	20
2.1.1.2. Keysâniyye.....	25
2.1.1.3. İmamiyye	28
2.2. HÂRICÎLER	37
2.2.1. Hâricîlerin İsimlendirilmesi ve Doğuşu	37
2.2.2. Hâricî Grupların Görüşleri	39
2.2.3. Hâricî Fırkaların Tasnifi.....	40
2.3. MU'TEZİLE	48
2.3.1. Mu'tezilenin Doğuşu ve Gelişmesi	48
2.3.2. Mu'tezilî Fırkaların Tasnifi	49
2.4. MÜRCİE	57
2.4.1. Mürcie'nin İsimlendirilmesi ve Fırka olarak Doğuşu	57
2.4.2. Mürcie Fırkalarının Tasnifi.....	58
2.5. NECCÂRİYYE	61
2.5.1. Burgûsiyye	61
2.5.2. Za'ferâniyye.....	61
2.5.3. Mustedrike	61
2.6. KERRÂMİYYE	62
2.7. MÜŞEBBİHE	64
2.8. İSLÂM'A MENSUP OLMADIKLARI HALDE İSLÂM'A NİSBET EDİLEN FIRKALAR	66
2.8.1. Sebeiyye:	66
2.8.2. Beyâniyye.....	67
2.8.3. Muğriyye	67
2.8.4. Harbiyye	69

2.8.5. Mansûriyye.....	69
2.8.6. Cenâhiyye.....	70
2.8.7. Hattâbiyye	70
2.8.8. Gurâbiyye	71
2.8.9. Mufavvıda	71
2.8.10. Zemmiyye	71
2.8.11. Şuray'ıyye	72
2.8.12. Nemîriyye.....	72
2.8.13. Hulûliyye.....	72
2.8.14. Ashâbu'l-İbâha	75
2.8.15. Ashâbu't-Tenâsüh	76
2.8.16. Hâbitiyye	77
2.8.17. Himâriyye.....	77
2.8.18. Yezîdiyye	78
2.8.19. Meymuniyye	78
2.8.20. Bâtıniyye	79
2.9. KURTULUŞA EREN FIRKA (el-FIRKATU'N-NÂCİYE)	81
2.9.1. Ehl-i Sünnet Fırkalarının Sınıflandırılması.....	81
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	84

KISALTMALAR

b.	İbn, bin
bkz	bakınız
c.	Cild
çev.	Çevirmen
D.İ.B.Y.	Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
m.	Miladî
nşr.	Neşreden
sad.	Sadeleştiren
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihi yok
v.	Vefat
Yay.	Yayınları
yy.	Yer yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Araştırmanın Amacı ve Konusu

Hz. Peygamber döneminde, Müslümanlar arasında itikâdî konularda herhangi bir ihtilafın varlığından söz edilemez. Yaşanan bazı sıkıntılar ise Hz. Peygamber tarafından çözüme kavuşturuldu. Bu dönemde Kur'ân'ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sunduğu temel prensipler, toplumun birliğini sağlamıştır. Mîlel ve Nihal kaynakları incelendiğinde, Hz. Peygamber döneminde dikkate değer bir ihtilaftan söz edilmemektedir.

İslam toplumunda Hz. Peygamber'in vefatından sonra bazı konularda ilk ihtilaflar ortaya çıkmaya başladı. Ancak bu ihtilaflar o dönem için siyasî, itikâdî ve amelî mezheplerin zuhuruna sebep olmamışsa da, ilk olarak Hz. Ali döneminde ortaya çıkan ihtilaflar ve savaşlar itikâdî ve siyasî mezheplerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Günümüze kadar varlığını devam ettiren pek çok mezhep bulunmaktadır. Bunlardan Ehl-i Sünet ve'l-Cemaat ve Şîa, günümüze kadar varlığını koruyan önemli İslam mezheplerindedir. Mezheplerin doğuşunu, fikirlerini ve etrafında toplandıkları şahsiyetleri araştırmak ve bilmek, mezheplerin çıkış sebebini anlamada bize yardımcı olacaktır. İslâm fırkalarının ortaya çıkışı ile ilgili eser telif eden müellifler, bu fırkaları belli başlı mezheplere bağlamışlardır. Mezhep tarafgirliği ve taassubu¹, telif edilen kitapların güvenilirliğine gölge düşürmektedir. Bir fırkanın tarafsızca ele alınması ve araştırılması ancak mezhep tarafgirliğinden uzak bir metot izlenerek sağlanabilir.²

İslâm Mezhepler Tarihi alanında son dönem akademik çalışmaları incelendiğinde, daha çok farklı mezheplere mensup müelliflerin eserleri, mukayeseli bir şekilde tez konusu yapılmıştır. Ancak aynı mezhebe mensup yazarlar arasında da farklılığın olması kaçınılmazdır. Bu farklılık bazen tasnifte, bazen de metinde

¹ Fevzi Rençber, "İslâm Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Haziran 2017): 79.

² Bkz: Ali b. İsmail Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (324/941)'in, *Makâlât'ül-İslâmiyyîn ve ihtilâf'ül-musallîn* adlı eseri mezhep tarafgirliğinden uzak tarafsızca oluşturulmuş eserlere bir örnek olarak verilebilir.

olabilmektedir. Çalışmamız gerek tasnif, gerekse metinde gösterilen farklılıklardan oluşmaktadır.

İlk dönem İslam Mezhepler Tarihi kaynaklarının araştırılması ve akademik çalışmalara konu olması çok önemli bir eksiği kapatacaktır. Bu çalışmamızda, ilk dönem kaynaklarından sayılan ve İslâm Mezhepler Tarihi alanında başvurulması gereken kaynak eserlerden Bağdâdî ile İsferyînî gibi önemli iki mezhepler tarihçisinin eserlerini ele aldık. Amacımız Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-fırak*'ı ile İsferyînî'nin *et-Tâbsir fi'd-dîn* adlı eserlerini tanıtır, aralarındaki farklılıkları ortaya çıkarmaktır. Bu gaye ile aynı mezhebe, yani Ehl-i Sünnet mezhebine mensup olan "Abdulkahir el-Bağdâdî ile Ebu'l-Muzaffer el-İsferyînî'nin Mezhepleri Tasnifi" adlı çalışmamızı tez konusu olarak seçtik.

1.2. Araştırmanın Metodu ve Sınırlıkları

Mezheplerin tasnifi, yazardan yazara farklılık arz etmektedir. Bu farklılıklardan anlaşılıyor ki, mezheplerin tasnifi konusu, sanıldığı gibi basit değildir. Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-fırak*'ı ve İsferyînî'nin *et-Tâbsir fi'd-dîn* adlı eserlerinde, mezheplerin tasnif sistemi ele alınırken genel araştırma verilerinden Betimleyici yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemden hareketle, Bağdâdî ile İsferyînî'nin söz konusu eserleri ele alınırken doküman analizi yapılarak tarafsız bir şekilde incelenmiştir. Bu usul doğrultusunda İslâm Mezhepler Tarihi alanında oluşturulmuş klasik eserlerden ve çağdaş çalışmalardan da konunun amacına uygun bir şekilde istifade edilmiştir.

Bağdâdî, İsferyînî'den tarih itibariyle daha evvel olduğundan dolayı, Bağdâdî'nin eserinden yola çıkarak, İsferyînî'nin eseri ile karşılaştırmalı bir şekilde konuyu incelemeye çalıştık. Bu iki eserde genel olarak benzerlik fazla olsa da daha çok farklılıklar üzerinde durduk. Eserlerinde kaydettikleri mezhepleri tek tek karşılaştırmalı bir şekilde inceleyip, farklılıkları ve ortak noktaları ortaya çıkarmaya çalıştık. Her iki eserde kaydedilmiş ve aralarında fark bulunmayan fırkaları ve kurucularını ise kaydedildiği gibi tercüme edip fırkaların önemli düşüncelerini kısaca ele aldık. Her iki müellif eserlerini oluştururken 73 fırka hadisini esas almışlardır.

Çalışmamızda Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-firak*'ı ve İsferyânî'nin *et-Tabsîr fi'd-dîn* adlı eserlerini esas alarak tezimizi oluşturmaya çalıştık. Çalışmamızın sınırlıkları bu iki eserde kaydedilmiş itikâdi mezheplerden oluşmaktadır.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

İslam Tarihinde meydana gelen siyâsî-itikâdî olaylar hakkında “Makâlât”, “Fırak”, “Milel ve Nihal” türünde eserler oluşturulmuştur. Bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmış, bir kısmı ise mezhepler arasındaki çekişmeler ve ihtilaflar veya savaşlar neticesinde ya ortadan kaldırılmış ya da tahrif edilmiştir.

Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk gruplar hakkında günümüze ulaşan bilgilerin eksikliği veya aktarılan birçok bilginin zamanla mezhep taassubundan dolayı tahrif edilmesi, bu alanda güvenilir bilgi kaynaklarına ulaşma noktasında ciddi bir problem teşkil etmektedir. Ancak, nakledilen tarafsız ve güvenilir kaynaklar sayesinde bir fırkanın aslı anlaşılabilir. Bu durum bütün mezhepler için geçerlidir.

Çalışmamızın temelini oluşturan Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-firak*'ı ve İsferyânî'nin *et-Tabsîr fi'd-dîn* adlı eseri günümüze kadar gelen önemli iki eserdir.³ Bu iki eserin yanı sıra, konu ile ilgili diğer bilgileri de birinci el kaynaklardan temin etmeye özen gösterdik.

Mezhepler hakkında bilgi veren ve tarafsızlık ilkesine uyan eserlerin başında, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eşârî (ö.324/936)'nin “*Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*” adlı eseri gelmektedir. Makâlâtta, Eş'arî'nin, Mu'tezilenin karşıtı olarak “Hakk Ehli”ne ait bazı görüşleri benimsemiş şekilde bir dil kullanması, bunun yanında takipçilerinin Ehl-i Hak tabirini Eş'arî'ler için kullanmaları ve yine Eş'arî'nin Mu'tezile kelamcılarına muhalefetini açıkça belirtmesi bu eserin Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra yazıldığı şeklindeki görüşü desteklemektedir.⁴

Eş'arî, Makâlât'ın mukaddimesinde kendisinden önceki mezhepler tarihi müelliflerinin birtakım yanlışlarına değinip kendisinin hatalı üsluba düşmeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca bir fırka hakkında olumlu ya da olumsuz fikir beyan

³ Çalışmamızın 9-12 ile 15. Sayfalarında bu iki eser hakkında geniş bilgi verilmiştir.

⁴ Hasan Onat, “Makâlâtü'l-İslâmiyyîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 2003) 27: 406.

etmemektedir. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hz. Peygamberin vefatından sonra zuhur eden siyasî anlaşmazlıklara değinmektedir. Bu anlaşmazlıklar sonucunda Müslümanları on grup olarak ele almaktadır.

İkinci bölümde kelim konularının yanında Mu‘tezile’nin kelim hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir. Üçüncü bölümde Müslümanların Allah’ın isim ve sıfatları hakkındaki ihtilafa düştükleri konular ile mezheplerin Kur’an’ı Kerim hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir.

Fıkıh, Kıraat ve Mezhepler Tarihi alanlarında derin bir ilme sahip olan Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Malatî et-Tarâfî (ö. 377/987)’nin doğum yeri Malatya’dır. Malatî’nin günümüze ulaşan tek eseri *et-Tenbîh ve'r-redd 'alâ ehli'l-ehvâ'*dir. Malatî eserini 73 fırka hadisini esas alarak oluşturmuştur. Bu açıdan mezhepler tarihi alanında Sünnî geleneğin öncüsü niteliğindedir.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz önemli eserlerden bir tanesi de Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim b. Ahmed eş-Şehristânî (548/1153)’nin “*el-Milel ve'n-nihal*” adlı eseridir. Şehristânî 73 fırka hadisindeki rakamı hakiki manada kabul etmiş ve firkaları buna göre tasnif etmiştir. Kitabın birinci cildinde Müslümanların ayrıldıkları firkalar hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci cildinde ise, İslâm dışında kalan diğer din ve firkalar ile filozoflardan bahsedilmektedir. Şehristânî’nin eseri derli, toplu olup kolayca anlaşılacaktır.

Hicri üçüncü asırdan itibaren Sünnî Mezhepler Tarihi müelliflerinin yanında diğer firkalara mensup müelliflerin de mezhepler tarihi ile ilgili kitap yazdıkları görülmektedir. Bunların başında Ebû Muhammed el-Hasan b. Musa en-Nevbahtî (310/922) gelmektedir. Nevbahtî’nin Mezhepler Tarihi alanında günümüze ulaşan tek eseri *Firaku’s-Şîa* adlı eseridir. İsminden de anlaşılacağı üzere Nevbahtî bu eserinde, Şîa içerisinde ortaya çıkan firkalar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

İstifade ettiğimiz bir diğer klasik eser de Fahreddin er-Râzî (606/1208)’nin “*İ’tikâdu firaki'l-müslimîn ve'l-muşrikîn*” adlı eseridir. İslam düşünce tarihinin önemli simalarından olan Râzî’nin eseri iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam firkaları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecûsîlik, Senevîlik, Sabîlik gibi İslam dışı din ve firkalara dair bilgiler verilmektedir.

Bu Çalışma sürecinde İslâm Mezhepler Tarihi alanında yapılan çağdaş çalışmalardan da istifade ettik. İslâm dünyasında ortaya çıkan mezheplerin muhasebesine sevk eden Ethem Ruhi Fığlalı'nın "*Günümüz İslam Mezhepleri*" eserininin yanında W. Montgomery Watt'a ait olan ve Fığlalının tercüme ettiği "*İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*" ile Sönmez Kutlu'nun "*Mezhepler Tarihine Giriş*" ve Muhammed Ebû Zehra'nın "*Mezhepler Tarihi*" adlı kitaplarından yararlandık. Ayrıca konumuz ile ilgili kişi, eser ve fırka hakkında genel bilgiler içeren Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi ile İSAM Kütüphanesi ve İsam web sitesinden de istifade ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULKÂHİR EL- BAĞDÂDÎ VE EBÛ'L-MUZAFFER EL-İSFERÂYİNÎ'NİN HAYATI

1.1. ABDULKÂHİR el-BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI (ö.429/1037)

1.1.1. Doğumu

“Büyük İmam, Üstâd, Kelamcıların Hüceti” gibi ünvanlarla anılan Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed et-Temimî el-Bağdâdî, Bağdat'ta doğdu. Bağdat'ta doğup büyüdüğü için el-Bağdâdî lakabıyla anılmıştır.⁵

Bağdâdî'nin doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda kesin bir bilgi verilmemiştir. 365 (975)'de ölen Ebû Bekir b. Abdî'den ders aldığına göre, 350 (961) yılı civarında doğduğu ihtimalini güçlendirmektedir.⁶

1.1.2. Yaşadığı Dönem

Abdulkahir el-Bağdâdî, İslam tarihinde kargaşa ve çekişmelerin baş gösterdiği bir dönemde yani Hicrî 4. Asrın sonu ile 5. Asrın başlarında yaşamıştır. Bu dönem, Abbasî devletinin bölündüğü, dinî açıdan Sünnî-Şîî çatışmalarının baş gösterdiği, Selçukluların hâkimiyeti ele geçirmesi ile halifenin zayıfladığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷

Bağdâdî, daha sonra Horasana seyahat etmiştir. Bu seyahati sırasında Nişabur'a yerleşti. Horasan bölgesi; Nişabur, Herat, Belh, Talikan, Nesa gibi şehirleri içine alan bir bölgedir.⁸ Bu bölge, Bağdâdî'nin dünyaya geldiği yıllarda Samanoğulları'nın hâkimiyeti altında olup, Samanoğulları ile Büveyhoğullarının aralarında cereyan eden savaşlar, h. 361 yılında yapılan antlaşma ile sonlandırılmıştır.⁹ Ayrıca bu tarihler, Samanoğullarının zayıfladığı, Gazneliler için ise devletleşme sürecinin başladığı tarihlerdir. Gazne şehrinin 366/977'de Gazneli

⁵ Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir et-Temimî el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, 7. Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2014), XXVI.

⁶ Ethem Ruhi Fığlalı, “Abdulkahir el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. , 1988), 245.

⁷ Şerafettin Gölcük, “Abdulkahir Bağdâdî”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3 (Ocak 1979): 78.

⁸ Osman Çetin, “Horasan” *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 18: 234.

⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, sad: Metin Muhsin Bozkurt (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1999), 3: 995.

Sebük Tekin tarafından ele geçirilmesiyle Gazneliler devleti resmen kurulmuş oldu. Sebük Tekin devleti yirmi yıl yönetti. Ardından 387/993'te Gazneli Mahmut, Gazneliler devletinin hükümdarı oldu. Gazneli Mahmut, yönetiminin ilk iki senesi içinde Horasan bölgesini hâkimiyeti altına alıp Samanoğulları devletine son verdi. Gazneli Mahmut'tan sonra devletin idaresini eline alan Sultan Mesut Horasanı Oğuzların istilalarından korudu. Sultan Mesut, kardeşi Muhammed ve amcasının oğlu Yusuf b. Sebük Tekin'nin kendisine karşı kurdukları pusuda öldürüldü. Sultan Mesut'un öldürülmesi ile Gazneliler devleti yıkılma aşamasına girdi.¹⁰ İşte Bağdâdî, siyasi güç kavgalarının eksik olmadığı yer olan Horasan bölgesinde yaşamıştır.

Bağdâdî'nin yaşamını sürdürdüğü Horasan bölgesinde, iki itikâdi mezhebin ön planda olduğu görünmektedir. Bunlar, merkezi Horasan olan Kerrâmiyye mezhebi ile Eş'âri mezhebidir. Bağdâdî, itikat da, Eş'ârî fıkhıta ise Şafîî mezhebine bağlı idi. Bu özelliklerinin yanında Bağdâdî, hem edip hem de matematikçidir.¹¹

1.1.3. Tahsil Hayatı

Bağdâdî, ilk tahsilini, bir hadisçi olan babasının yanında aldı. Tahsilinin büyük bir bölümünü ise Bağdat âlimlerinden olan Amr b. Said, Muhammed b. Cafer, Ebû Bekir el-İsmailî ile Ebû Bekir el-Adî gibi âlimlerden aldı.¹²

Bağdâdî, Türkmen isyanları sonucunda, Selçuklular'ın Nişabur'u işgal etmesiyle İsferrâin'e yerleşmiştir. İsferrâin'de, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-İsferrâinî'den fıkıh dersleri alıp hocasının ölümünden sonra yerine geçip ders okutmuştur.¹³ Dönemin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Bekir el-Beyhaki (ö.458/1066), Abdulgaffar b. Muhammed b. Şîruveyh, Ebû'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî (ö.465/1072), ve Nasır el-Mervezî, Bağdâdî'nin tedrisatından geçen talebelerinden bir kaçıdır.¹⁴

Birçok alanda ilmî yetkinliğe sahip olan Bağdâdî, fıkıh, usul, edebiyat, ferâiz, nahîv ve matematik gibi alanlarda derin bir ilme sahip idi. Babası Ebû Abdullah

¹⁰ Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l Melâyîn, 1983), 3: 355.

¹¹ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr İbn-i Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, thk: İhsan Abbas (Beyrut, trs.) , 2: 372.

¹² Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve vefayâtu'l-meşâhiri ve'l-a'lam*, thk: Ömer Abdusselam Tedmuri (Beyrut: 1929), 265.

¹³ İbn Hallikân, *Vefayât*, 3: 203.

¹⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 265; İbn Hallikân, *Vefayât*, 3: 203.

Tâhir ile birlikte Nişabur'a geldiğinde maddî yönden zengin olmasına rağmen servetini, hadis ehli ve ilim yolunda olanlara yaptığı yardımlarla tüketip fakirleşti. 429/1037'de İsferrâin'de vefat etmiştir.¹⁵

1.2.4. Eserleri

Tabakat kitapları, Bağdâdî'nin oluşturduğu eserlerinin sayısı hakkında farklı bilgiler kaydetmişlerdir. el-Kutbî, Onun 17 eserinin adını verir.¹⁶ es-Subkî ise Bağdâdî'nin 15 eserini sıralamıştır. Bu eserleri de şunlardır:

1. Kitâbu't-Tefsîr: Brockelmann'a göre bu kitabın adı Kitâbu Tefsîri Esmâ-illahi'l-Husna'dır. Britsh Museum Or. 7547 numarada kayıtlıdır.¹⁷ el-Kutbî ise bu esrin adını "Tefsiru'l-Kur'an" olarak kaydetmiştir.¹⁸
2. Kitâbû Fadâihi'l-Mu'tezile.
3. Kitâbû Fadâihi'l-Kerrâmiyye.
4. Kitâbu'l-Fasl fî-Usûli'l-Fıkh.
5. Kitâbu't-Tafdîli'l-Fakîr's-Sâbir 'Ale'l-Ğaniyyi's-Şâkir.
6. Kitâbu't-Te'vîli Müteşâbihi'l-Ahbâr.
7. Kitâbu Nefyi Halkı'l-Kur'ân.
8. Kitâbu's-Sıfât.
9. Kitâbu İbtâli'l-Kavli fî't-Tevellud.
10. Kitâbu'l-Meâd fî-Mevârîsi'l-İbad.
11. Kitâbu Bulûği'l-Medâ fî-Usûlil-Hudâ.
12. Kitâbu't-Tekmile Fi'l-Hisâb: Laleli Kütüphanesi 2708 numarada kayıtlıdır.¹⁹
13. Kitâbu'l-İmân ve Usûlihu: Fığlalı bu eser hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

¹⁵ İbn Hallıkân, *Vefayât*, 3: 203.

¹⁶ İbn Şakir el-Kutbî, *Fevatu'l-vefeyât*, (Mısır: 1651), 615.

¹⁷ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, "Çevirmenin Ön sözü", XXVII.

¹⁸ Kutbi, *Vefeyât*, 65.

¹⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, "Abdulkâhir el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1998), 1: 245-247.

“Bu kitap büyük bir ihtimalle Bağdâdî'nin Kitabu Usuli'd-Din adlı eseri olmalıdır. Usulu'd-Din, Cârullah Kütüphanesi 2076 numarada kayıtlı yegâne nüshasına dayanılarak, 1928 yılında neşrolunmuştur. Bilginin ve yaratılışın tâbiatı ile başlayıp marifetullah, Allah'ın sıfatları ve öteki âlem meseleleri hakkında sağlam bilgiler veren sistematik bir eserdir. Ayrıca muhtelif fırkaların her mesele hakkındaki görüşlerini de oldukça tarafsız bir şekilde verir. Bu arada Ehl-i Sünnet'in üzerinde birleştiği hususlara da işaret eder”.²⁰

14. Kibâu'l-Milel ve'n-Nihal: Brockelmann, eserin Aşir Efendi Kütüphanesi 555 numarada kayıtlı olduğunu ifade etmiştir. Bu eser, el-Fark'ın yeniden gözden geçirilmiş ve yeni bazı bölümler eklenmiş halidir denilebilir.²¹

15. Kitâbu'l-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırkati'n-Naciyeti: Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî'nin bu eserinin bu güne kadar üç tahkikli neşri yapılmış, bir de tahkiksiz olarak basılmıştır. Bunlar:

- a. Muhammed Bedr neşri (Matba'atu'l-Maârife, Kahire, 1328/1910). Bu neşir Berlin Kütüphanesi 2800 numarada kayıtlı bir nüshaya dayanılarak yapılmıştır.
- b. Eş-Şeyh Muhammed Zahid b. Hasan el-Kevseri neşri (Neşru's-Sakafeti'l-İslamiyye Yayınları, Kahire 1367/1948).
- c. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd neşri (Matbaatu'l-Medenî, Kahire, 1964).
- d. Eserin tahkiksiz yeni basımı: el-Fark beyne'l-fırak ve Beyânu'l-Fırkati'n-Naciyeti Minhum, (Daru'l-Âfâkı'l-Cedîde Yayınları, Beyrut, 1393/1973).²²

Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî'nin bu eseri beş ana bölümden oluşmaktadır(s.23-317):

²⁰ Fığlalı, “Abdulkâhir el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1: 245-247.

²¹ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, “Çevirmenin Ön Sözü”, XXVIII.

²² Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, “Çevirmenin Ön Sözü”, XXVIII.

a. Birinci Bölüm

Bağdâdî bu bölümde, 73 fırka hadisini ele almaktadır. Bununla beraber, eserinde bu hadisin üç rivayetine yer vermekte ve birçok sahabenin bu hadisi rivayet ettiğini ifade etmektedir. Bağdâdî'nin kaydettiği üç rivayet şu şekildedir:

- a. Birinci rivâyet: Bize Ebû Sehl Bişr b. Ahmet b. Bişr el-İsferâyîni haber verdi ve şöyle dedi: Bize Abdullah b. Naciye haber verdi dedi ki: Bize Vehb b. Bakıyye, Halit b. Abdullah'dan, O, Muhammed b. Amr'dan, O, Ebû Seleme'den naklen Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini bildirdi: Allah'ın Resûlü dediki: “Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır”.²³
- b. İkinci rivayet şu şekildedir: Bize Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ziyad es-Simmezi haber verdi ve dedi ki: Bize Ahmet b. Hasan b. Abdulcabbar haber verdi ve dedi: Bize Hesem b. Harice haber verdi ve dedi: Bize İsmail b. Ayyaş, Abdurrahman b. Ziyad b. En'amdan, o Abdullah b. Yezidden naklen Abdullah b. Amr'ın şöyle söylediğini bildirdi: Allah Resulü dedi ki: “İsrail oğullarının başına gelen şey ümmetimin de başına gelecektir. İsrail oğulları yetmiş iki fırkaya ayrıldı; ümmetim de onlardan bir fazlasıyla yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Ve biri hariç diğerleri cehenneme gidecektir. Dediler ki: Ey Allah'ın Resulü! Ateşten kurtulacak bu fırka hangisidir? O, ‘Benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu firkadır’ buyurdu”.²⁴
- c. Üçüncü rivâyet ise: “Bize el-Kadî Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer el-Malik haber verdi ve dedi ki: Bize babam, babasından naklederek dedi ki: Bize Velid b. Muslim haber verdi ve dedi ki: Bize Evzaî haber verdi ve dedi ki: Bize Katade, Enes'ten naklen Nebi'nin şöyle buyurduğunu haber verdi: “İsrail oğulları yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Ümmetim ise yetmiş iki

²³ İbn Mâce, el-Hafız Abdullah b. Muhammed b. Zeyd, *Sünen-i İbn Mâce*, Fiten, 17, Beyrut, ts. ; Tirmizi, Ebu Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i Tirmizi*, İman, 18.

²⁴ Ebu Davud, *Sünen-i Ebû Davud*, 17.

fırkaya ayrılacaktır; biri hariç diğerleri cehennemdedir. Bu tek fırka da cemaattir’’ şeklindedir.²⁵

İslam Mezhepler Tarihi alanında oluşturulan eserlerin hemen hepsinde mezheplerin tasnifi konusunda birtakım zorluklar mevcuttur. Bu zorlukların başında İslam tarihinde ortaya çıkan fırkaların sayısı ve isimlendirmesi gelir. Bu konuda eser telif etmiş birçok müellif farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu farklı görüşlerin temel nedeni Hz. Peygamber’den riyaet edildiği iddia edilen 73 fırka hadisi gelmektedir. Söz konusu olan hadis, Tirmizi (ö. 279/892), İbn Mace (ö. 273/889) ve Ebû Dâvûd (275/888)’da geçmektedir. Bu hadise göre Yahudiler yetmiş bir, Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrılmışlardır. İslam ümmeti ise yetmiş üç fırkaya ayrılacak ve bunlardan sadece bir fırka kurtuluşa erecektir.

İslâm Mezhepleri Tarihçilerinin, 73 fırka hadisine karşı dört farklı yaklaşımı olmuştur. Bu farklı yaklaşımları kısca özetleyecek olursak:

- a. Rivayetteki 73 sayısını hakikat olarak kabul edenler: Malatî, Bağdâdî, İsferyânî ve Şehristânî gibi Sünnî gelenekten gelen müellifler hadiste geçen sayıyı gerçek anlamda kabul edip eserlerini buna göre tasnif etmişlerdir. Ancak bu müelliflerin de mezheplerin sayısı hakkında ittifak edemedikleri görülmektedir. Örneğin, Mu‘tezile’nin ayrıldığı fırkalar hakkında, Malatî yedi; Bağdâdî on yedi; İsferyânî on sekiz; Şehristânî ise On iki fırkadan oluştuğunu ifade etmiştir.
- b. Hadisteki 73 sayısını mecaz kabul edenler: *İ’tikâdâtü fırakı’l-müslimîn ve’l-müşrikîn* adlı eserin müellifi Fahreddin er-Razî bu gruptan sayılmaktadır.
- c. Söz konusu hadisi sahih görmeyenler: İslam Mezhepler Tarihi ile ilgili önemli bilgi içeren *el-Fasl* adlı eserin müellifi İbn Hazm (456/1064).
- d. Söz konusu hadisi dikkate almayanlar: Makâlâtu’l-İslâmiyyîn’nin müellifi Eş‘arî (324/936), bu hadise dair olumlu ya da olumsuz her herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır.²⁶

²⁵ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 3: 120.

²⁶ Kadir Gömbeyaz, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2005): 147-160.

b. İkinci Bölüm

Bağdâdî, bu bölümde ümmetin nasıl yetmiş üç fırkaya ayrıldığını ve İslam fırkaları adı altında toplanan fırkaları açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ihtilafları açıkladıktan sonra fırkalaşma sürecini ele almıştır. Fırkalaşma sürecinde Râfıza'dan başlamış ve Râfıza'yı 20 fırkaya ayırmaktadır. Yine ona göre Hariciler (20), Kaderiyye/Mu'tezile (20), Mürcie (3), Neccariyye (3), Dırrariyye-Bekriyye (1), Cehmiyye (1), Kerramiyye (1) gruptan oluşmaktadır.

Bağdâdî'nin bu sınıflandırmasına göre fırka sayısı 69 da kalmaktadır. Daha sonra 72 sayısına ulaşmak için Mürcieyi 20 kola ayırmaktadır ancak bu sefer fırka sayısı 86'ya çıkmaktadır.

c. Üçüncü Bölüm

Bağdâdî, bu bölümü sapık olarak nitelediği fırkalara ayırmaktadır. Bu fırkaları geniş bir şekilde ele alıp yer yer bu fırkaların görüşlerini eleştirip kendi düşüncesini açıklamaktadır.

d. Dördüncü Bölüm

Müellif bu bölümde, İslam'a nispet edilen ancak İslamî olmayan fırkaları ele almaktadır. Bununla beraber İslam ümmeti nedir, buna kimler dâhildir, konusunu geniş bir şekilde açıklamaktadır.

e. Beşinci Bölüm

Kurtuluşa eren fırkanın özelliklerinin ele alındığı bu bölüm, 7 başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar:

1. Ehl-i Sunnet ve'l-Cemaat'in sınıfları.
2. Ehl-i Sünnetin kurtuluşunun incelenmesi.
3. Ehl-i Sünnetin üzerinde birleştiği esaslar.
4. Ehl-i Sünnetin faziletleri.
5. Ehl-i Sünnetin eserleri.²⁷

²⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-firak*, 272-317.

1.2. EBÜ'L-MUZAFFER el-İSFERÂYÎNÎ (ö. 471/1078)

1.2.1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem

Muhammed Zahid el-Kevserî, Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî'nin *et-Tabsîr fi'd-dînadlı* eserine yazdığı mukaddimede İsferâyînî'nin Usûlu'd-Dîn ulemasının önde gelenlerinden olduğunu belirtmektedir.²⁸ İbn Asakir, *Tebyinu'l-Kizbi'l-Müfteri A'lâ İmami'l-Eş'arî* adlı kitabında İsferâyînî'yi Eş'arî kelamcılarının dördüncü tabakası içinde ele alıp, Onun sağlam bir imana sahip olmasının yanında kelim ve tefsir alanlarında da mahir olduğunu aktarmaktadır.²⁹

Muhammed Zahid el-Kevserî, İsferâyînî'nin tam adını şu şekilde vermektedir: Şehfur b. Tahir b. Muhammed Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî.³⁰ Kevserî ayrıca, Farsça dilinde melikin oğlu anlamına gelen “Şehfur” tabirinin İsferâyînî'nin asıl adı olduğunu ve babasının isminin de Tahir olduğunu belirtmektedir.³¹

Doğum tarihi ve doğum yeri kesin olarak bilinmemekle beraber hicri V. Yüzyıl başlarında doğduğu varsayılmıştır. Nişabur ve Cürcan arasında bulunan İsferayîn şehri ve çevresinde yaşamını sürdürdüğü için İsferaîn ismi nispet edilmektedir. Abdulkahir el-Bağdâdî'den ders aldı ve onun kızı ile evlendi. İsferâyîni, Eş'ârî-Şafîî ekolüne mensup bir müelliftir.³²

İsferâyînî'nin yaşadığı dönem, siyasî güç kavgalarının yanında itikâdî kargaşaların da baş gösterdiği bir dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde özellikle dinî fırkalar arasında çıkan kavgalar kan dökmeye sonuçlanmıştır. Özellikle İslam tarihinde önemli bir yere sahip iki fırka olan Şîa ve Ehl-i Sünnet arasında kanla sonuçlanan kavgalar bu dönemde baş göstermiştir. İbnu'l-İmâd bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Şîa ve Ehl-i Sünnet arasında fitne ateşi tutuştu. Çarşılar günlerce kapandı. Ehl-i Sünnet taraftarları büyük bir topluluk ile hilafet merkezine saldırdı. Böylece Ehl-i Sünnet taraftarları ile Şîa taraftarları arasında çatışma başladı. Bu çatışmalarda birçok Müslümanın kanı döküldü ve çok sayıda kişi öldürüldü.

²⁸ Muhammed Zahid el-Kevserî, “Mukaddime” *İsferayînî et-Tabsîr*, (Beyrut: 1988), 8-9.

²⁹ Ali b. Hasan el-Kasım İbn Asakir, *Tebyinu kizbil müfteri fima nusibe ilel-imamil-Eş'arî*, (Dimeşk: 1995), 270; Taceddin İbn Subkî, *Tabakatu's-şafiiyyetu'l-kübra*, thk. Abdulfettah Muhammed (1962), 3: 170.

³⁰ Kevserî, *Mukaddime*, 9.

³¹ Kevserî, *Mukaddime*, 9.

³² Subkî, *Tabakatu's-şafiiyye*, 3: 175.

Ardından Şîiler toplanıp hilafet merkezini ablukaya alıp yaktılar. Ehl-i Sünnet âlimlerinden olan Serahsî'yi katlettiler.³³ İsferyânî, siyasî ve itikâdî güç kavgalarının yaşandığı bu dönemde yaşamını sürdürmüştür.

1.2.2. İlim Tahsili

Hayatı boyunca ilim elde etmek için birçok sefer yapmıştır. Eş'arî kelamcılarının dördüncü tabakasında gösterilen İsferyânî, tefsir ve fıkıh ulemasının içinde de zikredilir. Bununla beraber kelam ve usul, ilmî şahsiyetinde önemli bir yer tutar. Yazdığı eserlerle mezhep tarihçileri arasında da yer alan İsferyânî, Ehl-i Sünnetin ilkelerini hararetle savunur. Ona göre temel İslam ilimlerine ait önemli eserlerin, Sünnî âlimler tarafından yazılmış olması ve bu eserlerin İslam âleminde yaygınlık kazanması, dünyada varolan mescid ve ribatların pek çoğunun Ehl-i Sünnet mensuplarınca inşa edilmesi bu mezhebin hak olduğunun delilidir.³⁴

Ebü'l-Muzaffer el-İsferyânî, Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından Tus şehrinde bulunan nizamiye medresesinde görevlendirilmiştir. Ders okutma vazifesini, hayatının sonuna kadar sürdüren İsferyânî, 471/1078'de Tus şehrinde vefat etmiştir.³⁵

İsferyânî künyesi ile tanınan birçok âlim bulunmaktadır. Bu âlimleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. Hafız Yakub b. İshak b. İbrahim el-İsferyânî (316/928): Sahih-i Müslim'den tahriç edilen el-Müsnedü's-Sahihü'l-Muharrec ala Sahih-i Müslim adlı hadis kitabının müellifidir.
2. Ebû İshak b. İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-İsferyânî (418/1088): Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin de hocasıdır.
3. Muhammed b. Ali b. Hasan Ebû Ali es-Saka el-İsferyânî (372/983)
4. Ebû Hamîd Ebû Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferyânî (406/1016)

³³ Abdulhay Ebû'l-Felah İbnu'l-İmâd, *Şezeratu'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, (Beyrut: 1350), 3: 270.

³⁴ Emrullah Yüksel, "İsferyânî Şehfur b. Tahir", *Türkiye Dyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2000), 22: 517-518.

³⁵ Ali b. Hasan b. Hibbetullah İbn Asakir, *Tebyinu kizbi'l-mufteri fima Nusibe ile'l-imâm el-Eş'arî*, (Dımaşk: 1995), 250; Yüksel, "İsferyânî Şehfur b. Tahir", 22: 517-518.

5. Ebû'l-Futuh Muhammed b. Fadl b. Muhammed b. Mu'temid el-İsferâyînî (538/1144).
6. Ebû'l-Kasım el-İsferâyînî olarak bilinen Abdulcebbar b. Ali b. Muhammed b. Hasan el-İskâfi (452/1060).³⁶

İsferâyînî'nin ailesi ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kevserî, kaynak ismi vermeden İsferâyînî'nin mübarek ve hatırı sayılır bir aileden olduğunu ifade etmektedir.³⁷

1.2.3. Eserleri

1. *Tacu't-teracim fi tefsiri'l-Kur'ani li'eacim*: İsminden de anlaşılacağı üzere Farsça yazılan bir tefsir olup, Afyon Gedik Ahmet Paşa kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır. İsferâyînî'nin bu eseri ayrıca Tahran'da basılmıştır.³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserinde İsferâyînî'nin bu eserinden söz etmektedir.³⁹

2. *el-Evsat*: İsferâyînî'nin *et-Tabsîr*'de belirttiğine göre bu eserin ana konularını yine mezhepler oluşturmaktadır.⁴⁰

3. *et-Tebîr fi'd-dîn ve temyîzu'l-fırkatu'n-naciyeti ani'l fıraki'l-hâlkîn*: İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn* adlı eserini oluşturma amacını, kitabın giriş bölümünde hak-batıl ayırımından bahsederek şu cümlelerle açıklamaktadır: “Gerçeğin bilinmesi için iyinin de kötünün de ortaya çıkarılması gerekir. Bu iki grubun, arasını ayırıcı, hakkın vasıflarını ve özelliklerini içeren, delillerine işaret eden; yine batılın sıfatlarını ve sınırlarını içeren bir kitap yazmak istedim ki böylelikle bu kitabı dinini iyice öğrenmek için okuyan kişinin bilgisi artsın, sapık kişilerin kafa karıştırmalarından etkilenmesin. Allah'ın gücü ve kuvveti ile bu kitabı ehl-i dinin inançlarını ve sapık görüşlerin çirkinliklerini içerecek şekilde on beş bölüme ayırdım” demektedir.⁴¹

³⁶ İbn Asakir, *Tebyin*, 250.

³⁷ Kevserî, *Mukaddime*, 9.

³⁸ Emrullah Yüksel, “*İsferâyînî Şehfûr b. Tahir*”, 22: 517.

³⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, (Beyrut, ts.), 1: 268-340.

⁴⁰ Şehfur b. Tahir b. Muhammed Ebû Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tebîr fi'd-dîn ve temyîzu'l-fırkatu'n-naciyeti ani'l fıraki'l-hâlkîn*, thk: Kemal Yusuf Hut, (Beyrut: 1973), 22.

⁴¹ İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 17.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULKÂHİR el- BAĞDÂDÎ VE EBÜ'L-MUZAFFER el-İSFERÂYİNÎ'YE GÖRE İTİKÂDÎ FIRKA TASNİFLERİ

2.1. ŞÎA/RÂFİZA

Şîa'nın kelime anlamı: Arapçada “ş,y,a” kökünden türemiş bir kelimedir. Bu kelime genellikle “taraf, yardımcı, destekleyici, fırka” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁴² Bu kelime Kur'ân'ı Kerim'de birçok ayette “fırka, bölük, topluluk, taraftar ve yaymak” gibi anlamlarda kullanılmıştır. (En'am 65, 150; Hicr, 10; Meryem, 69; Kassas, 4; Rum, 32; Sebe', 54; Kamer, 51; Saffat, 83; Nur, 19.)

Şîa'nın terim anlamı ise; Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ini devlet başkanlığı (İmamet) için en layık kişi olarak gören ve Hz. Ali'yi nass ve tayin ile meşru halife olarak kabul eden, ondan sonraki halifelerin de, onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların ortak adıdır. Şîa kelimesi, genellikle cemaat anlamına cemi için kullanılmış, müfret anlamda da “Şîî” tabiri öne çıkmıştır.⁴³

Şîa tabiri, Şîa'nın mezhep olarak ortaya çıkışına kadar, Arapçada genellikle ‘taraftar’ anlamında kullanılmıştır. Genel anlamdaki bu kullanış, Hz. Hüseyin'nin 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde, Kerbelâda feci bir şekilde şehid edilışinden sonraya kadar devam etmiştir. Bu olaydan kısa bir süre sonra Şîa, terim olarak, Emevî'lere karşı Hz. Hüseyin'nin intikamını almak isteyen ve ayrıca Hz. Ali ve ehlinin haklarını aramak ve onun ehline yardım etmek için bir araya gelenleri ve onlara taraftar olanları ifade etmeye başlamıştır. Bu durum aynı zamanda ilk Şîî fırkaların siyaset alanında yavaş yavaş ortaya çıkışlarının en erken tarihidir.⁴⁴

İbn Nedim, Şîa teriminin, fırka anlamında ilk olarak Hz. Ali'nin, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e karşı yapılan mücadele esnasında kullanıldığını ve Hz. Ali'nin kendi taraftarlarını, benim “Şîa'm” olarak tarif ettiğini aktarmaktadır.⁴⁵

⁴² Mustafa Öz, “Şîa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 111-114.

⁴³ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, (İzmir: İlâhiyât Vakfı Yayınları, 2008), 266.

⁴⁴ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 266.

⁴⁵ İbn'u-Nedim, *el-Fihrist*, thk: İbrahim Ramazan, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998), 217.

Şîî bir müellif olan Nevbahtî'ye göre ise Şîa kavramı, Hz. Peygamber zamanında ortaya çıkmış olup, Hz. Ali'nin üstünlüğünü kabul edip onun tarafını tutan ve Ali Şîası olarak tarif edilen bir topluluk için kullanılmıştır.⁴⁶

Şîa kavramının yerine kullanılan kelimelerden biride Râfıza kelimesidir. Râfıza: “r,f,d” kökünden türemiştir. Rafz kelimesi “terk etmek, bırakmak, red etmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Şîa'ya muhalif olanlar içinde, bütün Şîî fırkalar için Şîa yerine Rafızî tabirini kullananlar olduğu gibi, sadece Şîa'nın bir grubu için de bu kavramı kullananlar olmuştur. Sözelimi el-Bağdâdî ile İsferyânî Şîa tabirinin aksine Rafızî kelimesini kullanmaktadırlar. Eş'arî ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini reddettikleri için Râfıza ismini sadece İmamiyye fırkaları için kullanmaktadır.⁴⁷

Râzî, Rafızî kavramının kullanımı hakkında şu malumatı aktarmaktadır: “Zeyd b. Ali, Hişâm b. Abdulmelik'e isyan ettiği esnada kendi ordusunun Hz. Ebû Bekir'i kötülediğini görünce onları engellemeye çalışır. Bunun üzerine Zeyd b. Ali'nin ordusu ona karşı çıkıp ondan ayrılınca Zeyd b. Ali onlara, “Beni red mi ediyorsunuz? Eterfuduneni?” diye sorunca onlarda evet cevabını vermişlerdi. Böylece onlara Rafızî ismi verildi.⁴⁸

Muhammed Ebû Zehra, Mezhepler Tarihi kaynaklarında, Râfıza (Şîa)'nın ortaya çıkış zamanı ile ilgili verilen bilgiler arasında farklılıklar olduğunu aktarmaktadır. Buna göre;

-Bir kısım yazar, Râfıza'nın ilk oluşumunun, Hz. Peygamber dönemine rastladığını kabul ederler.⁴⁹

-Bazı tarihçilere göre Râfıza, Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra ortaya çıkmıştır.⁵⁰

⁴⁶ Ebû Muhammed el-Hasan b. Musa en-Nevbahtî, *Kitâbu fıraku's-şîa*, thk: Helmut Ritter, (İstanbul: 1931), 20.

⁴⁷ Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilafu'l-musallîn (İlk Dönem İslâm Mezhepleri)*, trc: Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, (İstanbul: Kabcı Yayıncılık, 2005), 48.

⁴⁸ Faruddin er-Râzî, *İ'tikâdâtü fıraki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*, thk: Ali Sami en-Neşşâr, (Kahire: 1938), 52.

⁴⁹ Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 12.

⁵⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 35.

-Diğer bir kısım yazar da Şîa'nın, Hz. Osman döneminden başlayarak Mısır'da doğduğunu ve oradan Irak'a yayıldığını ifade etmişlerdir.⁵¹

Irak'ın, Şîi'liğin merkezi olmasında birçok etkenden söz edilebilir. Bu etkenlerin başında Hz. Ali'nin hilâfeti boyunca Irak'ta kalması gelmektedir. Buna bağlı olarak Irak ahâlisinin Hz. Ali'ye olan sevgi ve bağlılıkları artmıştır. Bu sevgi ve bağlılık, Ali taraftarlığının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ayrıca, Irak'ın, eski kültürleri barındıran bir yapısının olması ve Hint, Fars ve Keldâni gibi kültürlerin harmanlanması, Şîi düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁵²

2.1.1. Bağdâdî ve İsferyînî'ye Göre Şîa Fırkalarının Tasnifi

Bağdâdî ile İsferyînî'nin tasniflerine geçmeden önce mezhepler tarihi yazarlarının bu konuya dair yaptıkları tasniflere birkaç misal vermekte fayda vardır. Zira bu tasniflerden yola çıkarak siyasî ve itikâdî fırkaların tam olarak anlaşılması mümkün olabilmektedir.

Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn* adlı eserinde, Şîi fırkaları üç grup halinde ele almaktadır: Râfıza (İmamiyye), Zeydiyye ve Galiyye.⁵³ Şehristânî *el-Milel ve'n-nihal* adlı kitabında ise Keysâniyye, Zeydiyye, İmamiyye, İsmailiyye ve Gulat olmak üzere Şîa'yı beş kısımda değerlendirmektedir.⁵⁴ İbn Hazm (ö. 465/1063), Şîa fırkalarını üç grup halinde incelemektedir. Bunlar Zeydiyye mezhebinden Cârûdiyye, Râfızadan İmamiyye ve Galiyye fırkalarıdır.⁵⁵ İbn Hazm'ın tasnifine baktığımızda aslında Şîa'yı, Zeydiyye, İmamiyye ve Galiyye olmak üzere üç fırkaya ayırdığı görülmektedir. Eş'arî'nin tasnifine büyük ölçüde benzerlik gösterilmiş olsa da Eş'arî ile İbn Hazm Keysâniyye fırkasını müstakil bir mezhep olarak görmemektedirler. Eş'arî, Keysâniyye fırkasını İmamiyyenin,⁵⁶ İbn Hazm ise Zeydiyye'nin⁵⁷ bir grubu olarak incelemektedir.

⁵¹ Muhammed Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, trc: Sıbğatullah Kaya, (İstanbul: Çelik Yayınları, 2013), 46.

⁵² Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 46.

⁵³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, 35.

⁵⁴ Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel*, (Beyrut: Daru's-Surur, 1948), 1: 196.

⁵⁵ Ebû Muhammed Ali İbn-i Hazm, *Kitâbu'l-fasl fi'l milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, 1. Baskı, (Beyrut: h. 1317), 4: 179.

⁵⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, 49.

⁵⁷ İbn Hazm, *el-Fasl*, 4: 179.

Fahredden er-Râzî (ö. 606/1208), Şîa firkalarını ele alırken Râfıza tabirini kullanıp Râfıza'yı: Zeydiyye, İmamiyye, Keysâniyye ve Galiyye olmak üzere dört kısımda inceler.⁵⁸

Nevbahtî, *Firaku's-Şîa* adlı eserinde, Şîa içerisinde ortaya çıkmış firkalar hakkında bilgi vermekle beraber Şîi firkalar için belirgin bir tasnif yapmamaktadır. O, özellikle On iki imamı esas alır. Ancak, Şîa'yı: Zeydiyye, Keysâniyye, İmamiyye ve Gulat olmak üzere temelde dört grup olarak incelediği görülmektedir.⁵⁹

el-Fark beyne'l-fırak ve *et-Tabsîr Fi'd-Dîn*'de Ravâfız/Şîa üçe ayrılmıştır. Bunlardan birincisi Zeydiyye üç fırka, Keysâniyye iki fırka ve İmâmiyye de on beş fırka olmakla toplam yirmi Ravâfız fırkası ele alınmaktadır. Şimdi bu firkaları sırayla mukayeseli bir şekilde ele alacağız.

⁵⁸ Râzî, *İ'tikâdât*, 52.

⁵⁹ Nevbahtî, *Firakü's-Şîa*, 21.

2.1.1.1. Zeydiyye

Zeydiyye, İmamiyye Şîa'sının dördüncü imamı Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin (94/712)'in oğlu Zeyd b. Ali (122/740)'ye, ondan sonra da oğlu Yahya (125/743)'ya uyarak onların imametini ileri sürenlerin mezhebidir.⁶⁰

Zeyd b. Ali, h. 80 senesinde doğdu. Zeyd, ilk eğitimini babasının yanında aldı. Kendisi on dört yaşında iken babası vefat etti. Bunun üzerine abisi Muhammed el-Bakır, bakımını ve eğitimini üstlendi. Abisinin yanında eğitimini belli bir aşamaya getirdikten sonra ilim tahsili için zaman zaman Kûfe'ye ve Basra'ya gitti. Basra'da birçok âlim ile tanışıp ilim meclislerinde bulundu. Bu sırada Vasıl b. Ata (ö.133/750) ile tanışma fırsatı buldu.⁶¹ Zeyd b. Ali'nin ilmi konularda ilişki kurduğu diğer önemli bir âlim de Ebû Hanife'dir. Ebû Hanife Zeyd'e özel bir ilgi gösterip onun Emevî ordusuna karşı çıkışını şu şekilde değerlendiriyordu: "Zeyd'in bu çıkışı, Hz. Peygamber'in Bedir günü çıkışına benzemektedir".⁶²

Şehristânî'nin nakl ettiğine göre, Zeyd b. Ali, usul ve furu alanlarında Vasıl b. Ata'dan eğitim almıştır.⁶³ Zeyd b. Ali'nin, Vasıl b. Ata ile olan bu yakın ilişkisi, bazı Şîi grupların kendisine karşı tavır almalarına yol açmıştır.⁶⁴ Bu grupların Zeyd'e karşı tavır takınmalarında Vasıl b. Ata'nın şu görüşü etkili olmuştur: "Cemel olayında ve Şamlılara karşı savaşında Hz. Ali'nin haklılığı kat'i değildir. İki taraftan biri hatalıdır ancak kimin hatalı olduğu kesin bir şekilde bilinmemektedir."⁶⁵

Kûfeliler h. 122'de dönemin en büyük fakihî ve âlimi olan Zeyd'e ısrarla biat etmek istediklerini iletmişlerdi. Kûfelilerin bu ısrarları sonucunda Zeyd onların biatlarını kabul etmişti. Bu biatlaşma ile Emevî devletine karşı mücadeleye karar verdi. Fakat tam Emevî devletinin ordusuyla karşı karşıya geleceği esnada, Zeyd'in taraftarları kendisine Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer hakkında ne düşündüğünü sordular. Onun, Ebû Bekir ile Ömer hakkında hayırdan başka bir şey söyleyemeyeceğini demesi üzerine, binlerce taraftarı onu yalnız bırakıp ondan

⁶⁰ Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 83.

⁶¹ Ali Sami en-Neşşar, *Neş'etu'l-fikri'l-felsefi fil islâm*, 8. Baskı, (Kahire: Daru'l-Mearif, 1964), 2: 121.

⁶² Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 56.

⁶³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 207.

⁶⁴ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 57.

⁶⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 109.

ayrıldılar. Zeyd, kendisine sadık iki yüz taraftarı ile Emevî ordusuna karşı savaştı. Bu savaşta Zeyd b. Ali öldürülmüştür.⁶⁶

Zeyd b. Ali'nin öldürülmesinden sonra oğlu Yahya imam oldu. Yahya b. Zeyd de, Emevîlerin son dönemlerinde öldürüldü. Ondan sonra Ebû Hanife'nin hocalarından Abdullah b. Hasan'nın iki oğlu; İmam Muhammed ve İmam İbrahim başa geçtiler.⁶⁷ Zeydîler zamanla farklı gruplara ayrıldılar. Bu grupların başında da Cârûdiyye, Süleymaniyye ve Butriyye gelmektedir.⁶⁸

Zeydiyye fırkası imametın nas ile değil vasfen belirlendiğini kabul eder. Aslında bu fırka da diğer Şîî fırkalar gibi bir imamın varlığının vacip olduğunu savunmaktadır; ancak imamın atanmasının dayanağı ve imamdaki bulunması gereken bazı özellikler hususunda diğer Şîî fırkalardan farklı görüş belirtmişlerdir. Zira imametın nas ile belirlenmiş olduğu fikrini kabul etmemektedirler.⁶⁹

a. Zeydî fırkalar

İslâm Mezhepler Tarihi kaynaklarına bakıldığında, Zeydiyye'nin kaç fırkaya ayrıldığı konusunda farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir.

Eş'arî, *Makâlâtın*'da, Zeydiyye'nin altı fırkaya ayrıldığını belirtmektedir. Bu fırkalar; Cârûdiyye, Süleymaniyye, Butriyye, Nuaymiyye, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den teberri edip kıyametten önce ölümlerini dönüştürmeyi inkâr etmeyenler ve Yakubiyye'den oluşmaktadır.⁷⁰

el-Milel ve'n-nihal'in müellifi Şehristânî, Zeydiyye'yi; Cârûdiyye, Butriyye ve Süleymaniyye olmak üzere üç fırka olarak tasnif etmiştir.⁷¹ Bağdâdî ile İsferyânî de aynı tasnifi yapmaktadırlar.⁷²

Nevbahtî'nin Zeydiyye fırkası ile ilgili tasnifi, Ehl-i Sünnet müelliflerinin tasniflerinden tamamen farklıdır. O, Şîa'nın Hz. Peygamber'in vefatından sonra üçe ayrıldığını iddia eder. Bu fırkaların birincisi, Hz. Ali'nin imametini kabul edenlerdir. İkinci fırkanın Butriyye ve üçüncü fırkanın da Cârûdiyye olduğunu ileri sürer.

⁶⁶ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, (İstanbul: Damla Yayınları, 2010), 187.

⁶⁷ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 58.

⁶⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 40.

⁶⁹ Metin Bozan, "Şîî Fırkaların Tasnifi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1(2004): 24.

⁷⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 83.

⁷¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 211.

⁷² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 41; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 27.

Cârûdiyye fırkasının imamet hakkındaki fikirlerini verdikten sonra Zeydiyyeyi şu şekilde tanımlar: “Butriyye ve Cârûdiyye, Zeyd b. Ali b. Hüseyin ve Zeyd b. Hasan b. Ali’nin imametini benimsemiş ve Zeydiyye’nin bütün fırkaları bu iki gruptan türemiştir.⁷³ Zeydiyye fırkalarını üç grup şeklinde mukayeseli bir şekilde ele almaya çalışacağız.

1. Cârûdiyye:

Ebû'l-Cârud'a uyanlardan oluştuğu için bu fırkaya, Cârûdiyye denilmektedir. Gerçek ismi, Ziyad b. Munzir el-Abdi'dir.⁷⁴ Ebû'l-Carud, ilk eğitimini el-Bakır'ın yanında almıştır. Daha sonra ondan ayrıldığı için el-Bakır, ona denizde mesken edinmiş kör şeytan manasında “Suhrub” lakabını vermiştir. Bu lakabından dolayı bu fırkaya Suhrubiyye de denilmektedir.⁷⁵

Bu şahsa uyanlar, Hz. Peygamberin, Ali'yi isim olarak değil, özellikleri ile imamete tayin ettiğini iddia ettiler. Ayrıca, sahabenin Hz. Ali'ye bey'atı terk etmekle küfre girmiş olduklarını iddia etmişlerdir.⁷⁶ Yine bunlar el-Hasan b. Ali'yi Hz. Ali'den sonra ve Hasan b. Ali'den sonra da kardeşi Hüseyin b. Ali'nin imam olduklarını iddia etmişlerdir.⁷⁷

Cârûdiyye bu sıralama konusunda iki fırkaya ayrılmaktadır. Birinci fırkanın iddiası şu şekildedir: “Gerçek şu ki Ali, imam olarak oğlu Hasan'ı; Hasan da kendisinden sonra Hüseyin'i tayin etmiştir. Hasan ve Hüseyin'den sonra imamet Hasan ve Hüseyin'in oğulları arasında bir şûra konusu olmuştur. Böylece onlardan bilgili ve arif olmak şartıyla kılıcını çekip yoluna davetle ortaya çıkan kişi imam olur”. Onlardan ikinci fırkanın iddiası ise şöyledir: “Ali'den sonra, sırayla Hasanı ve Hüseyin'i imamete tayin eden bizzat Hz. Peygamber'dir”.⁷⁸

Bağdâdî, Cârûdiyye fırkasının beklenen imam (el-İmâmu'l-Muntazar) hakkında dört gruba ayrıldığını iddia edip bu grupları şu şekilde sıralamaktadır:

⁷³ Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, 19.

⁷⁴ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 221.

⁷⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 213.

⁷⁶ Bağdâdî, *el-Fark eyne'l-firak*, 41; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 27.

⁷⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 41; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 27.

⁷⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 42; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 27.

a) Birinci grup, beklemek (el-intizar) ile ilgili şahsı belirtmemişlerdir. Bunlar, şöyle demişlerdir: Hasan ve Hüseyin'in oğullarından kılıcını çeken ve yoluna çağıran herkes, imam olur. İsferyîni bu gruba değinmemiştir.

b) İkinci grup, Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'i bekleyenlerdir. Bunlar onun ne öldürüldüğünü ne de ölümünü kabul ederler. Bunlar, onun tekrar ortaya çıkıp, dünyaya sahip olacak beklenen mehdi (el-Mehdiyyu'l-Muntazar) olduğunu iddia etmişlerdir.

c) Cârûdiyye'den üçüncü bir fırka da Muhammed b. el-Kâsım'ı bekleyen ve onun ölümünü kabul etmeyenlerdir.

d) Dördüncü grup ise Kûfe'de ayaklanan Muhammed b. Ömer (ö.250/864)'i bekleyen ve onun ne öldürüldüğünü ne de ölümünü kabul edenlerdir.

Bunlar Cârûdiyye'nin görüşleridir. Bağdâdî bu fırkanın, Hz. Peygamber'in sahabelerini tekfirlerinden dolayı, küfürle suçlanmalarının vacip olduğunu ifade etmektedir.⁷⁹

İsferyîni ise *et-Tabsîr*'de Cârûdiyye'nin sadece üç farklı görüşünden bahsetmektedir. Bağdâdî'den farklı olarak, Bağdâdî'nin, birinci olarak ele aldığı grubu, İsferyîni ele almamıştır. Diğer üç farklı görüşü aynen nakletmektedir.⁸⁰

2. Süleymâniyye veya Cerîriyye:

Bu fırka, ismini Süleymân b. Cerîr ez-Zeydî'ye nisbetle almıştır. Fırkanın görüşleri hakkında, Bağdâdî ile İsferyîni'nin sundukları bilgiler aynıdır.

Süleymâniyye veya Cerîriyye, Süleymân b. Cerîr ez-Zeydî'nin taraftarlarıdır. O, "imamet bir şura meselesidir ve ümmetin ileri gelenlerinden iki kişinin uyuşmaları ile gerçekleştirilebilir" der. O, mefdûl'ün (daha az üstün olan) imametini uygun görmüş ve böylece Ebû Bekir ve Ömer'in imametlerini kabul etmiştir. Onun iddiasına göre ümmet bu ikisine bey'at etmekle aslah'ı(en iyi-en doğru) terk etmiştir;

⁷⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 42.

⁸⁰ İsferyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 27.

çünkü Ali imamete onlardan daha layık idi. Ama ümmetin Ebû Bekir ve Ömer'e bey'atlarındaki hata ne küfrü ne de fasıklığı gerektirir.⁸¹

Süleymân b. Cerîr, Hz. Osman'ı, imamet konusunda Hz. Ali'nin hakkını gasp ettiğini iddia edip tekfir etmiştir. Nevbahtî, bu fırkanın Hz. Aliye karşı savaşan herkesi tekfir ettiğini ileri sürmektedir.⁸² Ehl-i Sünnet de, Süleyman b. Cerîri, Hz. Osman'ı küfürle suçladığı için tekfir etmektedir.⁸³

3. Butriyye (Betriyye/Ebteriyye)

Bunlar, el-Hasan b. Sâlih b. Hayy (ö.168/784) ile "el-Ebter" lakabıyla anılan Kesîru'n-Nevân (169/785)'in taraftarlarıdır.⁸⁴ Nevbahtî, bu iki şahsın dışında Salim b. el-Hakem b. el-Uteybe b. Seleme b. Küheyl Ebi'l-Mikdam Sabit el-Haddad adlı şahsı da ilave edip, bu şahısların ehl-i hadis olduklarını ileri sürmektedir.⁸⁵

Onların imamet konusundaki görüşleri ne kötülemez ne de övmeye kalkışmaksızın Hz. Osman hakkında susmaları dışında, Süleymân b. Cerîr'in görüşleriyle aynıdır. Bunlar Ehl-i Sünnet katında Süleymân b. Cerîr'in adamlarından daha iyi kabul görürler.⁸⁶

Bağdâdî, bu fırkanın Ehl-i Sünnet nazarında diğer Zeydî fırkalarından daha iyi olduğunu ifade ettikten sonra, Müslim b. Haccâc'ın, Sahîhinde, Hasan b. Sâlih b. Hayy'dan hadis rivayet ettiğini ancak Muhammed b. İsmâîl el-Buhâri'nin, Sahîhinde onun hadisini nakletmediğini aktarmaktadır.⁸⁷

İsferâyînî, Bağdâdî ile aynı bilgiyi aktarmakta fakat Buhâri'den hadis rivayet edip etmediğine değinmemektedir.⁸⁸ Ancak, Bağdâdî, İsferâyînî'den farklı olarak, Kûfelilerin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgili serüvenlerini de uzun bir şekilde aktarmaktadır. Bağdâdî, Kûfe'lilerin, her ikisine karşı vefasızlık gösterdiğini ve onları bu vefasızlıklarından dolayı da eleştirmektedir.⁸⁹

⁸¹Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 86; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 42; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 28.

⁸²Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, 9.

⁸³Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 42; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 29.

⁸⁴Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 43; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 29.

⁸⁵Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, 50.

⁸⁶Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 86.

⁸⁷Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 43.

⁸⁸İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 29.

⁸⁹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 44-45.

2.1.2. Keysâniyye

Bu fırka, el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mes'ud es-Sekaffi'ye uyanlardan oluşmaktadır. Kendi aralarında birçok fırkaya ayrılan bu grup, imametin Muhammed b. el-Hanefiyye'nin hakkı olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁰

Şehristânî'ye göre Keysan, Hz. Ali'nin azatlı kölesidir. Ayrıca Keysâniyye'nin Muhtariyye, Hâşimiyye, Beyyaniyye ve Rezzaniyye olmak üzere dört fırkaya ayrıldığını aktarmaktadır.⁹¹ Bağdâdî, onun asıl adının Muhtar olduğunu ancak ona, Keysân da denildiğini ileri sürer.⁹²

Eş'arî'ye göre, Keysâniyye, Râfıza'nın bir fırkası olup on bir kola ayrılmaktadır.⁹³ Malatî ise Keysâniyye'yi, Muhtariyye ismi ile Râfıza'nın dokuzuncu fırkası olarak tasnif etmektedir.⁹⁴

Bağdâdî ve İsferyânî, el-Muhtâr'ın, Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib'in öcünü almak üzere ayaklandığını ve Kerbelâ'da Hüseyin'i şehit edenlerin pek çoğunu öldürdüğünü nakletmişlerdir.⁹⁵

Hem Bağdâdî hem de İsferyânî, Keysâniyye'nin birçok fırkaya ayrıldığını ve hepsinin üzerinde birleştiği şu iki hususu sunmaktadırlar: Birinci husus, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imameti hakkındaki görüşleridir. İkinci husus; Allah'a bedâ'yı uygun görmeleri ile ilgili görüşleridir.⁹⁶ Ayrıca Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imamet sebebi hakkında da Keysâniyye ayrılığa düşmüştür. Onlardan bir kısmı, onun babasının Hz. Ali b. Ebû Tâlib'den sonra imam olduğunu iddia ederler ve bu iddialarını da Hz. Ali'nin cemel savaşında sancağı onun eline verdiğini ve şöyle söylediğini dile getirirler:

“Baban gibi saldır ki yüceltilsin”.

“Köpürmedikçe savaşta bir hayır yoktur”.⁹⁷

⁹⁰Râzî, *İ'tikâdât*, 62.

⁹¹Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 235.

⁹²Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 46.

⁹³Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 49.

⁹⁴Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Malati, *et-Tenbih ve'r-red ale'l-ehvai ve'l-bida'*, (Beyrut: Mektebetü'l-Maarif, 1968), 23.

⁹⁵Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 46; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 30.

⁹⁶Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak k*, 47; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 31.

⁹⁷Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 47.

Onlardan diğerk bir grup da imametini Hüseyin'in vasiyeti üzerine Muhammed b. el-Hanefiyye'ye geçtiğini iddia etmiştir.⁹⁸

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imametini ileri sürenler üç gruba ayrılmışlardır. Bağdâdî bu grupları ele alırken müstakil başlık altında değil de konunun içinde bu gruplardan bahsetmektedir. İsferyînî ise bu üç grubu müstakil başlıklar altında ele almaktadır. Bu gruplar şöyledir:

1. Bunlardan birinci fırka, Ebû Kerb ed-Dârîr'in taraftarlarıdır. Bu fırka, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölmediğini, onun Radva dağında yaşadığını iddia eder. Diğer bir iddiaları da Muhammed b. el-Hanefiyye'nin beklenen Mehdî (el-Mehdiyu'l-Muntazar) olduğudur.

2. Keysâniye'den bir diğer grup da Muhammed b. el-Hanefiyye'nin öldüğüne inanırlar. Bunlar da onun ölümünden sonra, kimin imam olacağı konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Bunların arasında bir kısmı, imametini Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn'e geçtiğini iddia etmişlerdir. Diğer bir kısmı da Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye intikal ettiğini söylemişlerdir. Başka bir grup da imametini Ebû Hâşim'in vasiyeti üzerine Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib'e geçtiğini söylemiştir. Bu görüş er-Râvendiyî'nin görüşüdür.

3. Diğer bir kısmı da Ebû Hâşim'den sonra imametini Beyân b. Sem'ân'a ait olduğunu söylemiştir. Bunlar da Beyâniyye'dir. Onlar şu iddiada bulunmuşlardır: Allah'ın ruhu, Ebû Hâşim'de idi, sonra ondan Beyân'a geçmiştir. Onlardan bir kısmı da bu ruhun Ebû Hâşim'den sonra Abdullah b. Amr b. Harb'e geçtiğini iddia ederler. Bu fırka Harb'in ilâh olduğunu iddia etmektedir.⁹⁹

Sonuç olarak, Bağdâdî ve İsferyînî'nin Keysâniyye fırkası hakkında kendi eserlerinde kaydettikleri görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Bu fırka, imameti Hz. Fatma'nın soyundan gelenlerden alıp Muhammed b. el-Hanefiyye'ye intikal ettirmiştir.

b. Bed'a fikrini kabul etmişlerdir. Bed'a sözlükte ortaya çıkmak anlamına gelir. Terim anlamı, Allah'ın bildiği bir şeyin, sonradan tam tersinin ortaya çıkması demektir.

⁹⁸Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 47; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 31.

⁹⁹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 50; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 32-33.

c. Bu firkadan bazılarına göre ilahî ruh, imam olarak kabul ettikleri Beyân b. Sem'ân'a, bazılarına göre de Abdullah b. Amr b. Harb'e intikal etmiştir.

d. İmam, masumdur ve bunlara göre din imama mutlak itaat etmek demektir.¹⁰⁰

¹⁰⁰Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 49; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 46-53; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 30-34.

2.1.3. İmamiyye

İmamiyye, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Hz. Ali ve ondan sonra sırasıyla iki oğlu ile torunlarını Allah'ın emri, Peygamber'in tayini ve vasiyeti ile meşru imam kabul eden ve böylece on iki imama inanmayı dinin aslı ve bir rüknü olarak kabul edenlerdir.¹⁰¹

Bu fırka, inançlarının temelini İmamet oluşturduğundan dolayı, İmamiyye olarak adlandırılmaktadır. Günümüz İslam coğrafyasında İran, Irak, Pakistan gibi ülkelerde yaşayan Şîîler "İmamiyye Şîa'sı" olarak isimlendirilen bu gruba dâhildirler.¹⁰²

Şehristânî, İmamiyye mezhebinin, İmamet hakkındaki görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır: "İmamet, halkın görüş ve seçimine bırakılacak kadar sıradan bir mesele değildir. İslamın temeli ve önemli bir rüknüdür. Peygamberin bu konuyu gizlemesi ve ihmal ederek halkın seçimine bırakması caiz değildir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in, bizzat ümmete bir imam tayin etmesi gerekir".¹⁰³

Şîîler, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber tarafından imam olarak tayin edildiği iddialarının daha da ötesine geçip on iki imamın da Peygamber tarafından bizzat tayin edildiği ile ilgili bir hadisten bahsederler. Bu fırkaya göre, Hz. Peygamber'e vasileri sorulduğu zaman, "Ali, benim kardeşim, varisim ve benden sonra da inanan herkesin velisidir. Ondan sonra oğlu Hasan, sonra Hüseyin, ondan sonra Hüseyin evladından dokuz kişidir. Kur'an onlardır, onlar da Kur'an'ladır. Onlar, havuz kıyısında bana ulaşıncaya kadar birbirlerinden ayrılmazlar" şeklinde buyurduğunu iddia ederler.¹⁰⁴ İlk Sünnî, hatta Şîî kaynaklarında da bu rivayet yer almamaktadır.¹⁰⁵

Ayrıca İmamî gruplar, Hz. Ali'in bizzat Hz. Peygamber tarafından imamete tayin edildiğine dair şu hadisleri delil olarak gösterirler: "Ben kimin efendisi isem, Ali de onun efendisidir. Allah'ım, onun dostu olana dost ol. Onun düşmanı olana düşman ol" ve "En iyi hüküm vereniniz, Ali'dir".¹⁰⁶

¹⁰¹ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 290.

¹⁰² Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 59.

¹⁰³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 235.

¹⁰⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), 46.

¹⁰⁵ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 293.

¹⁰⁶ Buharî, *Sahîh*, 1: 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 5.

Bağdâdî ile İsferyânî¹⁰⁷, İmamiyye'yi on beş fırka olarak tasnif etmektedirler. Fahreddin er-Râzî on üç, Malatî ise on sekiz firkaya ayırmaktadır.¹⁰⁸

a. Kamiliyye

Bu fırka mensupları, Ebû Kâmil diye bilinen bir şahsa uyanlardır. Ebû Kâmil, Ali'ye bey'at etmedikleri için sahabenin küfre girdiklerini iddia eder. O, bu iddiasıyla kalmayıp Ali'nin de Sıffin halkı ile savaştığı gibi bunlarla da savaşması gerektiğini ancak bunlarla savaşmadığı için onun da küfre girdiğini iddia etmiştir.¹⁰⁹

Bu mezhebe mensup kör bir şair olan Beşşâr b. Burd'a, sahabe hakkında ne düşünüyorsun diye soru sorulduğunda, o da sahabenin küfre girdiklerini söylemiştir. Daha sonra Ali hakkında ne düşündüğü sorulunca, Ali'nin de küfre girdiğini iddia etmiştir.¹¹⁰

Bağdâdî eserinde Beşşâr b. Burd'un şiirini uzun bir şekilde kaydetmiştir. İsferyânî ise sadece bir satırını kaydetmiştir. Bağdâdî, bu adamın Abbasilerin üçüncü halifesi olan el-Mehdî (ö.169/785)'yi¹¹¹ hiciv ettiği için onun emri ile Dicle'ye atıldığını ve burada boğulduğunu kaydetmiştir. Ayrıca Bağdâdî, Kâmilîyye'yi şu iki görüşlerinden dolayı da tekfir etmiştir: "Bir ayırımada bulunmaksızın bütün sahabeyi tekfir etmeleri ile ateşi topraktan üstün görmeleri".¹¹²

İsferyânî de bu görüşlerinden dolayı fırkanın bidatte olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca, İsferyânî Beşşâr b. Burd hakkında, Mehdi'nin emri ile Dicle nehrine atıldığını kaydetmiş ancak Mehdiyi hicvettiği konusuna değinmemiştir.¹¹³

b. Muhammediyye

Bu fırka mensupları, Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'i bekleyenlerden oluşmaktadır. Bu grup, Muhammed b. Abdullah'ın öldürülmediğini ve ölmediğini iddia etmiştir. Onların iddialarına göre O, tekrar

¹⁰⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 46; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 35

¹⁰⁸ Râzî, *İ'tikadat*, 53; Malatî, *et-Tenbih*, 18-25.

¹⁰⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 46; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 35.

¹¹⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 46

¹¹¹ Nahide Bozkurt, "Mehdî-Billâh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay. , 2003), 28: 377-379.

¹¹² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 46.

¹¹³ İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 35.

ortaya çıkmasının emredileceği zamana kadar Necd¹¹⁴ civarındaki Hacır dağındadır.¹¹⁵

Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. el-Hasan b. Ali, Abbasilerin ikinci halifesi Ebû Cafer el-Mansur (ö. 158/775)¹¹⁶ zamanında Medine’de halkı kendi şahsına çağırılmış ve Mekke ile Medine’yi ele geçirmişti. Kardeşi İbrahim b. Abdullah da Basra’yı istila etmişti. Halife Mansur, Muhammed’in üzerine ordu kumandanı İsa b. Musa (ö. 168/784)’yı büyük bir ordu ile gönderdi ve Muhammed b. Abdullah Medine’de öldürüldü. Yine İsa b. Musa, komutasındaki ordu ile Muhammed’in kardeşi İbrahim b. Abdullah’ın da üzerine gidip Kûfe yakınlarında onu da öldürdü.¹¹⁷

Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali Medine’de öldürülünce, el-Muğiriyye fırkası onun hakkında iki firkaya ayrılmıştır: Bunlardan birinci grup onun öldürüldüğünü kabul etmiş ve Ğulat’tan Muğiriyye’nin önderlerinden olan Muğire b. Said el-İclî(ö. 119/737)’den¹¹⁸ uzaklaşmıştır. Onlardan ikinci fırka ise Muğire b. Said el-İclî’ye bağlı kalmaya devam etmiş ve şöyle demiştir: el-İclî, Mehdî’nin, Muhammed b. Abdullah olduğu, onun öldürülmediği ancak insanların gözünden gizlendiği ve tekrar ortaya çıkmasının emredileceği güne kadar Necd yakınlarında, Hacır dağında oturmakta olduğu, şeklindeki görüşünde doğrudur. Muhammed b. Abdullah tekrar ortaya çıkıp dünyaya hâkim olacaktır. Bunların iddiasına göre Medine’de İsa b. Musa’nın öldürdüğü, Muhammed b. Abdullah b. Hasan değildir.¹¹⁹

Bağdâdî ile İsferyânî’nin bu grupla ilgili, eserlerinde kaydettikleri bilgiler arasında kayda değer bir farklılık bulunmamaktadır. Bağdâdî bu firkadan olan Cabir b. Yezid el-Cufî’nin görüşünü de sunmuştur. Ona göre ölümler kıyametten önce dünyaya dönecekler.¹²⁰ İsferyânî böyle bir bilgiye değinmemektedir.

¹¹⁴Arap yarım adasının ortasında bulunan ve en eski göçebe Arap kabilelerinin yaşadığı bir bölgedir. Bkz: Zekeriyâ Kurşun, “Necd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2006), 32: 491-493.

¹¹⁵Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 24-25; İsferyânî, , *et-Tabsîr fi’ d-dîn*, 35; Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-firak*, 58.

¹¹⁶İbnu’l-İmâd, *Şezerât*, 1: 244.

¹¹⁷Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-firak*, 59; İsferyânî, *et-Tabsîr fi’ d-dîn*, 36.

¹¹⁸Nevbahtî, *Fıraku’ş-Şîa*, 62.

¹¹⁹Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-firak*, 59; İsferyânî, *et-Tabsîr fi’ d-dîn*, 37.

¹²⁰Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-firak*, 58.

c. Bâkırıyye

Bu fırka, imameti Ali b. Ebû Tâlib'den oğulları yoluyla el-Bakır lakabıyla tanınan Muhammed b. Ali'ye götürür.¹²¹

Bunların iddialarına göre, Hz. Ali, oğlu Hasanı imamete tayin etmiştir. O'da kardeşi Hüseyin'i, Hüseyin de oğlu Ali b. Hüseyin "Zeynelabidin" i, Zeyne'l-Abidin de el-Bakır lakaplı Muhammed b. Ali'y i tayin etmiştir. Bu grup, Hz. Pygamber'in Cabir b. Abdillâh el-Ensârî'ye "Mehdi hakkında, doğrusu sen onunla görüşeceksin; o zaman ona selamımı söyle"¹²² şeklindeki rivayete dayanarak, Muhammed b. Ali'nin beklenen mehdi olduğunu iddia etmektedir.¹²³

d. Nâvûsiyye

Bu grup, Basralı Aclân b. Nâvûs'un taraftarlarıdır. Bunlar, el-Bakır'ın tayini ile imametini, Cafer es-Sadık'a geçtiğini iddia ederler. Bu fırkaya göre Cafer, ölmemiştir ve beklenen mehdîdir.¹²⁴

Ayrıca diğer bir iddiaları da Cafer'in aklî ve şer'î bütün dinî bilgileri bildiğidir. Sebeiyye'den bir topluluk da bu fırkaya katılmıştır.¹²⁵

e. Şumeytiyye

Bu grubun mensupları, Yahya b. Şumeyt'e uyanlardan oluşmaktadır. Bu grupla ilgili Bağdâdî ile İsferyânî aynı bilgileri verirler. Buna göre bu fırka, Nâvûsiyye fırkasının tam tersine Cafer'in öldüğüne inanmaktadır. İmâmetini de Cafer'in tayini ile oğlu Muhammed b. Cafer'e geçtiğini iddia ederler. Bir diğer iddiaları da imametini Muhammed b. Cafer'in oğullarına geçtiğini ve beklenen mehdînin onun oğullarından biri olduğunu.¹²⁶

¹²¹Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 27; Râzî, *İ'tikadat*, 53; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 58; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 35.

¹²²Süleyman b. Ahmed b. Eyyüp et-Taberânî (ö. 360/971), *Mu'cemü'l-evsat*, nşr: Tarık b. İvazullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim Hüseyini, (Kahire: 1995), 2: 22.

¹²³Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 58; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 35.

¹²⁴Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 56; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 273; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 58; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 35.

¹²⁵Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 59; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 37.

¹²⁶Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 59; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 37.

f. ‘Ammariyye

Bu fırka, Ammâr adında birine mensup olduğundan Ammariyye olarak adlandırılmaktadır. Bunlar, Cafer’in imam olduğunu, ondan sonra da Cafer’in büyük oğlu Abdullah’ın imamete geçtiğini iddia etmektedirler. Abdullah b. Cafer düztaban olduğu için ona uyanlara da “el-efâtîhiyye” de denilmiştir.¹²⁷

İsferâyînî, bu grupla ilgili aynı bilgileri aktarmakta ancak Ammâr’dan hiç bahsetmemektedir.

g. İsmailiyye

Bu grup, Cafer’in imam olduğunu ve ondan sonra da imamete, oğlu İsmail’in geçtiğini iddia etmektedir.¹²⁸ Bu fırka, imamet konusunda ikiye ayrılmıştır: Birinci grup, bazı tarihçilerin, İsmail’in babasından önce öldüğünü söylemelerine rağmen, İsmail b. Caferi beklemektedir. İkinci grup ise, İsmail’in oğlu Muhammed’in imam olduğunu iddia etmektedir.¹²⁹

Bağdâdî ve İsferâyînî, bu fırkayı, gulat fırkalarından olan Batniyye’nin İsmailiyye fırkası olarak kaydetmişlerdir.

ğ. Museviyye

Bu fırka, imametini Cafer’den sonra oğlu Musa b. Cafer (ö.183/799)’e geçtiğini iddia etmektedir. Bundan dolayı da bunlara Museviyye denilmiştir.¹³⁰

Bu fırkaya göre, Musa b. Cafer ölmemiştir ve o beklenen mehdîdir. İddialarını şu şekilde sürdürmüşlerdir: “Musa b. Cafer, Abbasilerin beşinci halifesi olan Harun er-Reşid (v.193/809)’in evine girmiş ve bir daha da çıkmamıştır. Biz onun imametini beklemekteyiz ve ölümünden şüphe ediyoruz. Bu yüzden kat’î bir delil olmadıkça onun ölümüne hükmedemiyoruz”.¹³¹

¹²⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-firak*, 59; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi 'd-dîn*, 37.

¹²⁸ Râzî, *İ'tikadat*, 54.

¹²⁹ Bağdâdî, *el-Far beyne 'l-firak k*, 62; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi 'd-dîn*, 38

¹³⁰ Râzî, *İ'tikadat*, 54.

¹³¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-firak*, 63; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi 'd-dîn*, 38-9.

h. Mubârekiyye

Liderleri el-Mubârek'e nisbetle bu fırkaya Mubârekiyye denilmiştir.¹³² Bağdâdî bu grubun, Bâtınîlerin imamet konusundaki görüşleri doğrultusunda hareket ettiklerini ileri sürer. Bunların iddialarına göre imamın, Muhammed b. İsmail b. Cafer'in oğullarından olması gerekmektedir.¹³³

İsferâyînî, bu gruba kısa bir şekilde değinmektedir. Mubârekiyye fırkası ile ilgili aktardıkları, Bağdâdî'nin verdiği bilgilerle örtüşmektedir.

ı. Kat'iiyye

Bu fırka, imameti Câfer es-Sadıktan sonra oğlu Musa'ya geçirir ve bu fırkaya Musa'nın ölümüne kesinlikle inanadıkları için Kat'iiyye denilmiştir.¹³⁴

Bu firkanın iddiasına göre imamet, Cafer'den sonra oğlu Musa'ya geçmiştir. Ayrıca bunlar, Musa'nın da kesin bir şekilde öldüğüne inanıp, İmamet, Musa'dan sonra Ali b. Musa er-Rıza'nın torunu olan Muhammed b. el-Hasan'a geçtiğini ileri sürmektedirler. Bu fırkaya, beklenen imam (İmamu'l-Muntazar)'ın, Ali b. Ebû Tâlib'den gelen yolla on ikinci imam olduğu şeklindeki iddialarından dolayı "el-İsna aşeriyye" de denilmektedir.¹³⁵

Kat'iiyye fırkası on ikinci imamın yaşı hakkında ayrılığa düşmüştür. Buna göre, bu fırkadan bazıları, on ikinci şahsın, on dört yaşında bir çocuk olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine bazıları da onu, on sekiz yaşında bir çocuk olarak kabul etmişlerdir.¹³⁶

Ayrıca bu fırka, on ikinci imamın o zaman ki hükmü hakkında da ayrılığa düşmüştür. Birinci grup, ona, İmam'ın bilmesi gereken her şeyi bildiğinden dolayı, itaatı şart koşturmuş. İkinci grup ise, başkası imam olamayacağı için buluş çağına kadar, on ikinci imamın ma'nen imam olduğunu iddia edip, ona itaatın vacip olduğunu ileri sürmüştür.¹³⁷

¹³² Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 57; Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 58.

¹³³ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 63; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 39.

¹³⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 48; Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 47; Râzî, *İ'tikadat*, 54; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 64.

¹³⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 64; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 40.

¹³⁶ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-fırak*, 64; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 40.

¹³⁷ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-fırak*, 64; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 39.

i. Hişâmiyye

Hişâmiyye iki gruptan oluşmaktadır. Birinci grup, Hişâm b. el-Hakem er-Râzî'ye bağlı ikinci grup ise, Hişâm b. Salim el-Cevâlikî'ye bağlı olanlardan oluşmaktadır.¹³⁸

Bağdâdî, Hişâm b. el-Hakem'in tescîm ve teşbih ile ilgili görüşlerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Buna göre Hişâm, taptığı şey hakkında şu görüşü ileri sürmektedir: “O, sınırlı ve sonlu bir cisimdir. Uzunluğu derinliği ve genişliği vardır. Uzunluk ve genişlik yalnızca uzun ve geniş olarak sabit kalırken, onun uzunluğu genişliğinin, genişliği de derinliğinin aynıdır”. Yine Hişâm b. el-Hakem demiştir ki onun uzunluğu yönünden boyu, genişliği yönünden boyundan fazla değildir. Ayrıca Hişâm, O'nun gümüştan yapılmış saf bir zincir ve her yanı yuvarlak bir inci gibi ışıldayan parlak bir nur olduğunu iddia etmiştir. İddiasına göre onun rengi, tadı ve kokusu vardır; rengi tadı, tadı kokusu, kokusu da dokunmasıdır. Yine Hişâm der ki “Mekân yokken Allah vardı. Sonra O, hareketle mekânı yarattı, böylece O'nun hareketi ile mekân meydana geldi ve O, onun (yarattığı mekânın) içinde meydana geldi; O'nun mekânı da arştır”.¹³⁹

Bağdâdî bu grupla ilgili bu bilgileri verdikten sonra, kitabında Hişâm b. el-Hakem'den rivayetlere yer verenleri de kaydetmektedir. Bunlar da “Ebû'l- Huzeyl, İbnu'r-Ravendî, el-Cahız ile Ebû İsa el-Varrak'dır”.¹⁴⁰

Bağdâdî, Hişâm'ın, Kur'an-ı Kerim hakkındaki görüşlerine de yer vermektedir. Buna göre Hişâm'ın, Kur'an hakkındaki görüşü şu şekildedir: “Gerçekten o (Kur'an), ne yaratıcıdır ne de yaratılmıştır. Kur'an için o yaratılmamıştır da denmez; çünkü o, bir sıfattır ve sıfat vasıflandırılmaz”.¹⁴¹

Kulların fiilleri hakkında, Hişâm'dan nakledilen rivayetler birbirinden farklıdır. Bunlardan biri şöyledir: Kulların fiilleri yüce Allah'ın yarattığı şeylerdir.

¹³⁸ Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şîa*, 78; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 84; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 64; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 39.

¹³⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 65; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 39-40

¹⁴⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 65.

¹⁴¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 66.

Başka bir rivayete göre de kulların fiilleri ne şey ne de cisimdir; çünkü ona göre şey ancak bir cisim olabilir.¹⁴²

Hişâm b. Salim el-Cevâlikî'nin görüşleri: Bağdâdî, bu adamın tecsim ve teşbih konusunda çok aşırıya gittiğini ve kendisinin bir müfrit olduğunu açıklamaktadır. Hişâm b. Salim, Ma'budun insan şeklinde olduğunu iddia etmiştir.¹⁴³ İsferyînî, Hişâmiyye'nin iki gruba ayrıldığını ve Hişâm b. el-Hakem ile Hişâm b. Salim el-Cevâlikî hakkında çok kısa bilgi vermektedir.¹⁴⁴ Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-fırak*'ta kaydettiği bilgileri İsferyînî değinmemiştir.

j. Zurâriyye

Zurâre b. A'yûn'a uyan bu gruba, Zurâriyye denmiştir. Zurâre, Abdullah b. Cafer'in imametine inanan Eftahiyye ekolüne bağlı idi. Sonra Museviyye fırkasına geçti.¹⁴⁵ Zurâre'nin fikirleri şöyledir: "Güçlü ve yüce Allah, kendisi için hayat, kudret, ilim, irade, sem, basar yaratıncaya kadar; hay, kadir, âlim, semi, basir, âlim ve murid olamamıştır. O, ancak bu sıfatları kendisi için yarattıktan sonra hayy, kâdir, âlim, murid, semi ve basir olmuştur".¹⁴⁶

k. Yunusiyye

Bunlar, Yunus b. Abdurrahman el-Kummî'nin taraftarlarıdır. Yunus imamet konusunda Musa b. Cafer'in ölümüne kesinlikle inanan el-Katiyye mezhebine bağlı idi. Bağdâdî ile İsferyînî, Yunus'un teşbih konusunda aşırı görüşleri olan biri olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁷

l. Şeytâniyye

Bu isim, Şeytânu't-Tak lakabı ile tanınan Muhammed b. en-Numan er-Râzî'ye uyanlara verilen bir isimdir. Onun görüşleri Hişâmiyye fırkasının görüşleri

¹⁴²Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 67; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 84.

¹⁴³Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 80; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 69.

¹⁴⁴Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 69; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 39-40.

¹⁴⁵Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 69; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 40.

¹⁴⁶Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 69; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 40.

¹⁴⁷Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 70; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 40.

ile örtüşmektedir. Bu şahıs Cafer es-Sâdık zamanında yaşamıştır. Ondan sonra imametin, onun oğlu Musa'ya geçtiğine inanmaktadır.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şîa*, 80; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 70; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 41.

2.2. HÂRICÎLER

2.2.1. Hâricîlerin İsimlendirilmesi ve Doğuşu

Hâricîlik, Müslümanlar içerisinde ortaya çıkan ilk fırkalardandır. Ayrıca birtakım görüşleriyle, İslam düşünce tarihinde geniş yankılar uyandırmış ve bu görüşleri ile Mu'tezile ve Vehhâbilik gibi mezhepleri etkilemiştir. Bundan dolayı, Hâricîliğe, günümüzde bile önemini koruyan tarihî bir fırka olarak bakılabilir.¹⁴⁹

Hâricîlerin isimlendirilmesi hususunda, Mezhepler Tarihi müelliflerinin, farklı isimler kullandıkları görülmektedir. Anlamları bakımından farklı olan bu isimlerin birçoğu, Hâricîlerin muhalifleri tarafından ortaya atılmıştır. Hâricî'lerin muhalifleri, Hâricî kavramını "İnsanlardan, dinden, haktan veya Hz. Ali'den uzaklaşan ve yönetime karşı ayaklanarak cemaatten çıkanlar" anlamında kullanmışlardır.¹⁵⁰ Watt, Hâricî kavramının ifade ettiği manalar ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

- a. Hâricîler, Hz. Ali'nin taraftarları arasından ayrılan askerlerdir.
- b. Onlar, kâfirlerden ayrılarak Allah'a ve Peygamber'e hicret edenlerdir.
- c. Ayaklanma anlamında, Hz. Ali'ye karşı çıkanlardır.
- d. Hâricîler, cihada çıkan ve fiilen savaşa katılanlardır.¹⁵¹

Şehristânî ise, Hâricî kavramını, ister sahabe devrinde dört halifeye karşı çıkanlar olsun, isterse tabiin veya tabiinden sonra olsun, "topluluğun (ümmetin), ittifakla kabul ettiği meşru halifeye başkaldıran herkes" şeklinde açıklamaktadır.¹⁵²

Hâricîlerin ekseriyeti, kendileri için "Şurat" ismini tercih etmektedirler.¹⁵³ Bunu da "Allah, mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır." (Tevbe, 9/111) ayetinden çıkarmaktadırlar. Hâricîlerden diğer bir kısım ise, "Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân

¹⁴⁹Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (1975): 216.

¹⁵⁰Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 102.

¹⁵¹W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc: Ethem Ruhi Fırlalı, (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1998), 18.

¹⁵²Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 169.

¹⁵³Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 76

bulacaktır. Kim Allah ve Peygamberi uğruna hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa, artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir; Allah daima günahları örtmektedir, engin rahmet sahibidir". (Nisa,4/100) ayetini delil göstererek, Hâricî ismini, "Allah yolunda çıkış yapanlar anlamında" kullanmışlardır.¹⁵⁴

Hâricîliğin düşünce olarak ortaya çıkışı, Şîa'nın da ortaya çıktığı döneme rastlamaktadır. Her iki fırka da Hz. Ali döneminde tek grup görüntüsü vermişlerdir. Çünkü bunların hepsi, Hz. Ali tarafında idiler. Ancak Şîa düşüncesi, Hâricî düşünceden daha eskidir.¹⁵⁵

Hâricîlik, fırka olarak, Sıffin savaşının sonlarında tarih sahnesine çıkmıştır. Sıffin savaşında Hz. Muaviye, ordusunun tam yenileceği sırada Amr b. As'ın teklifi ile tahkime gitme kararı aldı. Bu kararı uygulatmak için Muaviye tarafı, Kur'an sayfalarını havaya kaldırıp Kur'an'ın hakemliğini teklif ettiler. Ancak Hz. Ali, aralarında Allah hüküm versin diye savaşmakta kararlıydı. Hz. Ali'nin taraftarlarından bir grup ise ona karşı gelerek, hakeme gitmeyi kabul etmesi için onu zorladılar. Hz. Ali, bu teklifi istemeyerek kabul etmek zorunda kaldı. Taraflar kendi aralarında, iki hakem tayin edilmesi konusunda anlaştilar. Bunun üzerine Muaviye, Amr b. As'ı hakem olarak seçti. Hz. Ali ise Abdullah b. Abbas'ı seçmek istemesine rağmen ona karşı gelen grup, Hz. Ali'yi Ebû Musa el-Eşa'ri'yi seçmek zorunda bıraktılar. Neticede hakem olayı, Hz. Ali'nin azli, Muaviyenin yerinde bırakılması kararı ile sonuçlandı. İşte bu olay sonucunda Hâricîlik bir fırka olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁶

Bağdâdî ve İsferyânî, el-Muhakemetu'l-Ula adı altında Hâricîliğin doğuşunu ele almışlardır. Buna göre her iki müellif de Hâricîliğin, Sıffin savaşı sonucunda fırka olarak ortaya çıktığını açıklamaktadır.¹⁵⁷ Nevbahtî ise, Hz. Osman'nın katillerinin Hâricî olduğunu ileri sürüp, Hâricîliğin, Hz. Osman döneminin sonlarında ortaya çıktığını belirtmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, (Beyrut: Daru'l-Kitab el-Arabî, 1975), 257.

¹⁵⁵ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 71.

¹⁵⁶ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 71.

¹⁵⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 73; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 42

¹⁵⁸ Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 13.

2.2.2. Hâricî Grupların Görüşleri

Her ne kadar Hâricîler, farklı gruplara ayrılmışsa da ittifak ettikleri hususlar da bulunmaktadır. Bu hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. İttifak ettikleri görüşlerin en önemlisi halifelik konusunda olmuştur. Buna göre, halife seçimine, tüm Müslümanlar katılabilmelidir. Ayrıca, halife serbest ve güvenilir bir seçim ile başa geçmelidir.
- b. Halifelik, sadece Arapların veya Kureyşin hakkı değildir. Halife olma hakkına her Müslüman eşit oranda sahiptir. Hâricîler, haktan döndüğü takdirde, Halifenin kolayca azledilmesi için Kureyş dışında birinin, halifeliğe geçmesini daha uygun görmüşlerdir.
- c. Hâricîler, Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ı, Cemel savaşına katılanları, her iki hakemi ve hakemlerin hükümlerini kabul eden herkesi tekfir etmektedirler.
- d. Hâricîlere göre, büyük günah işleyen herkes kâfirdir ve Cehennemde ebedî kalacaktır.¹⁵⁹

Hâricîlerden Necedât fırkası ise kendi görüşlerine sahip olanlardan birinin büyük günah işlese, onun “kâfir-i nimet (nimeti inkâr eden)” olduğunu ve onun hakkında “küfr-ü dine (dini inkâr eden)¹⁶⁰” hüküm verilemeyeceğini iddia etmiştir.¹⁶¹

Bağdâdî, Hâricîlerin birleştikleri hususlar hakkındaki doğru görüşün, Ebû'l-Hasan el-Eşari'nin naklettiği görüştür der. Buna göre, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Hâricîlerin; Ali, Osman, Cemel ashabı, iki hakem ve onların ikisini veya birini doğrulayan, ya da tahkime razı olanları tekfir konularında, aynı görüşü paylaştıklarını ifade etmektedir.¹⁶²

¹⁵⁹ Malatî, *et-Tenbih*, 178; Bğdadi, *el-Fark beyne'l-firak*, 72; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 42; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 170; Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, 10.

¹⁶⁰ Mustafa Sinanoğlu, “Küfür” *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay. , 2002), 26: 533-36.

¹⁶¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 83.

¹⁶² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 83.

Bağdâdî, Hâricîlerin birleştikleri hususlar ile ilgili olarak Ebû'l-Hasan el-Eş'âri ve el-Kabî'nin rivayetlerini paylaşmış, Ebû'l-Hasan'a katıldığını dile getirmektedir. İsferyînî ise böyle bir bilgi aktarmamaktadır.

2.2.3. Hâricî Fırkaların Tasnifi

Mezhepler Tarihi müellifleri, Hâricî fırkaların tasnifi hususunda farklı bilgiler vermektedirler. Fahreddin er-Râzî, Hâricîleri yirmi bir fırka olarak tasnif ederken İsferyînî ise yirmi fırka olarak ele almaktadır.¹⁶³

Bağdâdî ise Hâricîlerden yirmi fırkanın ismini şu şekilde vermektedir: 1. Muhakemetu'l-Ula, 2. Ezarika, 3. Necedât, 4. Sufriyye, 5. Acârîde ve Acârîde'nin kolları: a. Hazımiyye, b. Şuaybiyye, c. Ma'alumiyye, d. Mechuliyye, e. Ma'bediyye, f. Saltiyye, g. Ahnesiyye, h. Şebibiyye, ı. Şeybaniyye, i. Mukremiyye, j. Ruşeydiyye, 6. İbadiyye ve fırkaları: a. Hafsiyye, b. Harisiyye, c. Ashab-Ta'at. Ancak Bağdâdî, bu sıralamadan sonra Hâricîleri toplamda yirmi beş fırka olarak tasnif etmektedir.¹⁶⁴ Bağdâdînin, el-Fark Beyn'l-Fırak'ın 34'inci sayfasında fırkalara verdiği sayı ve isimler ile sayfa 72 de verdiği isim ve sayılar birbirini tutmamaktadır. Bağdâdî sayfa 34'te Şemrahiyye ve Ahnesiyye fırkalarından bahsetmezken, sayfa 72 de bu iki fırkaya da değinmektedir.¹⁶⁵

1. el-Muhakemetu'l-Ûla

Bağdâdî ile İsferyînî, el-Muhakemetu'l-Ûla adı altında Hâricîlerin doğuşunu ele almaktadırlar. Buna göre Hâricîlere: "Muhakkime" ve "Şurat" denir. Bu grup, Sıffin savaşından sonra "Hüküm ancak Allah'ındır" diyerek Hz. Ali'nin ordusundan ayrılmıştır.¹⁶⁶

"Hüküm ancak Allah'ındır" sözünü söyleyen kişinin kimliği hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu kişinin Urve b. Hudeyr olduğunu söyleyenler olduğu gibi bu kişinin Yezid b. Asım el-Muharibi olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁶⁷ İşte bu kişilerin etrafında toplananlara el-Muhakemetu'l-Ûla denmiştir.

¹⁶³ Râzî, *İ'tikadat*, 46; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 45.

¹⁶⁴ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 72.

¹⁶⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 72.

¹⁶⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 73; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 45; Râzî, *İ'tikadat*, 46.

¹⁶⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 73; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 47.

Urve b. Hudeyr, Sıffın savaşında Hz. Ali ile beraber iken, savaşan her iki tarafın, hakemler konusunda anlaşmalarını görünce, Muaviye'nin taraftarlarından ve Ali'nin taraftarlarından birer kişi öldürüp, yüksek sesle şöyle bağırdı: "Bilin ki ben Ali ve Muaviye'yi terk ettim ve bu ikisinin alacağı kararlardan uzaklaştım". Daha sonra bu adam öldürülmüştür.¹⁶⁸

Muhakemetu'l-Ûla ile ilgili Bağdâdî ve İsferyânî'nin verdiği bilgiler arasında kayda değer bir farklılık bulunmamaktadır.

2. Ezerikâ

Bu isim, Ebû Râşid künyeli Nâfi b. el-Ezrak el-Hanefî (ö. 65/684)'ye uyanlara verilen bir isimdir. Bağdâdî ile İsferyânî, bu grubun sayı ve kuvvet bakımından Hâricî fırkaların en büyüğü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ezarika fırkasının görüşlerine gelince:

- Ezarikâ fırkası, bu ümmetten kendilerine muhalif olanları, müşrik olarak kabul etmiştir. Oysa Muhakemetu'l-Ula, muhalifleri kâfir olarak görmektedir.

- Bu fırkaya göre, kendileriyle aynı görüşte olan insanlar, kendilerine hicret etmezlerse, onlar da müşriktir.

- Kendilerinden olduğunu iddia eden birine, esirlerden birini öldürmeyi emrederler. Öldürürse, onlardan olduğunu ispatlamış olur, şayet verilen emre karşı gelip öldürmezse, bu kişiyi münafık ve müşrik olarak kabul edip öldürürlerdi.

- Muhaliflerin kadın ve çocuklarını öldürmeyi mubah saymışlardır. Muhaliflerin çocuklarının da kesinlikle Cehennemde olduğunu iddia etmektedirler.

- Bu fırka, Hz. Ali'yi tekfir etmektedir.

- Namuslu kadına iftira eden kişiye, hadd-i kazif cezası verilmelidir. Ancak, namuslu erkeğe iftira atana bu ceza uygulanmaz.

- Hırsıza, çaldığı şey az veya çok olsun fark etmeksizin el kesme cezası verilmelidir.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 78; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 48.

¹⁶⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 103; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 79; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 50-55; Râzî, *İ'tikadat*, 46; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 179.

3. Necedât

Bu fırka, Necdet b. Amir el-Hanefi (69/688)'ye uyanlardır. Bağdâdî ve İsferyânî, Nafi b. el-Erzâk'ın kendi görüşünde olsalar bile kendilerine hicret etmeyenleri müşrik kabul etmesi ve muhaliflerin çocukları ile kadınlarını öldürmeyi helal kılması sonucu, Ebû Fudeyk, Atiye el-Hanefî, Raşid et-Tavil, Miklas, Eyub el-Ezrâk ve Onlara uyanlardan oluşan bir grubun, el-Ezrâk'ı terk ederek Necdet b. Amir'in imametini kabul ettiklerini ifade etmişlerdir.¹⁷⁰

Necedât fırkası, 66/688 yılından itibaren Necdet'in liderliğinde yaklaşık yedi sekiz yıl içinde Bahreyn, Hadramut, Yemen'in bir bölümü, Taif gibi yerleri ele geçirip orta Arabistana hâkim oldu ve o günkü şartlarda bir fırka olma özelliğini kazandı.¹⁷¹ Ele geçirdiği geniş coğrafyada düzeni sağlamak için birtakım uygulamaları neticesinde kendi taraftarlarından bir grup Necdet'in bidatte olduğunu ileri sürüp ona karşı çıktılar. Bağdâdî, Necdet'e uyanların, onu beğenmeyerek, ona karşı çıktıkları hususları şu şekilde vermektedir:

-O, içtihatla bulunurken bilgisizlik sebebiyle yanlışlık yapanları mazur görmüştür.

-O, kendine uyanlardan, cezaları belli suçları işlemiş olan adamları kendi himayesine almış ve "Belki Allah, onları günahlarından dolayı Cehennem ateşinden başka bir yerde cezalandırdıktan sonra Cennete sokar" diye iddia etmiştir.

-O, içki içme cezasını kaldırmıştır.

-O, yine demiştir ki bir kişi, küçük bir günah işler veya küçük bir yalan söyler ve bunlarda ısrar ederse, o kimse müşriktir. İsrar etmeksizin zina eden hırsızlık yapan ve içki içen biri inanisinde kendisine uymak şartıyla Müslüman'dır.¹⁷²

Bağdâdî, Necdet b. Amir'in daha birçok bidatinden bahsettikten sonra kendisine uyanların, ona bu uygulamalarından tövbe etmesini söylediklerini ifade etmiştir. Onun da tövbe ettiğini ve daha sonra ona karşı çıkanların, pişman olup

¹⁷⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 81; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 52.

¹⁷¹ Mustafa Öz, "Necedât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay. , 2006), 32: 485.

¹⁷² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 83.

ondan özür dilediklerini ve onu imam kabul ettiklerini, nakletmiştir.¹⁷³ İsferyîni ise böyle bir bilgiye değinmemektedir. Necedât fırkası, Necedet'in öldürülmesinden sonra üç firkaya ayrılmıştır.

4. Sufriyye

Bunlar, Ziyad b. el-Asfar'a uyanlardır.¹⁷⁴ Bu grubun görüşleri Ezârika'nın görüşleriyle büyük oranda örtüşmektedir. Ancak, Sufriyye fırkası, muhaliflerinin çocukları ile kadınlarını öldürmeyi kabul etmemiştir. Ezârika ise bunun tam aksi bir görüş kabul etmektedir.

Sufriyye fırkası kendi arasında farklı gruplara ayrılmıştır. Bu gruplar ve görüşlerine gelince:

- a) Birinci grup, Ezârikâ'nın iddia ettiği gibi günah işleyen herkesin müşrik olduğunu iddia eder.
- b) İkinci grup, küfür sıfatının, hakkında ceza bulunmayan suçları işleyene verilmesi gerektiğini ve günahından dolayı cezalandırılmış olanın küfre girmekle birlikte imandan çıkmış olduğunu iddia eder.
- c) Üçüncü grup, küfür sıfatının günah işleyen kimseye günahından dolayı hâkim tarafından cezalandırılması halinde verileceğini iddia eder.¹⁷⁵

Bağdâdî bu fırka ile ilgili İsferyîni'den farklı olarak, bütün Sufriyye fırkalarının, Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin imametini kabul ettiklerini, nakletmiştir.¹⁷⁶

5. Acârîde

Bu fırka, Abdulkerim b. Acred'e uyanlardır. Abdulkerim b. Acred, tabii olduğu Atiyye b. el-Eved el-Hanefî'den ayrılınca kendisine uyanlara Acârîde denilmiştir.¹⁷⁷

Acârîde fırkası kendi aralarında birçok firkaya ayrılmıştır. Eş'arî, Acârîde'yi on beş firkaya ayırırken, Şehristânî ile Bağdâdî, on firkaya ayırmaktadır. İsferyîni

¹⁷³Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 83.

¹⁷⁴Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 105; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 216; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 84; İsferyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 53.

¹⁷⁵Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 113; Râzî, *İ'tikadat*, 51; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 85; İsferyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 53.

¹⁷⁶Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 86.

¹⁷⁷Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 87; Râzî, *İ'tikadat*, 51; İsferyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 54.

ise Acâride'yi on bir fırka olarak tasnif etmektedir.¹⁷⁸ Bu fırkanın görüşlerine gelince:

- a. Her çocuk, buluğ çağına ulaştığında, İslâm'a çağrılır. Çocuk, İslâm'a çağırılincaya kadar veya kendisini Müslüman olarak vasıflandırincaya kadar, buluğ çağından önceki devrede, ona dokunulmaması gerekir.
- b. Acâride fırkası, Ezârikâ'dan şu hususta ayrılmıştır: Ezârika, muhaliflerinin mallarını kendileri için, bütün durumlarda helal kılmıştır. Acâride ise muhaliflerinin mallarını, o malın sahibi öldürülmedikçe fey' olarak kabul etmezler.¹⁷⁹

a. Hâzımiyye

Hâzımiyye fırkası Acâride'nin bir grubudur. Hamza b. Edrek'e uyanlardan oluşan bu grup, çoğunluğu Sicistan Acâridelerinden oluşmaktadır.¹⁸⁰

Bağdâdî ile İsferyânî, bu grubun kader ve istitâat gibi konularda, Ehl-i Sünnetin görüşlerini paylaştıklarını nakletmişlerdir.¹⁸¹ Bağdâdî, İsferyânî'den farklı olarak, bu grubun el-velâyet (dosluk) ve el-adâvet (düşmanlık) konularında, Hâricilerin çoğunluğuna karşı çıktıklarını, ifade etmiştir.¹⁸²

b. Şu'aybiyye

Şu'aybiyye fırkası, Hâvâric'den Şu'ayb olarak bilinen önderlerinin Meymûn isimli bir adamla yaptığı tartışma sonucunda ortaya çıkmış bir fırkadır. İstitâat ve meşîet konularındaki görüşleri, Hâzımiyye fırkasının görüşleri ile aynıdır. Bağdâdî, ğulât fırkalarına ayırdığı bölümün içinde bu fırkadan bahsetmiştir.¹⁸³

¹⁷⁸Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 108; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 210; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 55.

¹⁷⁹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 87; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 54.

¹⁸⁰Râzî, *İ'tikadat*, 48; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 203; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 87; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 54.

¹⁸¹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 87; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 54.

¹⁸²Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 87.

¹⁸³Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 88; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 55.

c. Halefiyye

Hamza el-Hâricî ile savaşan Halefe el-Hâricî'ye uyan bu grup, Ezârika ile sadece bir hususta aynı görüşü paylaşmaktadır. Bu husus da: Muhaliflerinin çocuklarının da Cehennemde olacakları, şeklideki görüştür.¹⁸⁴

d. Ma'lûmiyye-Mechûliyye

Ma'lûmiyye ile Mechûliyye, Hâzımiyye fırkasından çıkmış iki gruptur. Ma'lûmiyye, Hâzımiyyeden, iki konuda farklı görüş ileri sürmüştür:

-Birincisi, Ulu Allah'ı isimleriyle bilmeyen kişinin, O'nun cahili olduğu ve O'nun cahilinin de kâfir sayılacağı görüşüdür.

-İkinci görüş ise, insanların fiilleri, Ulu Allah tarafından yaratılmamış, şeklindedir.

Mechûliyye'nin, Ma'lûmiyyeden farklı görüşü ise, Onlar: "Allah'ı isimlerinden bir kısmı ile bilen, Onu biliyor demektir" diye bir iddia da bulunup, Ma'lûmiyye'yi bu konuda tekfir etmektedir.¹⁸⁵

e. Saltıyye

Salt b. Osman'a uyan bu gruba Saltıyye denmiştir. Salt b. Osman'ın, Acâride'den farklı olarak ileri sürdüğu görüş: "Bir adam bizimle uyuşur ve Müslüman olursa, onu kabul ederiz; fakat çocuklarından uzaklaşırız. Çünkü onlar bulûğ çağına ulaşana kadar, Müslüman değiller" şeklindedir.¹⁸⁶

f. Hamziyye

Hamza b. el-Ekrek'e uyan bu gruba Hamziyye denmiştir. Bunlar, Kader ve istitâat konularında kaderiye fırkasının görüşlerini benimsemişlerdir. Hâzımiyye fırkası bu konuda Hamza el-Ekrek'i tekfir etmiştir. Aynı zamanda, müşriklerin çocuklarının Cehennemde olduğu yönündeki görüşü sebebi ile de Kaderiye de Hamza'yı tekfir etmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 89; Râzî, *İ'tikadat*, 48; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 56.

¹⁸⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 89; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 56.

¹⁸⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 90; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 56

¹⁸⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 91; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 57.

Bu fırka ile ilgili Bağdâdî, İsferyînî'den farklı olarak, Hamza'nın yaptığı katliamlı seferlerinden detaylı bir şekilde bahsetmiştir. Bu şahıs, Sicistân, Horasân, Mukrân, Kûhistân ve Kirmân gibi yerlere seferler düzenlemiş ve büyük katliamlara sebep olmuştur. Son olarak Bağdâdî, Abdurrahmân en-Nîsâbûrî'nin yirmi bin Nîşâpûr'lu savaşçı ile Hamza'yı bozguna uğrattığı ve onu öldürdüğünü nakletmiştir.¹⁸⁸ İsferyînî ise bu konuya değinmemektedir.

g. Se'âlîbe

Bu fırka, Sa'lebe b. Mişkân'a uyanlara verilen bir isimdir. Bu fırka mensupları, Abdulkerîm b. Acred'den sonra, Sa'lebe'nin imam olduğunu iddia ederler.¹⁸⁹

Se'alibe fırkasının ayrıldığı gruplar şu şekildedir:

a. Birinci fırka: Bunlar, Sadece Sa'lebe'nin imametini kabul ettiklerini iddia ederler. Bu grubun kime intisap ettiği bilinmemektedir.

b. Ma'bediyye: Bunlar, Sa'lebeden sonra, Ma'bed adında bir adamın imam olduğunu iddia ederler. İsferyînî bu grubu Aceride fırkalarının içinde tasnif etmiştir.

c. Ahnesiyye: Bunlar, el-Ahnes adıyla tanınan bir adamın imametini kabul etmişlerdir.

d. Şeybâniyye: Bunlar, Şeybân b. Seleme el-Hâricî'ye uyanlardır.

e. Ruşeydiyye: Bunlar, Se'alibe'nin beşinci fırkasıdır. Ruşeyd adında bir şahsa uyanlardır.

f. Mukremiyye: Se'alibenin son fırkası da Mukremiyye fırkasıdır. Bunlar da Ebû Mukrem'e tabi olanlardır.

Bağdâdî bu altı grubu Se'alibe'nin kolları olarak kaydetmiştir. İsferyînî ise bu grupları, Acârîde'nin kolları arasında tasnif etmektedir.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 92.

¹⁸⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 92; Râzî, *İ'tikadat*, 49; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 57.

¹⁹⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 93-95; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 57-58.

ğ. İbâdiyye

İbâdiyye, Abdullah b. İbâd'ın imametini kabul eden fırkadır. İbâdiyye fırkası kendi aralarında dört gruba ayrılmıştır. Bu gruplar da şunlardır:

1. Hafsiyye: Hafs b. Ebi'l-Mikdâm'ın imam olduğunu kabul eden gruptur.
2. Hârisiyye: Hâris b. Yezîd el-İbâdî'ye uyanlardan oluşmaktadır.
3. Ashâbu't-Tâat: Niyetsiz bir fiilin tâat olduğunu iddia etmiştir.
4. Yezîdiyye: Ğulât fırkalarının içinde verilmiş ve onlardan sayılmıştır.¹⁹¹

İbadiyye fırkalarının görüşlerini kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- a. İslam ümmetinden kendilerine muhalif olanlar, hem şirkten hem de imandan uzak olup, ne mü'min ne de müşriktirler. Ancak şahitlikleri caiz görülmüş ve onların kâfir kabul edilip gizlice öldürülmeleri ve kanları haram, fakat muhalefetlerini açıkça yapmaları halinde öldürülmeleri ve kanları helal kabul edilmiştir. Onlarla nikâhlanmak ve onlardan miras almak mubahtır. Atlar ve silahlardan başka muhaliflerin malları, ganimet olarak alınmayıp geri verilmelidir.
- b. İbadiyye fırkası Ehl-i İslâm'dan olan muhaliflerinin yurdunu Daru't-Tevhid, hükümdarlarının karargâhlarının bulunduğu yeri ise, Darü'l- Bağy olarak kabul etmektedir.¹⁹²

h. Şebîbiyye

Şebîb b. Yezîd eş-Şeybânî'ye uyan bu gruba, Şebîbiyye denmiştir. Bu grup, Sâlih b. Misrah el-Hâricî'ye intisaplarından dolayı es-Sâlihîyye adıyla da bilinir.¹⁹³

¹⁹¹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 95-100; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 58-60.

¹⁹²Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 98; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 59; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 213.

¹⁹³Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 101; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 61.

2.3. MU‘TEZİLE

2.3.1. Mu‘tezilenin Doğuşu ve Gelişmesi

Mu‘tezilenin tarih sahnesine çıkışı hususunda, Mu‘tezile taraftarları ile Mu‘tezile karşıtları arasında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Mu‘tezile mezhebinin II.(VIII.) yüzyılın başlarında büyük günah işleyen kişi hakkında Hâricîler ile Mürcie’nin ileri sürdüğü görüşlere karşı Vâsıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd’in farklı bir teori ortaya koymalarıyla Basra’da ortaya çıktığını söylemek mümkündür.¹⁹⁴

Mu‘tezile’nin ortaya çıkışı hakkında Şehristânî’nin naklettiği olay genel olarak kabul görmüştür. Buna göre, bir gün bir şahıs, Hasan-ı Basrî’ye büyük günah işleyen birinin, mü’min mi yoksa kâfir olarak mı kabul edilmesi gerektiğini sordu. Hasan-ı Basrî tam cevap vereceği sırada, meclisinde bulunan Vâsıl b. Ata, araya girip büyük günah işleyen birinin ne mü’min ne de kâfir olduğunu, fakat onun (el-Menzile Beyne’l-Menzileteyn) tam da iki yer arasında orta bir noktada bulunduğunu ileri sürdü. Ardından meclistekilerden birkaç kişi ile beraber caminin sütunlarından birinin yanına çekildi. Bu olay üzerine Hasan-ı Basrî, Vâsıl bizden ayrıldı (İ’tezele), dedi. İşte bu sözden Mu‘tezile ismi ortaya çıkmıştır.¹⁹⁵

Bağdâdî ile İsferyânî, Şehristânî’den farklı olarak Vâsıl b. Ata’nın, Hasan-ı Basrî’nin sözünü kesmesi gibi bir bilgidен bahsetmemektedirler. Ancak, Hasan-ı Basrî zamanında Kader ve el-menzile beyne’l-menzileteyn (iki yer arasında bir yer) hususlarında, Vâsıl b. Ata ile ortaya çıkan anlaşmazlığı ve bundan dolayı Vâsıl b. Ata’nın kendisinden ayrıldığını nakletmektedirler. Ayrıca hem Bağdâdî hem de İsferyânî, İslam ümmetinden olan fasığın ne mü’min ne de kâfir olduğu şeklindeki iddialarıyla ümmetten ayrıldıkları için bunlara Mu‘tezile dendiğini ifade etmişlerdir.¹⁹⁶

Mu‘tezile mensupları ise kendi kitaplarında mezheplerinin Vâsıl b. Ata’dan çok daha önce ortaya çıktığını ve çoğu Ehl-i Beytin de kendi mezheplerinin mensubu olduğunu iddia etmektedirler.¹⁹⁷

¹⁹⁴İlyas Çelebi, “Mu‘tezile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay. , 2006) 31: 391-401.

¹⁹⁵Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, 1: 60.

¹⁹⁶Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, 105; İsferyânî, *et-Tabsîr fi’ d-dîn*, 65

¹⁹⁷Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 143.

Bu açıklamalardan şu iki sonuç çıkmaktadır:

- a. Mu'tezile, Hasan-ı Basrî ve Öğrencisi Vasıl b. Ata ile Amer b. Ubeyd arasındaki fikir ayrılığından doğmuştur.
- b. Mu'tezile, büyük günah işleyen mü'minin durumu hakkındaki tartışmalardan sonra ortaya çıkmıştır.¹⁹⁸

Bağdâdî ile İsferyînî, Mu'tezile'nin, "Kendi kesblerini takdir edenler bizzat insanlardır. Güçlü ve Ulu Allah'ın, ne onların yaptıklarında ne de diğer canlıların işlerinde bir yapıcılığı ve takdiri yoktur" görüşlerinden dolayı, Müslümanlar tarafından Kaderiyye olarak isimlendirildiğini ifade etmişlerdir.¹⁹⁹

2.3.2. Mu'tezilî Fırkaların Tasnifi

Bağdâdî ile İsferyînî Mu'tezile'nin yirmi iki fırkaya ayrıldığını ve bunlardan ikisinin ğulat fırkalarından olduğunu belirtmişlerdir. Bu fırkalar şunlardır: Vâsiliyye, Amraviyye, Huzeliyye, Nazzamiyye, Esvâriyye, Muammeriyye, Bişriyye, Hişâmiyye, Murdâriyye, Caferiyye, İskâfiyye, Suâmiyye, Câhiziyye, Şahhâmiyye, Hayyâtiyye, Ka'biyye, Cubbâiyye, Salih Kubbe'nin taraftarları, Merîsiyye, Behşemiyye ve ğulattan sayılan Hâbitiyye ile Himâriyye'dir.²⁰⁰ Fahreddin er-Râzî ise, Mu'tezilenin on yedi fırkaya ayrıldığını ileri sürmektedir.²⁰¹

a) Vâsiliyye

Bunlar, Mu'tezile'nin reisi ve Ma'bed el-Cuhenî ile Ğaylân ed-Dımeşki'den sonra bid'atlerinin öncüsü olan Vâsıl b. Atâ el-Ğazzâl'a uyanlardır.²⁰²

Bağdâdî Vâsiliyye grubunun, Ezârika'nın fitnesi sıralarında ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu dönemde insanlar, Müslümanlardan büyük günah işleyenlerin durumları hakkında çeşitli fırkalara ayrılmışlardır:

- a. Bu fırkalardan Ezârika: İster büyük olsun ister küçük, günah işleyen herkesin müşrik olduğu iddiasındadır.

¹⁹⁸ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 60.

¹⁹⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 104; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 63.

²⁰⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 104; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 67.

²⁰¹ Râzî, *İ'tikadat*, 40.

²⁰² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 106.

b. Hâricîlerden Necedât: Haram oluşu hususunda ümmetin birleştiği bir günah işleyen kimsenin, hem kâfir hem de müşrik olduğunu iddia etmiştir.

c. Hâricîlerden İbâdiyye: Hakkında ceza bulunan bir günahı işleyen kimse, güçlü ve ulu Allah'ı ve onun katından gelenleri birlemesi şartıyla, şirk küfrüyle değil, nimet küfrüyle kâfirdir, görüşündedir.²⁰³

Bağdâdî bu bilgileri verdikten sonra Vâsıl b. Atâ'nın bu fırkaların hepsinin görüşlerinden farklı bir görüşe sahip olduğunu aktarmaktadır. Buna göre Vâsıl b. Atâ, bu ümmete mensup olan fasıkın ne mümin ne de kâfir olduğu şeklinde bir görüş ileri sürmüştür. Hasan el-Basrî, Vâsıl b. Atâ'nın bu görüşünü duyunca onu meclisinden kovmuştur. Vâsıl b. Atâ ile Amr b. Ubeyd b. Bâb, bundan sonra Basra mescidinin sütunlarından birinin dibine ayrılmışlar ve orada bulunan insanlar, onlar için ümmetin görüşlerinden ayrılmışlar anlamında, Mu'tezile "ayrılanlar" adını vermişlerdir.²⁰⁴

Bağdâdî ile İsferyânî, Vâsıl b. Atâ'nın, Hz. Ali ve adamları ile Talha, Zubeyr, Âişe ve Cemel savaşına katılanlar hakkında da Ehl-i Sünnet ve Hâricîlerin görüşlerinden ayrıldığını nakletmişlerdir.²⁰⁵

b) 'Amraviyye

Bu fırka mensupları, Temîm oğullarının azatlı kölesi Amr b. Ubeyd b. Bâb (144/761)'a uyanlardır. İsferyânî bu fırkaya kısaca değinmektedir.²⁰⁶

Bağdâdî ise, İsferyânî'den farklı olarak Amr ile Vâsıl'ın, Cemel savaşına katılan her iki takımın da fâsık oldukları şeklindeki iddialarını ve bu konuda Kaderiyenin Amr ve Vâsıl'dan sonra ayrılığa düştüğünü ifade etmiştir.²⁰⁷

c) Huzeilyye

Bu grup, Ebû'l-Huzeyl Muhammed b. el-Huzeyl (235/849)'e uyanlardır.²⁰⁸ İsferyânî bu fırkayı çok kısa bir şekilde ele almaktadır.

²⁰³ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 107.

²⁰⁴ Malatî, *et-Tenbih*, 39; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 108; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 67.

²⁰⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 110; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 68.

²⁰⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 110; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 69.

²⁰⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 110.

Ebû'l-Huzeyl Muhammed b. el-Huzeyl'in görüşleri şu şekildedir:

- a. Allah'ın takdir ettiği şeylerin son bulacağı ve takdir ettiği şeylerin yok olmasından sonra, O'nun herhangi bir şeye gücünün yetmeyeceği şeklindeki görüşü hakkında Bağdâdî, onun bu konudaki görüşleri, Cehm b. Safvan (128/745)'in de inandığı şekilde, Cennet ve Cehennem'in yok olacağına dair görüşünden daha kötüdür demiştir. Çünkü, Cehm, Cennet ve Cehennem'in yok olacağını söylese de, Güçlü ve Ulu Allah'ın cennet ve cehennem'in yok olmasından sonra, bunların benzerlerini yaratmaya gücünün yeteceğini kabul ediyordu.
- b. Âhiret âleminin insanları, kendi yaptıkları şeyleri ister-istemez yapmaya mecburdurlar.
- c. Yüce Allah'ın kelamını, bir yere ihtiyaç duyan ve bir yere ihtiyaç duymayan olmak üzere ikiye ayırmaktadır.²⁰⁹

İsferâyînî, Huzeyl'in bu görüşlerini verdikten sonra, görüşlerinin çirkinliğini dile getirmektedir. Bağdâdî ise Huzeyl'in on görüşünü verdikten sonra, her bir görüşünü ayrı ayrı eleştirmektedir. Bu görüşlerin çirkinliklerini dile getirdikten sonra, Mu'tezile'den Huzeyl'i eleştiren ve onun görüşlerine reddiye yazan bazı isimleri nakletmektedir. Bu isimler: Mu'tezileden el-Murdâr, el-Cubbâf ve Ebû'l-Huseyn'dir.²¹⁰

d) Nazzâmiyye

Bu fırka, en-Nazzâm olarak tanınan Ebû İshak b. es-Seyyâr (231/835)'a uyanlardan oluşmaktadır.²¹¹ Bağdâdî ile İsferâyînî, Basra çarşısında boncuk yaptığı için ona "Nazzâm" dediğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Bağdâdî, Mu'tezilenin onun, gerek nesir gerekse vezinli şiir yazdığı için "Nazzâm" lakabını aldığı şeklindeki düşüncelerine katılmadığını dile getirmiştir.²¹²

²⁰⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 66; Malafî, *et-Tenbih*, 39; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 111; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 69.

²⁰⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 111; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 69.

²¹⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 114.

²¹¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 72; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 119; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 71.

²¹² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 119.

Bağdâdî, İsferyînî'ye kıyasla kendi eserinde, Nazzâm'a daha fazla yer vermiştir. İsferyînî, Nazzâm'ın iki görüşünü verdikten sonra diğer görüşlerine bakmaya lüzum görmediğini dile getirmektedir. Bağdâdî ise Nazzâm'ın yirmi tane görüşünü kaydetmiş ve tek tek cevap vermiştir. Ayrıca Bağdâdî, Nazzâm'ın görüşlerinden dolayı diğer bazı Mu'tezile ileri gelenlerinin, onu tekfir ettiklerini kaydetmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

- a. el-Cubbâî: en-Nazzâm'ı "Allah'ın fiillerinden doğan şeyler yaratılışın gereğidir" şeklindeki görüşünden dolayı onu tekfir etmiştir.
- b. el-İskâfî: en-Nazzâm'a karşı bir kitap yazmış ve içinde, mezhebinin çoğu fikirlerinden dolayı onu tekfir etmiştir.
- c. Ebû'l-Huzeyl; "er-Reddu 'ale'n-Nazzâm" adlı kitabında, arazlar, insan ve bilinmeyen parça hakkında, Nazzâm'ı tekfir etmiştir.²¹³

e) Esvâriyye

Bağdâdî ile İsferyînî, bu fırkanın, Amr b. Faîd Ebû Âlâ el-Esvâriyye uyanlardan oluştuğunu, Esvârın ise ilk önce Ebû'l-Huzeyl'e tâbi olduğunu daha sonra Nazzâm'ın mezhebine geçtiğini ifade etmişlerdir. Her iki müellif de el-Esvârı tekfir etmişlerdir.²¹⁴

f) Muammeriyye

Bu fırka, Muammer b. Abbâs es-Sulemî (ö.215/830)'ye uyanlardan oluşmaktadır. Bağdâdî ile İsferyînî bu şahsın, fikirlerinden dolayı dinsizlerin başı olduğunu ifade etmişlerdir.²¹⁵

g) Bişriyye

Bişr el-Mu'temir'e uyanlara Bişriyye denmiştir. Bağdâdî, Kaderiyeden olan arkadaşları tarafından, onun, şu görüşlerinden dolayı tekfir edildiğini nakletmiştir:

- a. Allah, lütfâ kâdirdir; eğer lütfü kâfire göstermiş olsaydı, kafir, zorla da olsa inanırdı.

²¹³ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 120.

²¹⁴ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 132; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 73.

²¹⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 133-139; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 74.

b. Eğer Allah, kulunun ömrünü uzatmakla mutlaka inanacağını bilseydi, ömrünü uzatmak, kul için, bir kâfir olarak ölmekten daha iyi olurdu.

c. Allah daima irade edici (murîd)'dir.²¹⁶

Ayrıca Bağdâdî, Mu'tezile'nin Basra kolunun, Bişr'in bu üç esasından dolayı onu tekfir etiklerini ileri sürüp, Bişr'in bu konuda haklı olduğunu dile getirdikten sonra, çirkin gördüğü diğer görüşlerini kaydedip onu tekfir etmektedir. İsferyânî ise bu beş esasa değinmemektedir.

ğ) Hişâmiyye

Bunlar, Hişâm b. Amr b. el-Fuvatiyy (ö. 218/833)'e uyanlardır.²¹⁷ Genel olarak Bağdâdî ile İsferyânî, bu grup hakkında eserlerinde aynı bilgileri aktarmışlardır. Ancak Bağdâdî, İsferyânî'den farklı olarak, Fuvatiyye'nin iki görüşünü nakletmiştir. Bu görüşler de şunlardır:

-Osman'ın evinin sarılmasını zorla ve zorbalıkla öldürülmesini inkâr eder.

-İmâmet hakkındaki görüşü. Der ki: Ümmet, belli bir görüşte birleştiği ve fesadı terk ettiği zaman, toplumu idare etmek üzere bir imama ihtiyaç duyar. Fakat ümmet ayaklanır, suç işler ve imamını öldürürse, böyle bir durumda hiç kimseye imamet görevi verilmez. Bağdâdî, onun, imâmet ile ilgili böyle bir düşünce ile Hz. Ali'nin imametine saldırdığını ifade etmiştir.²¹⁸

h) Murdâriyye

Bu grup, Ebû Mûsâ el-Murdâr olarak tanınan İsa b. Sabîh (210/825)'e uyanlardan oluşmaktadır.²¹⁹ Fahreddin er-Râzî, bu şahsın ismini, Ebû Musa b. İsa b. Mesih el-Muzdar olarak verip bu fırkaya Muzdariyye ismini vermektedir.²²⁰

Bu fırkanın, Mu'tezile'den farklı olarak ileri sürdüğü görüşleri:

a. Kur'an'ın bir benzerini getirebileceğini getirdiğinin de Kur'an'dan daha fasih olacağını, iddia ediyordu.

²¹⁶Râzî, *İ'tikadat*, 43; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 140; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 75.

²¹⁷Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 145.

²¹⁸Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 146.

²¹⁹Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 93; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 146; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 77.

²²⁰Râzî, *İ'tikadat*, 43.

b. Sultan (Devlet başkanı)'nın yanında yaşayan kimseleri tekfir ederdi. Ayrıca, bu kimselerin, ne miras alabileceklerini, ne de miras bırakabileceklerini iddia ediyordu.

c. Allah'ın zulmetmeye ve yalan söylemeye kadir olduğunu iddia ediyordu.²²¹

Bağdâdî, İsferyânî'den farklı olarak, şöyle bir rivayet aktarmaktadır: Mu'tezile'nin, Murdâr'dan bir rivayete, onun, öleceği sırada malının sadaka olarak dağıtılmasını ve mirasçılara bir şey verilmemesini vasiyet ettiğini ileri sürer. Ebû'l-Huseyn el-Hayyat, bu konuda onu mazur göstermeye çalışmış ve demiştir ki: "Malından şüphesi vardı ve malından yoksulların da bir hakkı bulunuyordu". el-Hayyat, onu, bu sözle yoksulların ğasıbı ve haini olarak göstermektedir. Mu'tezile'ye göre ğasıb ise Cehennemde temelli kalacak bir fasıktır. Ayrıca Bağdâdî, Murdâr'ın, Mu'tezile'nin bazı mensuplarınca tekir edildiğini ifade etmektedir.²²²

I) Caferiyye

Bu grubun mensupları, Cafer b. Harb ile Cafer b. Mubeşşir'e uyanlardan oluşmaktadır. Bağdâdî ile İsferyânî'nin bu grupla ilgili eserlerinde kaydettikleri bilgiler genel olarak örtüşmektedir. Gerek Bağdâdî gerekse İsferyânî, bunların görüşlerini ağır bir şekilde eleştirip, onları tekfir etmişlerdir.²²³

i) İskâfiyye

Bu grup Muhammed b. el-İskâfiyy'e uyanlardan oluşmaktadır. Bağdâdî ile İsferyânî, onun, Kader konusundaki düşüncelerini, Cafer b. Harb'(ö.240/854) den aldığını ifade etmektedirler.²²⁴ Bağdâdî, İsferyânî'den farklı olarak, onun daha sonra, Kaderle ilgili bazı meselelerde Cafer b. Harb'e muhalefet ettiğini ifade etmektedir.

²²¹Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 93; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 147; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 78.

²²²Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 148.

²²³Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 93; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 149; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 78.

²²⁴Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 151; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 79.

j) Sümâmiyye

Bu grup, azatlı bir köle olan, Sumâme b. Eşres en-Numeyrî (ö. 213/822)'ye uyanlardan oluşmaktadır.²²⁵ Bağdâdî, İsferyânî'ye göre bu grubu daha geniş bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca bu grubun düşüncelerini tek tek eleştirmektedir. Onun, Mu'tezile'nin öteki seleflerinden ayıran iki tane görüşü şu şekildedir:

-Allah'ın, kendisini bilmeye zorlamadığı kimse, bilgi ile buyrulmadığı gibi, küfürden de yasaklanmamıştır. İnsan, emir ve Kader için yaratılmıştır.

-Doğan fiillerin, fâilsiz olduğu şeklindeki görüşü. Onun bu görüşü, kişiyi âlemin yaratıcısını inkâra götürür.²²⁶

k) Câhızıyye

Bunlar, Amr b. Bahr el-Câhız (255/868)'a uyanlardır.²²⁷ Bağdâdî ve İsferyânî'nin bu grupla ilgili eserlerinde kaydettikleri bilgiler arasında kayda değer bir farklılık yoktur. Câhız'ın görüşlerine gelince:

- a. Bütün bilgiler zarurîdir. Şayet insan bir şeyi bilirse o bilgiyi kendi kabiliyeti ile bilmiştir.
- b. Allah, hiç kimseyi Cehenneme sokmaz. Ancak Cehennem, kendi halkını, tabiatı gereği kendine çeker; sonra onları ebedî bir şekilde kendinde tutar.
- c. Cisimlerin yaratılışından sonra yok olması imkânsızdır.
- d. Allah, mürid diye vasıflandırılabilir. Bu da: "Allah, fiillerinde hata işlemez ve cahil değildir" anlamına gelmektedir. Allah, mağlup edilemez.²²⁸

l) Şahhâmiyye

Bunlar da Ebû Ya'kûb eş-Şahhâm'(ö. 270/883)a uyanlardır. Ebû Ya'kûb, el-Cubbâi'nin hocası idi. Görüşleri de onun görüşleri ile örtüşmektedir.²²⁹ Bağdâdî ile İsferyânî, bu gruba kısa bir şekilde değinmişlerdir.

²²⁵Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 153; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 79.

²²⁶Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 154; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 80.

²²⁷Râzî, *İ'tikadat*, 43; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 100; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 154; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 81.

²²⁸Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 100; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 154; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 81

m) Hayyâtiyye

Bu fırka, Ebû'l-Huseyin el-Hayyât (ö. 300/913)'a uyanlardan oluşmaktadır. el-Hayyât'ın görüşleri, çoğunlukla Mu'tezile ile uyuşmaktadır. Ancak, ma'dum (yok olan) konusundaki görüşleri ile Mu'tezile'den ayrılmaktadır. O, ma'dûmun, varlıkların vasıflarının pek çoğu ile vasıflandırılabilceğini iddia etmiştir. Mu'tezile'nin diğer grupları ise ma'dûmu cisimlendirmekten kaçınmışlardır.²³⁰

n) Ka'biyye

Bu fırka mensupları, el-Ka'bî diye bilinen Ebû'l Kasım Abdullah b. Ahmet b. Mahmut el-Belhî'ye uyanlardır. Bağdâdî, Ka'bî'yi, özel ve genel olmak üzere, birçok ilmi bildiğini iddia eden bir şarlatan olarak tanımlamaktadır. Ayrıca onun, sıfatlar, irade, yükümlülük gibi pek çok konuda, Mu'tezile'nin Basra koluna muhalefet ettiğini aktarmaktadır. Bağdâdî, onun altı tane görüşünü kaydetmiş ve tek tek eleştirmiştir. İsferyânî ise onun dört tane görüşünü vermektedir.²³¹

o) Cubbâiyye

Bunlar, Ebû Ali el-Cubbâî (ö. 303/916)'ye uyanlardır. Bağdâdî, Basra Mu'tezilesinin, bunun mezhebinden olduğunu ve onun ölümünden sonra, oğlu Ebû Hâşim'in mezhebine geçtiğini ifade etmektedir.²³²

ö) Behşemiyye

Bunlar, Ebû Hâşim b. el-Cubbâî (ö. 321/933)'ye uyanlardır. Bağdâdî ile İsferyânî, onun, şu üç görüşünden dolayı, diğer Mu'tezile mensuplarınca tekfir edildiğini ifade etmişlerdir:

1. Kişiyi, işlenmeyen bir fiilden dolayı, azabın hak edilmesi.
2. Çirkin bir iş yaptığı zaman, iki kat cezanın hak edilmesi.
3. Allah'ın yasakladıklarından sadece birine uyulmadığı zaman insanın Cehennemde temelli kalmayı hak etme konusu.²³³

²²⁹Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 93; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 157; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 84.

²³⁰Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 157; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 84.

²³¹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 159; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 84.

²³²Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 161.

2.4. MÜRCİE

2.4. 1. Mürcie'nin İsimlendirilmesi ve Fırka olarak Doğuşu

Mürcie kelimesi, “geciktirme, erteleme, tehir etme” gibi anlamlara gelen “rcy” veya “ercee” kökünden türetilmiş bir ism-i fâildir. Bu na göre Mürcie, kelime anlamı itibari ile “bir işi veya kararı geriye bırakan veya tecil eden kimse” demektir.²³⁴ Makdisî, Mürcie'yi “amelin farzietini reddedenler” olarak tanımlamaktadır.²³⁵

Şehristânî ise, “İrca” kökünden türetilmiş Mürcie'nin manaları ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

- a. Mürcie kelimesi, “irca” kökünden türetilip “tehir etme” anlamına gelmektedir. Buna göre Mürcie, “Büyük günah işleyenler hakkında verilecek hükmü ahiret gününe erteleyen ve onlar hakkında hüküm vermekten kaçınan” anlamına gelmektedir.
- b. Mürcie kelimesi, “ümit vermek” anlamına gelmektedir. Çünkü Mürcie'nin, “iman ehline günah zarar vermez, küfür ehline de taat fayda vermez” şeklindeki görüşleri, günâhkar mü'mine ümit vermektedir. Bundan dolayı, Mürcie “ümit verenler” anlamında kullanılmıştır.
- c. Hz. Ali'nin hilafetinin, birinci sıradan dördüncü sıraya düşürülmesini kabul ettikleri için Mürcie denilmiştir.²³⁶

Mürcie fırkası, İslamın ilk dönemlerinde ortaya çıkan, ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikâdî ve siyasî bir fırkadır.²³⁷ Bu fırka, büyük günah işleyen kimsenin mü'min sayılıp sayılmayacağına çokça tartışıldığı bir ortamda ortaya çıkmıştır. Bu tartışma ortamında, Mürcie, küfür ile beraber itaatin fayda vermemesi gibi, imanla beraber günahın da zarar vermeyeceği iddiasıyla ortaya çıkmıştır.²³⁸

²³³Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 165; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 90.

²³⁴Mehmet Dalkılıç, “Eş'arî'ye göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2004): 88.

²³⁵Mutahhir b. Tahir Makdisî, *Ahsenu't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm*, thk. J. Georje,(Leiden: 1906), 37.

²³⁶Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*,1: 222.

²³⁷Sönmez Kutlu, “Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2002): 168.

²³⁸Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 138.

Nevbahtîye göre, Mürcie ilk defa olarak Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Nevbahtî'nin aktardığına göre, Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin tarafında yer alan Hâricîler ile Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Aişe'nin tarafında bulunanlar birleşerek Muaviye'ye katılmışlardır. İşte bunlara Mürcie dendiğini ifade etmektedir.²³⁹

Bağdâdî ile İsferyînî, Mürcie fırkasının, ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili herhangi bir şey söylememektedirler. Ancak her iki müellife göre, Hz. Peygamber, Mürcie'den söz etmiş ve "Mürcieye yetmiş bin peygamber'in dili ile lanet olsun" diyerek onlara beddua etmiştir.²⁴⁰

2.4.2. Mürcie Fırkalarının Tasnifi

Mürcie fırkalarının tasnifi hususunda mezhepler tarihi müellifleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre Muhammed Ebû Zehra, Mürcie'yi, tarih sahnesine çıkışını ve yayılmasını göz önüne alarak iki grup olarak ele almaktadır. Birinci grup, sahabe arasında görülen ihtilaflar ve daha sonra, Emevîler döneminde ortaya çıkan ihtilaflar hakkında hüküm vermektен kaçınanlardan oluşmaktadır. İkinci grup ise, Allah'ın affının, her şeyi kuşattığını savunarak, Allah'ın küfür dışındaki her günahı affedeceği hükmünü verenlerdir.²⁴¹

Şehristânî, Mürcie'yi tasnif ederken, önce dörde ayırmaktadır. 1. Hâricî Mürciesi 2. Kaderiyye Mürciesi 3. Cebriyye Mürciesi 4. Gerçek Mürcie. Şehristânî ardından, gerçek Mürcieyi de beş fırkaya ayırmaktadır: 1. Yunusiyye 2. Gassaniyye 3. Sevbanîyye 4. Tumeniyye ve 5. Salihîyye.²⁴²

Eş'arî, Mürcie'yi, imanın mahiyeti konusunda: Cehmiyye, Ebû Hüseyin es-Salih'in taraftarları, Yunus es-Samirî'nin taraftarları, Ebû Şimr ve Yunus'un taraftarları Ebû Sevban'ın taraftarları, Neccariyye, Geylânîyye, Şebîbiyye, Ebû Hanife ve taraftarları, Ebû Mu'âz et-Tûmenî'nin taraftarları, Biri el-Merîsi'nin taraftarları ve Kerramiyye olmak üzere on iki fırka olarak tasnif etmektedir.²⁴³

²³⁹Kummî-Nevbahtî, *Şîr fırkalar(Kitâbu'l-makâlât ve'l-fırak/Fıraku's-Şîa)*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 60.

²⁴⁰Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 178; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 97

²⁴¹Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 141.

²⁴²Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 186.

²⁴³Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 137-144.

Bağdâdî ile İsferyânî, iman konusunda Mürcie'yi ilk etapta üç fırkaya ayırmaktadırlar:

1. Birinci fırka, İmanın mahiyeti hususunda irca'yı kabul etmiş ve Kader konusunda Gaylan e-Dımeşki, Ebû Şimr el-Mürciî, Muhammed b. Şebîb el-Basrî gibi Kaderiyye'ye uyanlardan oluşmaktadır.
2. İkinci fırka ise Cebre hükmetme konusunda Cehm b. Safvan'nın görüşünü benimsemiştir. Bunlar, imanda irca'yı, amelde ise cebri kabul ederler.
3. Son fırka ise gerçek Mürcie olarak tanımladıkları Cebriyye ve Kaderiyye'nin dışında kalanlardır. Bunlar da: a. Yunusiyye, b. Gassaniyye, c. Tumeniyye, d. Sevbaniyye, e. Merîdiyye olmak üzere beş firkadan oluşmaktadır.²⁴⁴

Görüldüğü gibi, Bağdâdî ve İsferyânî'nin Mürcie ile ilgili tasnifleri, Şehristânî'nin tasnifine büyük oranda benzemektedir. Nevbahtî ise Mürcie'yi, Cehmiyye, Geylaniyye, Masiriyye ve Butriyye olmak üzere dört ana fırka olarak tasnif etmektedir.²⁴⁵

Şimdi Bağdâdî ve İsferyânî'nin tasniflerinden yola çıkarak Mürciî fırkaları ele bakalım:

a) Yûnusiyye

Bu fırka, Yûnus b. Avn'a uyanlardan oluşmaktadır. Eş'arî, bu kişiyi Yunus es-Semerî olarak kaydetmektedir.²⁴⁶ Bağdâdî ile İsferyânî, Yûnusiyye'yi gerçek Mürcie fırkalarının içinde değerlendirmektedirler. Ayrıca her iki müellifin dikkat çekici bir değerlendimesi de, bu kişiyi, Mürcie'nin yanı sıra, Şâ'nın Kati'yye²⁴⁷ fırkası ile Müşebbihe²⁴⁸ fırkasının içinde göstermeleridir.

²⁴⁴Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-firak*, 178; İsferyânî, *et-Tabsîr fi 'd-dîn*, 97.

²⁴⁵Nevbahtî, *Firaku 'ş-Şâ*, 6.

²⁴⁶Eş'arî, *Makâlâtü 'l-İslâmiyyîn*, 138.

²⁴⁷Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-firak*, 69; İsferyânî, *et-Tabsîr fi 'd-dîn*, 40.

²⁴⁸Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-firak*, 199; İsferyânî, *et-Tabsîr fi 'd-dîn*, 120.

Yunus b.Avn, imanın kalbde ve dilde olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca imanın bölümlerinden her birinin, ne iman ne de imanın bir kısmı olduğunu ve ancak tamamının, imanı teşkil ettiğini ileri sürmüştür.²⁴⁹

b) Ğassâniyye

Bu fırka, Ğassân el-Mürçî'ye uyanlardan oluşmaktadır. Ğassân, imanın artacağını ancak eksilmeyeceğini iddia etmiştir. Ayrıca imanın her bir bölümünün, imanın bir kısmını teşkil ettiğini söyleyerek, Yûnusiyye'ye muhalefet etmiştir.²⁵⁰

c) Tumeniyye

Ebû Muâz et-Tûmenî'ye uyanlardan oluşan bu fırkayı, Bağdâdî ile İsferyânî gerçek Mürçie'nin içinde kaydetmişlerdir. et-Tumenî imanı, küfürden koruyan şey ve hasletlerin ismi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, farzlardan herhangi birinin terki halinde, ümmet bunun küfründe birleşmişse, bu, imanın esaslarından biridir; fakat iman değildir diye bir iddiada bulunmuştur.²⁵¹

d) Sevbâniyye

Bunlar, Ebû Sevbân el-Mürçî'ye uyanlardır. Şöyle bir iddiada bulunmuştur: “İman, Allah'ı, Peygamberlerini ve yerine getirmenin aklen vacip olduğu her şeyi bilmek ve ikrar etmektir”. Bu görüşü ile diğer Mürçîi fırkalarından ayrılmaktadır.²⁵²

e) Merîsiyye

Bu fırka mensupları, Bişr el-Merîsî'ye uyanlardır. Bağdâdî ile İsferyânî, Bişr'in, Kadı Ebû Yusuf'un görüşünü benimsediğini, ancak Kur'ân'ın yaratıldığını iddia ettiği zaman, Ebû Yusuf'un ondan uzaklaştığını ifade etmişlerdir.²⁵³

Bağdâdî, Mürçie'nin bu beş grubunu naklettikten sonra, Ebû Şimr, İbn'u-Şebîb, Ğaylân ve Salih Kubbe gibi, kaderci Mürçie'den saydığı kişilerin de kısaca fikirlerini kaydetmiştir.²⁵⁴ İsferyânî ise, bu şahıslardan hiç söz etmemiştir.

²⁴⁹Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 178; İsferyânî, *et-Tabsîr fi 'd-dîn*, 98.

²⁵⁰Râzî, *İ'tikadat*, 70; Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 179; İsferyânî, *et-Tabsîr fi 'd-dîn*, 98.

²⁵¹Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 179; İsferyânî, *et-Tabsîr fi 'd-dîn*, 98.

²⁵²Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 180; İsferyânî, *et-Tabsîr fi 'd-dîn*, 98.

²⁵³Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 180; İsferyânî, *et-Tabsîr fi 'd-dîn*, 99.

²⁵⁴Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 180-182.

2.5. NECCÂRİYYE

Neccâriyye fırkası, el-Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr (ö. 230/845)'a uyanlardan oluşmaktadır.²⁵⁵ Bağdâdî ile İsferyânî, bu firkanın bazı konularda Ehl-i Sünnet'e; bazı konularda ise Kaderiyye (Mu'tezile)'ye katıldıklarını ifade etmişlerdir. Buna göre Ehl-i Sünnet ile uyuştukları görüşleri şöyledir:

- a. Allah'ın, kulların yaptıkları şeyleri yaratması.
- b. İstitaâtın, fiil ile birlikte olması.
- c. Allah istemedikçe, âlemde hiçbir şeyin yaratılmamasıdır.

Kaderiyye ile aynı doğrultudaki görüşleri ise:

- a. Allah'ın ilmini, kudretini, hayatını ve öteki ezeli sıfatlarını nefyetmeleri.
- b. Allah'ın gözle görülmesini imkansız kılmaları.
- c. Allah'ın kelamının sonradan olduğu hakkındaki görüşleridir.²⁵⁶

2.5.1. Burğûsiyye

Bunlar, Burğûs lakaplı Muhammed b. İsa'ya uyanlardır. Bu kişi görüşlerinin pek çoğunda Neccâr'a uymuştur.²⁵⁷

2.5.2. Za'ferâniyye

Bu fırka mensupları, Za'ferânî'ye uyanlardan oluşmaktadır. Bu şahıs, Allah'ın kelamı, O'nun gayrıdır, Allah'ın gayrı olan her şey, yaratılmıştır, demiştir.²⁵⁸

2.5.3. Mustedrike

Bu grup, Neccâriyye'den sayılmaktadır. Bunlar, kendilerinin, kendilerinden öncekilere gizli olan şeyleri tamamlayıp açığa çıkaranlar olduklarını iddia eden bir topluluktur.²⁵⁹

²⁵⁵Râzî, *İ'tikadat*, 68; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 183; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, 101.

²⁵⁶Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 183; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 101.

²⁵⁷Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 184; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 101.

²⁵⁸Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 184; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 102.

²⁵⁹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 185; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 103.

2.6. KERRÂMIYYE

Bu fırka, Ebû Abdullah Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî'ye uyanlardan oluşmaktadır.²⁶⁰ Kerrâmiyye fırkası, Hakaikiyye, Tarikiyye ve Ishakiyye gruplarından oluşmaktadır. Bağdâdî ile İsferyânî, başka fırkalar tarafından küfürle suçlansalar da, bunları, birbirlerini küfür ile suçlamadıkları için bir fırka olarak değerlendirmişlerdir.²⁶¹

Muhammed b. Kerrâm, Sicistandan Ğarcistan'a²⁶² sürülmüştür. Nişapura yerleşen İbn Kerram'a, birçok kişi uymuştur. Bağdâdî, onun taraftarlarını alaycı bir eda ile aklı kıt kişiler olarak tanımlamaktadır.²⁶³ Bağdâdî ile İsferyânî, bu grubun bidatlerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu dile getirmektedirler.

Muhammed b. Kerrâm'ın görüşlerini kısaca sıralayacak olursak:

- a. Mâbudu tecsim etmiş ve kendisine uyanlara da bu görüşü benimsetmeye çalışmıştır. Mâbudun, bir cismi, sınırı, altında bir yönü ve sonunun olduğunu iddia etmiştir.
- b. Mâbudlarının, yaratılmışlar (havâdis) için bir yer olduğunu ileri sürmüştür.
- c. Kitabü'l-Azabi'l-Kabr adlı kitabında Allah'ı cevher olarak vasıflandırmaktadır.
- d. Mâbudlarında birçok araz meydana gelmedikçe, hiçbir arazın yok olmayacağını iddia etmiştir.
- e. İbn Kerram, Mâbudunu ağırlığa sahip olarak vasıflandırıp Azâbu'l-Kabr adlı kitabında güçlü ve Ulu Allah'ın "Gökler yarıldığı zaman..." (İnfitar, 82/1) âyetinin tefsirini yaparken: "Gökler, kendi üzerlerindeki Râhman'ın ağırlığından ayrılır" şeklinde yorumlamaktadır.²⁶⁴

²⁶⁰Râzî, *İ'tikadat*, 67; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 189; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 111.

²⁶¹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 189; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 111.

²⁶²Ğarcistan, Ğarcuşar'ın genel adıdır. Batıda Herat, doğuda Ğur, kuzeyde Merv ve güneyde de Gazne ile çevrili bir yerdir. (Bkz.: Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh b. Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-buldân*, (Mısır: 1324/1906), 4:193.)

²⁶³Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 190.

²⁶⁴Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 190; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 112.

Bağdâdî, İsferyâinî'den farklı olarak bu grubun, “Rahman arşı kuşatmıştır” ayetinde bahsedilen “kuşatma” sözünün anlamı ile ilgili ayrılığa düştüklerini ifade etmektedir. Buna göre onlardan bir grup: “bütün arş O'nun mekânıdır, şayet O, arşın hizasında paralel birçok arş daha yaratmış olsa idi, arşların hepsi de O'nun mekânı olurdu. Çünkü O, onların hepsinden büyüktür” demiştir. Diğer bir grup da: “O, arşta dokunduğu yerde ne arşın dışına taşar, ne de herhangi bir şey O'ndan daha fazladır” demiştir.²⁶⁵

İsferyâinî ise Bağdâdî'den farklı olarak Kerrâmiyye'den bir grubun, Ebû İshak el-İsferyâinî'ye, “Allah arşı kuşatmıştır, demek caiz mi, diye sorduklarını, Ebû İshak'ın da bu soruya hayır” diye cevap verdiği şeklinde bir bilgi aktarmaktadır.²⁶⁶

²⁶⁵Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 190.

²⁶⁶İsferyâinî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 112.

2.7. MÜŞEBBİHE

Müşebbihe, Allah'ı diğer varlıklara benzeten grupların ortak adıdır. Müşebbihe iki gruptan oluşmaktadır. Birinci grup, Allah'ın zatını, O'nun dışındakilerin zatına benzetenlerden oluşmaktadır. İkinci grup da Allah'ın sıfatlarını, O'nun dışındakilerin sıfatlarına benzetenlerden oluşmaktadır.²⁶⁷

Bağdâdî ile İsferyânî, birinci grup olarak verdikleri, yani Allah'ın zatını, insana benzeten fırkaların çoğunun, Râfıza'nın ğulatından olduklarını demektirler. Bunlarda:

1. Sebeiyye: Hz. Ali'ye ilah demiş ve onu Allah'ın zatına benzetmiştir.
2. Beyâniyye: Beyân b. Sem'ân'ın, Allah'ın, nurdan olan bir insan gibi olduğu şeklindeki görüşüne inanan gruptur.
3. Muğîriyye: el-Muğîre b. Said (ö. 119/737), Mabudun organlarının bulunduğunu ve Onun organlarının alfabeedeki harflere benzediğini iddia etmiştir.
4. Mansûriyye: Ebû Mansûr el-İclî (ö. 123/741), kendisini Allah'a benzetmiştir. Kendisinin göğe çıktığını ve Allah'ın, eli ile başını okşayarak kendisine: “ey oğlum! Benden tebliğ et” şeklinde bir iddiada bulunmuştur.
5. Hattâbiyye: Bu grup imamların ve Ebû'l-Hattâb el-Esedî' (ö. 138/755)'nin ilah olduğuna inanmıştır.
6. Bunlar, Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer'in ilahlığına inananlardır.²⁶⁸
7. Hulûliyye: Bu grup Allah'ın, imamlara hulul ettiğini iddiasındadır.
8. Hulmâniyye: Bu grubun lideri Ebû Hulmân ed-Dimeşkî, Allah'ın güzel olan her surete hulul ettiğini iddia edip güzel olan insanlara secde ederdi.
9. Mukannâiyye: el-Mukannâiyyetu'l-Mubeyydâ'nın ilahlığına inanmıştır.

²⁶⁷Râzî, *İ'tikadat*, 63; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 198; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 119.

²⁶⁸Bağdâdî ile İsferyânî bu gurubu isimlendirmemiştir.

10. ‘Azâfira: İbnu Ebil-Azâfir (ö. 323/935)’ın ilah olduğunu iddia eden gruptur.
11. Hişâmiyye: Hişâm b. el-Hakem er-Râfizi’ye uyanlardır. Hişâm Allah’ı insanlara benzetmiştir.
12. Hişâmiyye: Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîki’ye mensup olan gruptur. Bu da Allah’ı insanlara benzetmiş ve üst yarısının boş, alt yarısının dolu olduğunu iddia etmiştir.
13. Yûnusiyye: Yûnus b. Abdurrahmân el-Kummî’ye bağlı bir gruptur. Bunların da iddiaları şöyledir: “Allah, onlardan daha ağır olsa da arşın taşıyıcıları tarafından taşınmaktadır, ayaklarından daha ağır olmasına rağmen ayakları tarafından taşınan leylek gibi”.
14. Muşebbihe: Dâvud el-Cevâribî’ye bağlı olan bu grup, mâbudun, kadının cinsi el organı ve sakal dışında, insan gibi geriye kalan bütün organlarının olduğunu iddia etmiştir.
15. İbrâhimiyye: İbrahim b. Ebî Yahya el-Eslemî’ye mensuptur.²⁶⁹

Bağdâdî, bu grupları kitabının dördüncü bölümünde detaylı bir şekilde ele almaktadır. İsferyâinî *et-Tabsîr*’de, Allah’ın zatını insanlara benzeten gruplar arasında, Bağdâdî’nin kaydettiği: Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer’in ilahlığına inananlar, Hulûliye ve Azâfira firkalarını kaydetmemiştir. Allah’ın sıfatlarını, insanların sıfatlarına benzetenler olarak belirtilen ikinci grup da şu firkalardan oluşmaktadır:

1. Basra Mu‘tezilesi: Bu grup, Allah’ın iradesini, insanların iradesi gibi olduğunu iddia etmiştir.
2. Kerrâmiyye: Bu grup da Allah’ın sözünün yaratılmış (hudûs) olduğunu iddia etmiştir.
3. Zurâriye: Bunlar, “Allah’ın bütün sıfatlarının yaratılmış olduğu” şeklinde bir iddiada etmişlerdir.²⁷⁰

²⁶⁹Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-firak*, 200; İsferyâinî, *et-Tabsîr fi’ d-dîn*, 120.

²⁷⁰Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-firak*, 202; İsferyâinî, *et-Tabsîr fi’ d-dîn*, 121.

2.8. İSLÂM'A MENSUP OLMADIKLARI HALDE İSLÂM'A NİSBET EDİLEN FIRKALAR

Bağdâdî, kimlerin İslâm milletinden sayılacağı hususunda fikrini şu şekilde açıklamaktadır: “İslam milleti, âlemin yaratıldığını (hudûs), onun yapıcısının birliğini ve kıdemini kabul edip, teşbih ve ta'til'i (sıfatları yok saymak) ret ederek, O'nun Âdil ve Hâkim olduğunu ikrâr eden ve Hz. Muhammed'in bütün insanlığa Nebî ve Resûl olarak gönderilişinin doğruluğunu, şeriatının ebediliğini, getirdiği şeylerin hepsinin gerçekliğini, Kur'ân'ın, O'nun şeriatının hükümlerinin kaynağı olduğunu, Kâbe'ye yönelerek beş vakit namaz kılmanın gerekliliğini, Zekât, Ramazan orucu ve bir bütün olarak Allah'ın evini Hac etmenin vucûbunu kabul eden herkestir”²⁷¹.

Bağdâdî ile İsferyânî, İslâm'a mensup olmadıkları halde İslâm'a nispet edilen fırkaları yirmi grup olarak tasnif etmektedirler.

2.8.1. Sebeiyye:

Abdullah b. Sebe'ye mensup olan bu fırka, Hz. Ali hakkında aşırı görüşlere sahiptir. Abdullah b. Sebe, önce Hz. Ali'nin peygamber olduğunu iddia etmiş, sonra iddiasında daha da ileri gidip, Hz. Ali'nin ilah olduğunu dile getirmiştir. Hz. Ali, Abdullah b. Sebe'nin bu tür görüşlerinden haberdar olunca, Abdullah b. Sebe ile ona inananların ateş çukurunda yakmalarını emretmiştir. Ancak ortaya çıkabilecek tepkileri önlemek için yakmaktan vazgeçip, Abdullah b. Sebe'yi Medâin taraflarına sürmüştür.²⁷²

Sebeiyye fırkasının görüşlerini kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- a. Hz. Ali'nin şehid edilmesinden sonra Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin ölmediğini, Hz. İsa gibi göğe çıktığını ve daha sonra intikam almak için geri geleceğini iddia etmiştir.
- b. Bu fırkadan bir kısmının ileri sürdüğüne göre, Ali bulutlardadır; gök gürültüsü onun sesi, şimşek de kamçısıdır. Bundan dolayı bu fırkadan

²⁷¹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 123.

²⁷²Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 46; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 205; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 123.

olanlar gök gürültüsünün sesini duyunca “Selam sana, Ey Mü’minlerin Emiri” derlerdi.

- c. Sebeiyye, Hz. Ali’nin ölmediğini, yeryüzünün her yerine hâkim oluncaya kadar da ölmeyeceğini iddia etmiştir.
- d. Sebeiyye’den bir topluluğa göre, beklenen Mehdi (el-Mehdiyu’l-Muntazar), Hz. Ali’den başkası değildir.²⁷³

Bağdâdî, Sebeiyye fırkasının aşırı bulduğu görüşlerini verdikten sonra, Hz. Ali’yi ilah ve Peygamber ilan eden bu fırkanın, İslam milletinden sayılamayacağını sert bir dile ile vurgulamaktadır.

İsferâyînî’nin Sebeiyye fırkasıyla ilgili kaydettiği bilgiler, Bağdâdî’nin verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Ancak İsferâyînî, Bağdâdî kadar eleştirisini açıklamamıştır.

2.8.2. Beyâniyye

Bu fırka, Beyân b. Sem’an et-Temîmî (ö. 118/737)’ye uyanlardan oluşmaktadır.²⁷⁴ Beyâniyye fırkası, imametini, Muhammed b. el-Hanefiyye’den oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed’e geçtiğini, Ebû Hâşim’den sonra onun kendisine vasiyeti ile Beyân b. Sem’an’a geçtiğini iddia etmiştir. Bu fırka, Beyân hakkında iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup, Beyân’ın peygamber olduğunu iddia etmiştir. İkinci grup da Beyân’ın ilah olduğunu kabul etmiştir. Bu aşırı görüşlerinden dolayı, Bağdâdî ile İsferâyînî, Beyâniyye’nin, İslâm milletinden sayılamayacağını dile getirmişlerdir.²⁷⁵

2.8.3. Muğîriyye

Bunlar, Muğire b. Said el-İclî’ye uyanlardır.²⁷⁶ Muğîriyye mensupları, önceleri İmâmiyye’ye yakın görüş ileri sürmüşlerdir. Bunlar, İmametini Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin’den sonra Hz. Ali’nin torunlarından olan, Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali’ye geçtiğini ve onun beklenen mehdî olduğunu

²⁷³Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, 205-206; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi’ d-dîn*, 123.

²⁷⁴Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 35; Râzî, *İ’tikadat*, 58; Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, 1: 295; Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, 208; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi’ d-dîn*, 124.

²⁷⁵Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, 208; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi’ d-dîn*, 124.

²⁷⁶Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 37; Râzî, *İ’tikadat*, 58; Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, 1: 295; Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, 208; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi’ d-dîn*, 124.

iddia etmişlerdir.²⁷⁷ İsferyâinî, bu bilgileri vermekle yetinmektedir. Bağdâdî ise İsferyâinî'den farklı olarak, Muğîre b. Said el-İclî'nin görüşlerini detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Bağdâdî'nin, Muğîriyye ile ilgili İsferyâinî'den farklı olarak kendi eserinde kaydettiği bilgilerin başında, teşbih konusu gelmektedir. Muğîre, teşbih konusunda aşırı fikirler ileri sürmüştür. O, Ma'budun, nurdan bir adam olduğunu ve organlarının bulunduğunu iddia etmiştir. Yaratılışın başlangıcı hakkında da Muğîre, Allah, âlemi yaratmak istediği zaman, en büyük ismini söyleyip kendisinin başına bir taç koyduğunu iddia etmiştir. Ayrıca avucunun içine de kulların amellerini yazdığını ileri sürmüştür.²⁷⁸

Muğîre, Allah'ın insanları cesetlerinden önce yarattığını ve ilkin Hz. Peygamber'in gölgesini yarattığı şeklindeki görüşüne, “deki O, çok esirgeyen (Allah)'ın bir çocuğu olsaydı, ben (Ona) tapanların ilki olurum.” (Ahzab, 33/72) ayetini delil göstermiştir. Bunun yanında Muğîre, taraftarlarına Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'yi beklemelerini emretti. Muğîre, öldürülünce taraftarları, Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'yi beklemeye devam ettiler. Muhammed b. Abdullah, Medîne'de halkı kendi fikirleri doğrultusunda toplamaya çalışınca, Abbasi devletinin ikinci halifesi olan Ebû Cafer el- Mansûr (ö.158/775)²⁷⁹, ordu kumandanı İsa b. Musa'yı ve emrindeki askerleri onun üzerine göndermiştir. Muhammed b. Abdullah'ın öldürülmesi ile Muğîriyye fırkası, el-Muğîre hakkında iki gruba ayrıldılar. Birinci grup, el-Muğîre'nin yalancı biri olduğunu, onun, Muhammed b. Abdullah'ın mehdi olduğu hakkındaki görüşünde yalan söylediğini söylemişlerdir. İkinci grup ise, el-Muğîre'ye bağlı kalmaya ve ona inanmaya devam etmiştir. Bunlar, Muhammed b. Abdullah'ın beklenen mehdi olduğunu ve öldürülmediğini, geri gelmesi emredilinceye kadar Hicr dağlarından birinde oturduğunu iddia etmişlerdir.²⁸⁰

Bağdâdî, Muğîriyye fırkasının aşırı görüşlerinden dolayı İslâm milletinden sayılmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir.

²⁷⁷Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 208; İsferyâinî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 125.

²⁷⁸Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 2011.

²⁷⁹Nahide Bozkurt, “Ebû Cafer el-Mansûr Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Hâşimî el-Abbâsî (ö. 158/775)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay. , 2003), 28: 5-6.

²⁸⁰Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 212.

2.8.4. Harbiyye

Bu fırka, Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî'ye uyanlardır. Allah'ın ruhunun, Ebû Haşim Abdullah b. Muhammed b. el-Haneffyye'ye ulaşınca kadar, peygamberler ve imamlara geçtiğini iddia etmiştir. Bu görüşleri, Beyyâniyye fırkasının görüşü ile aynıdır. Daha sonra bu fırka, Allah'ın ruhunun Abdullah b. Muhammed b. el-Haneffyye'den, Abdullah b. Amr b. Harb'e geçtiğini, iddia etmiştir.²⁸¹

Bağdâdî ile İsferyînî, hulûl düşüncesinden dolayı, bu fırkanın, İslam dairesi dışına çıktığını ve bunların İslam milletinden sayılmasının mümkün olmayacağını dile getirmişlerdir.

2.8.5. Mansûriyye

Ebû Mansûr el-İclî (ö. 123/741)'nin taraftarı olan bu fırka, imametini, el-Bâkır lakabıyla tanınan Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali'ye ulaşınca kadar, Ali oğulları arasında dönüp dolaştığını iddia etmiştir.²⁸²

Ebû Mansûr el-İclî, önceleri, kendisinin el-Bâkır lakabıyla tanınan Ebû Cafer'in halifesi olduğunu öne sürmüştür. Ardından bu iddiasından vazgeçip, kendisinin göğe çıkarıldığını ve Allah'ın, eli ile onun başını okşayıp “Ey oğulcuğum, benden tebliğ et” dediğini iddia etmiştir. Ayrıca “eğer gökten bir parça düşer görseler, bu, birbiri üstüne yığılmış bir buluttur, derler.” (Tûr, 52/44) ayetinde bahsedilen gökten düşmüş parçanın, kendisi olduğunu ileri sürmüştür. Bağdâdî ile İsferyînî bu görüşlerinin yanısıra, bu fırkanın, kıyamet, Cennet ve Cehennemi inkâr etmeleri ve kendilerine muhalif olan insanları boğmayı helal görmeleri gibi aşırı görüşlerinden ötürü, İslam fırkalarından sayılamayacağını dile getirmişlerdir.²⁸³

²⁸¹Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 36; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 214; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 124.

²⁸²Râzî, *İ'tikadat*, 58; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 39; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 215; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 125.

²⁸³Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 215; İsferyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 126.

2.8.6. Cenâhiyye

Bu fırka mensupları, Abdullah b. Muâviyye b. Abdullah b. Cafer b. Ebî Talib (ö. 129/746-47)'e uyanlardır.²⁸⁴ Bağdâdî, İsferyânî'den farklı olarak bu fırkanın, Abdullah b. Muâviyye'ye nasıl katıldıklarını da açıklamıştır.

Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'nin öldürülmesinden sonra, el-Muğîre b. Said'den ayrılan Muğîriyye'den bir grup, kendilerine bir imam arayarak, Kûfe'den Medine'ye doğru yola çıktıklarında, Abdullah b. Muaviyye, onlarla karşılaşp, kendisine uymaya çağırıldı. Muğîriyye fırkasından ayrılan bu grup, Abdullah b. Muâviyye'nin, kendisinin, Ali ve soyundan gelen oğullarından sonra imam olduğu şeklindeki iddiasını kabul edip ona biat etmiştir.²⁸⁵

İsferyânî ise, Bağdâdî'nin kendi eserinde kaydettiği bu bilgilere değinmeden, bu fırkanın aşırı olarak nitelediği fikirlerini kaydetmiştir. Buna göre bu fırka; Cennet ve Cehennemi inkâr edip, şarap içmeyi, ölü eti yemeyi, zinayı, homoseksüelliği ve haram kılınmış diğer şeyleri helal kılmışlardır. Ayrıca bunlar, ibadetlerin gerekli olmadığını iddia etmişlerdir.²⁸⁶ Bu aşırı görüşlerinden dolayı bu kimselerin Müslüman olarak kabul edilmeleri mümkün görülmemiştir.

2.8.7. Hattâbiyye

Ebû'l-Hattâb el-Esedî (ö. 138/755)'ye uyanlara Hattâbiyye denmiştir. Ebû'l-Hattab, kendisinin ilah olduğunu iddia etmiştir. Hattabiyye, beş fırkaya ayrılmıştır:

- a. el-Muammeriyye fırkası: Ebû'l-Hattab'dan sonra, Muammer adlı bir şahsı imam olarak kabul etmiştir.
- b. el-Beziğiyye: Beziğ ve taraftarları, Cafer'in²⁸⁷ bir ilah olduğunu iddia etmişlerdir.
- c. Umeyr b. Beyân el-İclî'ye uyanlar: Cafer'e tapmışlar ve ona, Rab adını vermişlerdir.

²⁸⁴Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 36; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 217; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 126.

²⁸⁵Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 217.

²⁸⁶İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 126.

²⁸⁷Ebû Abdullah Cafer b. Muhammed el-Bakır b. Ali Zeynelabidin, 83/702 yılında Medinede doğmuştur. Cafer es-Sadık olarak adlandırılmaktadır. 148/702 yılında vefat etmiştir. Bkz: Mustafa Öz, "Cafer es-Sadık", *Türkiye Diyanet Vakfı İâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1993), 7: 1-3.

- d. Mufaddal es-Sayrafi'ye uyanlardan oluşan bu gruba el-Mufaddaliyye denmiştir.
- e. el-Hattabiyye el-Mutlaka'dır. Bu fırka, Ebû'l-Hattab dışında kimsenin imamlığını kabul etmemiştir.²⁸⁸

2.8.8. Gurâbiyye

Bağdâdî ile İsferyîni, bu fırkanın liderinin ismini zikretmemişlerdir. Ancak, bir grup şeklinde isimlendirip görüşlerine yer vermişlerdir. Bu grubun görüşlerine gelince:

- a. Bunlar, Allah'ın, Hz. Cebrail'i Hz. Ali'ye gönderdiğini, ancak Hz. Muhammed'in, iki karganın birbirine benzediği gibi Hz. Ali'ye benzerliğinden dolayı, Cebrail'in yolunu şaşırarak, Hz. Muhammed'e geldiğini ileri sürmüşlerdir.
- b. Ayrıca, bunlar, Hz. Cebrail ile Hz. Muhammed'e lanet ederler.²⁸⁹

Bağdâdî ile İsferyîni, Gurabiyye fırkasının, bu görüşlerinden dolayı küfre düştüklerini ifade etmektedirler.

2.8.9. Mufavvıda

İsferyîni, bu fırkayı, Gurabiyye'den bir fırka olarak kaydetmiştir. Bağdâdî ise Râfıza'nın bir grubu olarak vermiştir. Bu fırkanın iddiası şöyledir: Allah, önce Muhammedi yaratmış, sonra ona âlemin yaratılması ve işlerinin idaresini vermiştir. Böylece âlemi yaratan odur, Allah değil. Daha sonra âlemin idaresini Hz. Ali'ye vermiştir. Hz. Ali, ikinci idare edendir.²⁹⁰

2.8.10. Zemmiyye

Bu fırka, Allah'ı inkâr edip, Hz. Ali'nin ilah olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca bunlar, Hz. Muhammed'e sövmüşlerdir. Bağdâdî ve İsferyîni, bu fırkayı, Allah'ı

²⁸⁸Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 41; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 218; İsferyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 128

²⁸⁹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 221; İsferyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 128.

²⁹⁰Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 47; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 221; İsferyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 128.

inkâr ve Hz. Muhammed'e sövmelerinden dolayı, İslam fırkalarının dışında saymışlardır.²⁹¹

2.8.11. Şuray'iyye

Eş-Şura'î olarak tanınan bir şahsa uyan bu fırka, Allah'ın, Nebî, Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'e hulûl ettiğini iddia etmiştir.²⁹²

2.8.12. Nemîriyye

Bu fırka, en-Nemir olarak tanınan bir adama uyanlardır. en-Nemirî, Allah'ın kendisine hulûl ettiğini iddia etmiştir.²⁹³

2.8.13. Hulûliyye

Hulûl etmek, sözlük anlamı; girmek, yer etmek; bir cismin başka bir cisme girmesi, iki şeyin birleşmesi demektir. Terim anlamda ise Hulûl etmek; Allah'ın, evren ve insan ile bütünleşmesi, onların cisimlerine girmesi anlamına gelir.

Bağdâdî ve İsferyânî, İslam memleketinde ortaya çıkmış, hulûl inancına sahip on bir fırka kaydetmişlerdir. Bağdâdî ile İsferyânî, Râfıza'nın gulatı olarak kaydettikleri; Sebeiyye, Beyaniyye, Cenahiyye, Hattabiyye, Nemiriyye ve Şuraciyye fırkalarının yanına beş fırkayı daha Hulûliyye'ye dâhil etmişlerdir. Bu fırkalar şunlardır:

2.8.13.1. Rizamiyye

Bu fırka, imametini, Ebû Haşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'den, Ebû Haşim'den gelen bir vasiyetle Muhammed b. Abdullah b. Abbas'a geçtiğini, sonra Muhammed'den, oğlu İbrahime, İbrahimden de Ebu'l-Abbas es-Saffah adına davette bulunan Abdullah'a, ondan da Ebû Muslim'e geçtiğini, iddia etmiştir. İmametini Ebû Muslim'e geçtiğini iddia eden Rizamiyye'den bir grup, Ebû Muslim'in, öldüğünü kabul etmişlerdir. Ancak, kendilerine Ebû Muslimiyye denen

²⁹¹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 222; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 129.

²⁹²Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 45; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 223; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 129.

²⁹³Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 223; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 129.

bir grup da, Allah'ın, Ebû Muslim'e hulûl ettiğini, dolayısıyla Ebû Muslim'in ilah olduğunu iddia etmiştir.²⁹⁴

2.8.13.2. Mukannaiyye

Bu fırka mensupları, el-Mukanna diye bilinen Ata b. Hâkim (ö. 161/778)'e uyanlardan oluşmaktadır. el-Mukanna, önceleri, Rizamiyye fırkasının görüşlerine bağlı idi. Mukanna'nın görüşlerini şöyle sıralayabiliriz:

- a. Mukanna, ilah olduğunu iddia edip, kendisini ipek bir perde ile halktan gizlerdi.
- b. Mukanna'nın diğer bir iddiası da, ilahın önce Hz. Âdem, ardından Hz. Nuh ve sırasıyla bütün peygamberlerin ve Hz. Ali ile Ebû Muslim'in ve son olarak da Hişâm b. Hakem'in suretinde görüldüğü şeklindeki iddiasıdır.
- c. Mukanna, namaz ve oruç gibi ibadetleri kaldırıp haramları helal kılmıştır. Bu fırkaya mensup bütün köylerde, mescit bulundurulmuş, ancak namaz yasaklanmıştır.
- d. Ayrıca bunlar, ölü eti ile domuz etini helal saymışlardır.²⁹⁵

İsferâyînî, Bağdâdî'den farklı olarak, el-Mukanna'ya inananların, kendisinin asıl suretini görmek istediklerini, ancak el-Mukanna'nın, onlara, eğer yüzümü görürseniz yanıp kül olacaksınız, şeklinde cevap verdiğini ifade etmektedir.²⁹⁶

Bağdâdî, el-Mukanna'nın, taraftarlarıyla birlikte, Mâverâünnehir bölgesinde bulunan Horasan'a bağlı Keş ve Nahşeb²⁹⁷ yakınlarında, siyam denen sağlam bir kalede yaşadıkları şeklinde bir bilgi vermiştir. Ayrıca Mukanna'nın taraftarlarının içinde Suğdlular ve hallaclı Türklerin de bulunduğunu dile getirmiştir. el-Mehdî, Muaz b. Muslim'i, yetmiş bin kişilik bir ordu ile Mukanna ve taraftarlarının üzerine göndermiştir. Uzun çarpışmalar sonucunda Mukanna, kalenin içinde demiri bile

²⁹⁴Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 226; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 130.

²⁹⁵Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 227; İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 131.

²⁹⁶İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 131.

²⁹⁷Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay. , 2003), 28: 177-180.

eriten fırının içine kendisini atıp öldürmüştür. Bunun üzerine adamları, Mukanna'nın cesedini bulamadıkları için, onun göğe çıktığını iddia etmişlerdir.²⁹⁸

2.8.13.3. Hulmaniyye

Bu fırka, İranlı Ebû Hulman ed-Dimeşkî'ye mensup olanlardır. Ebû Hulman, Farslı olup, görüşlerinin yayılma alanı Şam idi.²⁹⁹ Bağdâdî ile İsferyâinî, bu fırkanın, şu iki görüşünden dolayı küfürde olduğunu dile getirmişlerdir:

- a. Allah'ın ruhunun güzel insanlara hulûl ettiği şeklindeki görüşleri.
- b. Herşeyi helal kılmak.

İsferyâinî, bu fırka ile ilgili bu bilgileri vermekle yetinmiştir. Bağdâdî ise, bu fırkayı detaylıca ele alıp, Ebû Hulman'ın görüşlerini çürütme yoluna gitmiştir.

2.8.13.4. Hallaciyye

Bu fırka mensupları, el-Hallac diye bilinen Ebû'l-Muğis el-Hüseyin b. Mansur el-Beyzâvî (ö. 309/922) 'ye mensuptular. el-Hallac, Fars ülkesinden el-Beyda denilen bir şehirden olup, tasavvufî görüşlere sahip idi.³⁰⁰

Kelamcılar, fakihler ve suffiler, Hallac hakkında ihtilafa düştüler. Kelamcıların çoğunluğu, Hallac'ı, görüşlerinden dolayı, Hulûliyye'den sayıp tekfir etmişlerdir. Ancak Basralı Salimiyye³⁰¹ kelamcılarında bazıları, onu benimseyip suffilerin hakikatı arayan sınıfına nispet etmişlerdir. el-Hallac'ı, Hulûliyye sınıfına dahil edenler, onun şu görüşünü delil olarak sunmaktadır: “Kim nefsinin, itaat ile terbiye eder, dünya lezzetleri ve şehvetlerine sabrederse, Allah'a yakın olanların makamına yükselir. Sonra o, beşeriyet sıfatlarından temizleninceye kadar, saflaşmaya ve saflaşmış olanların derecesine yükselmeye devam edecektir.

²⁹⁸Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 228.

²⁹⁹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 228; İsferyâinî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 132.

³⁰⁰Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 229; İsferyâinî, *et-Tabsîr fi'd-fîn*, 132.

³⁰¹Salimiyye, Sehl b. Abdullah et-Tüsteri (ö. 283/896)'nin öğrencisi İbn Salim'in kurduğu kelam ekolüdür. Allah'ın, Hz. Muhammedi kendi nurundan yarattığı düşüncesi, bu ekolün temelini oluşturmaktadır. (Geniş bilgi için bkz: Mustafa Akman, “Hakikat-i Muhammediyye Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran Kaynak ve Müellifleri”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2011): 110.)

Kendisine beşeriyetten bir parça kalmadığı takdirde, İsa b. Meryem'e hulûl eden Allah'ın ruhu, ona da hulûl eder''³⁰².

2.8.13.5. Azafira

Bu fırka, İbn Ebi'l-Azafir'e uyanlardan oluşmaktadır. Bunlar, 322-329/934-940 yıllarında Abbasi halifesi Ebû İhsak Ahmet b. el-Muktedir-Billâh, zamanında ortaya çıkmışlardır.³⁰³

Bu fırkanın görüşleri şöyledir:

- a. Şeriati kaldırmışlardır.
- b. Allah'ın ruhunun Azafir'e hulûl ettiğini iddia etmişlerdir.
- c. Haramları helal kılmışlardır.
- d. Homoseksüelliği mübah saymışlardır.
- e. Ona uyanlar, kendi eşlerini, nurunun onlara geçmesi için ona sunmuşlardır.³⁰⁴

2.8.14. Ashâbu'l-İbâha

Haramları helal kılanlar anlamına gelen Ashâbu'l-İbâha, iki sınıftan oluşmaktadır. Birinci sınıf; haramları helal sayan ve insanların malda ve kadında ortak olduğunu savunanlardır. İkinci sınıf ise, Huremniyye'den Bâbekiyye ve Mâziyâriyye olmak üzere iki fırkadan oluşmaktadır.³⁰⁵

2.8.14.1. Bâbekiyye

Bu fırka, aslen İran'lı ve daha sonra Müslüman olan, Bâbek el-Hurremi'ye uyanlardır. Bu fırka, Azerbaycan'nın Bedyen dağı civarında ortaya çıkmıştır. Haramları helal sayan ve birçok Müslümanı katleden bu fırka, Abbasî halifeleri zamanında yaklaşık yirmi yıl süren mücadele sonucunda yenilmişlerdir.³⁰⁶

³⁰²Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 231; İsferyâîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 134.

³⁰³Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 114; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 232; İsferyâîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 134.

³⁰⁴Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 232; İsferyâîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 135.

³⁰⁵Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 233; İsferyâîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 135.

³⁰⁶Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 233; İsferyâîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 136.

2.8.14.2. Mâziyârîyye

Bu fırka, Mâziyâr'a uyanlardır. Mu'tasım zamanında, Taberistan'da ortaya çıkmıştır. Bâbek el-Hurremî ile aynı yılda idam edilmiştir. Bu fırkanın görüşlerine gelince:

- a. Haramları helal kılmışlardır.
- b. İnanışlarını, nispet ettikleri Şervin adında bir adamı, Hz. Muhammed ve bütün nebilerden üstün görmüşlerdir.
- c. Namaz ve orucu yasaklamışlardır.
- d. Kâfirlere karşı cihada inanmazlardı.³⁰⁷

2.8.15. Ashâbu't-Tenâsüh

Tenasüh, ölen insanların ruhunun bir insan ya da hayvan bedenine girmesi, inancıdır. Galiyye fırkaları içinde rûh-i ilâhînin kendilerince kabul edilen imam ve liderlere hulûl ettiğini ileri sürenler olduğu gibi imamlardan birinin ölmesiyle ruhunun diğer imama geçtiğini iddia edenler de vardır. Bu batıl inanışın Hind inanışlarından intikal edildiği anlaşılmaktadır.³⁰⁸

Bağdâdî ile İsferyîni, tenasüh inancına sahip iki sınıfı ele almışlardır. Birinci sınıf, İslam'dan önce ortaya çıkan filozoflardan ve Sumeniyye'den oluşmaktadır. İkinci sınıf ise İslam döneminde ortaya çıkan, Kaderiyye ve Rafiziler'in gulat fırkalarından oluşmaktadır. İslam devleti döneminde ortaya çıkan, tenasüh inancına sahip fırkalar:

1. Beyâniyye: Beyân b. Sem'an et-Temîmî'ye uyanlardır.
2. Cenâhiyye: Abdullah b. Muâviyye b. Abdullah b. Cafer b. Ebî Talib'e uyanlardır
3. Hattâbiyye: Ebû'l-Hattâb el-Esedî'ye uyanlardır
4. Sebeiyye: Abdullah b. Sebe'ye uyanlardır.³⁰⁹

³⁰⁷Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 234; İsferyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 136.

³⁰⁸Topaloğlu, *Kelam İlmi*, 208.

³⁰⁹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 235; İsferyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 137.

Bağdâdî ile İsferyâîni, Kaderiyye içinde, tenasuha inanların başında Ahmet b. Hâbit olduğunu dile getirmişlerdir. Bunun yanında, Ahmet b. Eyüp b. Bânuş, el-Kahtî ile Ebû Müslim el-Horasânî'nin tenasüh inancı ile ilgili görüşlerini kaydetmişlerdir.³¹⁰

2.8.16. Hâbitiyye

Bu fırka, Ahmet b. Hâbit'a uyanlardan oluşmaktadır. Ahmet b. Hâbit, i'tizal konusunda en-Nazzâm'ın dostu idi.³¹¹

Bağdâdî ile İsferyâîni, bu fırkanın tenasüh ile Allah'ın birliği hususundaki görüşlerini ele almışlardır. Buna göre İbn Hâbit'ın tenasüh ile ilgili görüşü şöyledir:

- a. “Ruh, bu dünyada, taati günahları ile bozuldukça farklı kalıplar ve şekiller içinde tekrar gelmeye devam edecektir. Sevapları ve günahlarının miktarına göre, kalıplarının derecesi insanlıkta veya hayvanlıkta olur”.
- b. “Yaratılmışların iki Rabbi ve iki yaratıcısı vardır. Bunlardan biri kadim olan Allah'tır. Diğeri ise yaratılmıştır ve o da İsa b. Meryem'dir”.

İsferyâîni, bu fırkanın görüşlerini verip, İslam'dan olmadıklarını dile getirmiştir. Bağdâdî ise bu fırkanın, görüşlerinden dolayı, Mecusilerden de daha kötü olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Bağdâdî, bu fırkayı İslam'dan sayan, Hıristiyanları İslam fırkaları içinde gören gibidir, şeklinde bir ifadede bulunmaktadır.³¹²

2.8.17. Himâriyye

Kaderiyye fırkasından bir grup olan el-Himâriyye, Asker Mukrem'in Mu'tezilîlerinden bir topluluktur.³¹³ Bu grup, Kaderiyenin farklı gruplarının görüşlerini benimsemişlerdir. Bu fırkanın görüşlerine gelince:

- a. İbn Hâbit'ın tenasüh inancını benimsemiştir.
- b. Abbad b. Süleyman ed-Damrî'den, Allah'ın kendilerini, maymunlar ve domuzlar haline çevirdiği, çevirme işinden önce insan oldukları, ancak çevirme işinden sonra küfre inandıkları, şeklindeki görüşü kabul etmiştir.

³¹⁰Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 236; İsferyâîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 138.

³¹¹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 241; İsferyâîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 138.

³¹²Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 242; İsferyâîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 139.

³¹³Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 244; İsferyâîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 139.

- c. Şarabın, Allah'ın fiili olmadığı, ancak onun, şarapçının işi olduğunu; çünkü Allah'ın günah sebebi olan şeyi yapmayacağını iddia etmiştir.
- d. İnsan bir takım hayvan çeşidini yaratabilir demiştir. Örneğin, insan bir et parçasını yere gömdüğü veya güneşe bıraktığı zaman kurtlanır. Bu kurtların yaratıcısının insan olduğunu iddia etmiştir.³¹⁴

Bağdâdî, bu fırkayı, haşeratı ve zehirli hayvanları, şeytanın yaratıkları olarak gören Mecusîlerden, daha kötü olarak nitelemektedir. Ayrıca bu fırkayı İslam fırkaları arasında sayanı, Mecusîleri de İslam fırkalarından sayan gibidir, demiştir.³¹⁵ İsferyâinî, bu şekilde bir değerlendirme yapmamıştır.

2.8.18. Yezîdiyye

Hâricîlerden bir fırka olan Yezîdiyye, Basralı Yezîd b. Ebû Uneyse el-Haricî'ye uyanlardan oluşmaktadır. Yezid b. Ebû Uneyse, Hâricî fırkalarından olan İbâdiyye fırkasının görüşlerine bağlı idi. Ayrıca O, "Allah, acemden bir Resul gönderecek, ona gökten bir kitap indirecek ve şeriatı ile Hz. Muhammed'in şeriatını ortadan kaldıracak" demiştir.³¹⁶

2.8.19. Meymuniyye

Bu fırka, Havaricden Acârîde kolundan Meymûn adlı bir şahsa uyanlardır. Meymun, irade, Kader ve istitaat konularında, Kaderiyyenin görüşlerini benimseyip, Acârîdeye muhalefet etmiştir.³¹⁷

Bağdâdî ile İsferyâinî, meymuniyye fırkasını şu görüşlerinden dolayı, İslam milletlerinin dışında saymışlardır:

- a. Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyir, Hz. Ayşe ve Hz. Osman'ı tekfir etmişlerdir.
- b. Baba ve dedelerden gelen oğulların kızları ile erkek ve kız kardeşlerin çocuklarının kızları ile evlenmeyi mübah görmüşlerdir.
- c. Yusuf suresinin Kur'an'dan oluşunu inkâr etmişlerdir.³¹⁸

³¹⁴Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 244; İsferyâinî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 139.

³¹⁵Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 244.

³¹⁶Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 244; İsferyâinî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 140.

³¹⁷Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 245; İsferyâinî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 140.

2.8.20. Bâtıniyye

Bâtıniyye, Kur'an ve hadislerdeki, her zahirin (açık hükümün) bir de batını, herkesin anlayamayacağı gizli bir tarafı olduğunu ve Kur'an ile hadislerin ancak te'vil, yani yorumlama ile anlaşılabilceğini iddia eden fırkalara, XII. asırdan itibaren toptan verilen isimdir.³¹⁹ Makâlât sahipleri, Batıniyye davetini kuranların, bir cemaat olduğunu anlatırlar. Bunların başında, el-Kaddah diye tanınan Meymun b. Deysân gelir. Onlardan bir diğer kişi de, Dendan lakaplı Muhammed b. Hüseyin'dir. Bunlar, cezaevinde birbirleri le buluşup batıniyye mezhebini kurmuşlardır.³²⁰ Bâtinî fırkaların ortak görüşlerine gelince;

- a. Kur'an ve sünneti, kendi heva ve isteklerine göre yorumlamışlardır.
- b. Peygamber'lerin, hile ile başa geçmek için çalıştıklarını iddia etmişlerdir.
- c. Dinî mükellefiyetleri kaldırmışlardır. Onlara göre önemli olan, dinin batını yönlerini anlamaktır.
- d. İbadetleri kendi isteklerine göre te'vil etmişlerdir. Örneğin; namazın anlamını, imamlara bağlılık, orucun anlamı ise imamın sırrını açığa vurmaya terk etmek şeklinde te'vil etmişlerdir.
- e. Mucizeyi inkâr etmişlerdir.
- f. Daî, bir kişiyi kendi mezhebine çağırmadan önce onu iyi tanımalı. Onun için daî olacak kişinin insanları iyi tanıma kabiliyetine sahip olması gerekir.
- g. Daî, mezhebine davet ettiği insanlara kendisini sevdirmeli ve onların dostluklarını kazanmalıdır.³²¹

Bağdâdî, Bâtinî fırkalarının yayılma alanı bulduğu şu üç topluluğu vermiştir:

1. Nabatîler, Kürtler ile Mecûsîlerin oğulları gibi, bunlar ilmî kavrama ve tartışma özellikleri olmayan geniş bir topluluklardır.

³¹⁸Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 245; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 140.

³¹⁹İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, (Ankara: Ankara Okulu Yay. , 2013), 161.

³²⁰Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 247.

³²¹Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 248; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, 140-144.

2. Acemlerin Araplara üstün olduklarına inanan ve gücün tekrar İranlılara geçmesini isteyen İran milliyetçiler.
3. Aralarından Nebî çıktığı için Mudar'a³²² kin besleyen Benû Rebîa'dan³²³ bir topluluk.³²⁴

Bağdâdî ayrıca, İsferyînî'den farklı olarak; ferasetle bir şeyi kestirmek, isabetli olarak idrak etmek anlamına gelen teferrüsün, Batınî fırkalarının düşüncelerine göre derecelerini kaydetmiştir. Bu dereceler şöyledir:

a. Te'nis: Batınîlere göre te'nis derecesi, teferrüse çok yakındır. Te'nis, insanın kendi mezhebi ile ilgili benimsediği şeyleri gözünde süslemek; bundan sonra benimsediği şeylerin yorumunu sormak ve onu, bizzat kendi inancının esasları hakkında şüpheye düşürmektir.

b. Rabt: Bağlılık anlamına gelen rabt, davet olunacak kişinin nefsinin, Şeriatın esaslarını te'vil isteği konusunda merakta bırakmaktır.

c. Tedlis: Batınîlerin “doğrusu Kur'an'ın zâhir anlamları azap, batını ise rahmettir” şeklindeki sözleridir. Bu düşüncelerine “inanenlerle iki yüzlü'ler arasına, kapısının içinde rahmet ve dışında azap olan bir sûr çekilir”. (Hadîd, 57/13) ayetini delil göstermişlerdir.

d. Teşkiik: Şüpheye düşürme anlamına gelmektedir. Batınî fırkalar, şeriatın hükümleri ile ilgili konularda, insanları şüpheye düşürecek şekilde sorular sorarlardı. Özellikle eğitimsiz insanlara, şeriatın zahir anlamlarının dışında sorular sorarlardı. Kur'an hakkında da bazı surelerin başında yer alan “Tâ-Sîn”, “Yâ-Sîn” ve “Tâ-Hâ” gibi kelimelerin anlamlarını sorarlardı. Bu sorularıyla insanları şüpheye düşürürlerdi. Bunun sonucunda insanları hakimiyetleri altına alırlardı³²⁵

³²²Mudar, Nizar b. Mead b. Adnan'ın oğludur. Kabilesinin reisi olduğundan dolayı kabilesine Mudaroğulları denmiştir. Mudaroğullarının ana yurdu Mekke ve çevresidir. Mudar'ın önemli bir kolu olan Kureyş Mekkede kalırken diğerleri Arap yarımadasının çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. IV. Yüzyılın başından itibaren Arabistan dışına çıkarak Harran, Rakka, Şimşât ve Suruç dolaylarına kadar yayılmışlardır. (Geniş bilgi için bkz: Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mudar (Benî Mudar)” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. , 2005), 30: 358-359.

³²³Rebîa (Benî Rebîa) Arapların dört ana kolundan (diğerleri Mudar, Kudâa ve Yemen) biridir. Kabilenin reisi olan Rebîa'nın soyu babası Nizar b. Mead vasıtasıyla Adnan'a ulaşır. (Geniş bilgi için bkz: İrfan Aycan, “Rebîa (Benî Rebîa)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. , 2007), 34: 498-499.

³²⁴Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 261.

³²⁵Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 264.

2.9. KURTULUŞA EREN FIRKA (el-FIRKATU'N-NÂCİYE)

Bağdâdî ile İsferyânî, kitaplarının son bölümünde kurtuluşa eren fırkayı geniş bir şekilde ele almışlardır. Her iki müellifin de sıkı birer Ehl-i Sünnet savunucusu oldukları görülmektedir.

2.9.1. Ehl-i Sünnet Fırkalarının Sınıflandırılması

Bağdâdî Ehl-i Sünnet fırkalarını sekiz sınıfa ayırmaktadır. Bu sınıflara gelince;

1. Tevhit, nübüvvet, va'd ve va'id hükümleri, imamet ve başkanlık gibi meselelerde Rafızî, Hâricî Cehmiyye gibi sapık fırkaların bid'atlerinden uzaklaşıp Sıfâtîyye'ye uyanlardır.
2. Re'y ve hadis grubuna mensup fıkıh âlimleridir. Bu grup, İmam Malik, eş-Şafii, el-Evzaî, es-Sevrî, Ebû Hanife, Ahmet b. Hanbel gibi âlimlerden oluşmaktadır.
3. Hz. Peygamber'den gelen sağlam haberler ve sünnetlerin yolları ile ilgili bilgilere sahip olup cerh ve ta'dilin sebeplerini bilenlerdir.
4. Edebiyat, dilbilgisi ve söz dizimi gibi alanlarda bilgili olanlardır. Sibeveyh, el-Ferrâ, Ebû Ubeyd gibi dil âlimleri gibi.
5. Kur'an okuma ve ayetleri açıklamada Ehl-i Sünnet mezhebine uygun te'villeri hakkında geniş bilgiye sahip olanlardır.
6. Sufî ve zahidlerden oluşmaktadır. Bunlar dünyadan el etek çekenlerdir.
7. Müslümanları koruyan, İslam için savaşanlardan oluşmaktadır.
8. Sünnet ehli, davranışlarının hâkim durumda olduğu beldelerin halk kitleleridir. Bunlar, adalet, tevhit, va'd ve va'id gibi konularda Ehl-i Sünnet bilginlerinin doğruluğuna inanan, helal ve haram konularında onları örnek alan, sapık fırkaların bid'atlerinden hiçbirşeye inanmayan kesimlerdir.³²⁶

Bağdâdî Ehl-i Sünnet'i bu şekilde sekiz sınıfa ayırırken İsferyânî ise böyle bir sınıflandırma yapmadan geniş bir şekilde ele alıp açıklamaktadır.

³²⁶Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 272-274.

SONUÇ

Çalışmamızda tespit edildiği üzere İslâm mezheplerinin tasnifi konusu, karmaşık ve girift bir mesele konumundadır. İslam mezhepler tarihçilerinin bu konuda ittifak edememeleri bunun açık bir göstergesidir. Bu durumun temel sebebinin, objektiflik probleminin olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca, diğer bir neden de tasnif konusunda belli bir kural ve kıriterin bulunmamasıdır. Mesela, mezhepler tarihçilerinin bir kısmı Hz. Peygamber'den rivayet edilen 73 fırka hadisini esas alarak mezhepleri tasnif etmeye çalışırken, diğer bir kısım tarihçi de ya hadisi red etmekte ya da bu hadisi görmezlikten gelmişlerdir.

Çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-fırak*'ı ile Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî'nin *et-Tabsîr fi'd-Dîn* adlı eserlerinde mezheplerin tasnifine gelince, her iki müellifin de 73 fırka hadisini sahih kabul edip, mezhepleri bu hadise göre tasnif ettikleri görülmektedir. İtikadî fırka tasniflerinde, Bağdâdî ile İsferâyînî'nin bazı hususlarda ittifak ettikleri, bazı noktalarda ise farklılıklar ortaya koydukları görülmektedir. Bağdâdî ile İsferâyînî'nin söz konusu eserleri, mukayeseli bir şekilde incelendiğinde şu neticeler ortaya çıkmaktadır:

1. Her iki müellif de eserlerini oluştururken Ehl-i Sünnet'in görüşlerini merkeze alarak diğer mezheplerin görüşlerini ele almaktadırlar. Bunun neticesinde diğer fırkalara karşı sert bir üslup kullanmışlardır.

2. Bağdâdî kendi eserinde kaydettiği her bir fırka ile ilgili genel bilgiler verdikten sonra, fırkanın görüşlerine ağır eleştiriler getirmektedir. Ayrıca İslam dairesi dışına çıkan fırkaların İslam'dan sayılmama gerekçelerini de dile getirmektedir. İsferâyînî ise genel olarak kaydettiği fırkalar hakkında genel bilgiler vermekle yetinmektedir. Çok nadir bir şekilde kendi görüşünü dile getirmektedir. Bağdâdî, kendi eserinde kaydettiği fırkaları, genellikle uzun ve detaylı bir şekilde sunmuştur. İsferâyînî ise çoğu zaman, Bağdâdî'nin, hakkında uzunca malumat verdiği bir fırkayı çok kısa bir şekilde sunma yolunu tercih etmiştir.

3. Bağdâdî ile İsferâyînî, gruplaşmaların başladığı zaman konusunda aynı görüşe sahiptirler. Her iki müellif de fırka anlamındaki ilk oluşumların en erken Hz. Osman döneminde ortaya çıktıklarını belirtmişlerdir. Fırka tasniflerinde takip edilen

yol ve benimsenen metot arasında pek bir fark görünmemektedir. Her iki müellif, ümmetin 73 fırkaya ayrılacağını ifade eden hadisi esas alıp tasniflerinde mezhepleri, hadiste belirtilen 73 sayısı ile sınırlandırmaya çalışmışlardır.

4. Bağdâdî ile İsferyânî arasında görülen en ciddî farklılık, tasniften çok kaydedilen fırkalar ile ilgili detaylarda görülmektedir. Buna göre yaptığımız mukayese sonucunda kaydedilen fırkalar ile ilgili şu farklılıklar göze çarpmaktadır:

a. Her iki müellif de itikâdî fırka tasniflerinde Râfıza'dan başlamaktadırlar. Rafizî fırkalarından olan Zeydiyye'yi üç, Keysâniyye'yi iki ve İmamiyye'yi on beş olmak üzere toplam yirmi fırka olarak tasnif etmektedirler. Zeydiyye'nin bir kolu olan Butriyye fırkası ile ilgili, Bağdâdî, İsferyânî'den farklı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Kûfelilerin, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgili serüvenlerini uzun bir şekilde ele almaktadır.

b. Bağdâdî, Hâricî fırkaları yirmi gruba ayırmaktadır ve her bir grubu müstakil bir başlık altında değerlendirmektedir. İsferyânî ise Hâricî fırkaları yedi ana fırkaya ayırıp, bu yedi firkanın içinden ortaya çıkmış diğer fırkalar ile beraber yirmi fırkaya ayırmaktadır. Bağdâdî'nin farklı olarak kaydettiği bir Hâricî fırkası da Acâride fırkasının Hamziyye koludur. Bağdâdî, bu firkanın kurucusu olan Hamza el-Ekrek'in, Sicistan, Kirman ve Horasan'da yaptığı katliamlı seferlerinden detaylı bir şekilde bahsetmektedir.

c. Mu'tezile mezhebinin tasnifinde Bağdâdî ile İsferyânî benzer bilgiler sunmaktadırlar. Ancak Mu'tezilenin bir kolu olan Nazzamiyye fırkası ile ilgili Bağdâdî, İsferyânî'den farklı ve detaylı bilgiler sunmaktadır. Buna göre Bağdâdî; Nazzam'ın yirmi görüşünü detaylı bir şekilde verip, bütün görüşlerini çürütmeye çalışmaktadır.

d. Müşebbihe fırkası ile ilgili İsferyânî, Bağdâdî'nin müşebbihe fırkalarından saydığı Hulûliyye ve Azafire fırkalarına değinmemektedir. İsferyânî'nin kendi eserinde Bağdâdî'den farklı olarak ele aldığı ve eserini önemli kılan bir özellik de, diğer din ve düşüncelere ayrı bir başlık ayırmasıdır. Kitabının on dördüncü başlığını bu din ve inançlara ayırmaktadır. Bu din ve inançlar: Putperestler, Sümenîler, Dehrîler, Sofistler, Heyulacılar, Mecusî gruplar, Sabîiler, Berahîme, Yahudiler ve Hıristiyanlar'dan oluşmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. 5. Cilt, Mısır: 1313.

Akman, Mustafa. “Hakikat-i Muhammediyye Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran Kaynak ve Müellifleri”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 2011, 110.

Aycan, İrfan. “Rebîa (Benî Rebîa)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 498-499, İstanbul: TDV Yay. , 2007.

el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tahir et-Temîmî. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Thk. Muhammed Osman Hüseyin, Kahire: Mektebetu İbn Sina, trs.

el-Bağdâdî Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tahir et-Temîmî. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Trc. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: TDV Yayınları, 2014.

Bedevî, Abdurrahman. *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*. 3. Bsk. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l Melâyîn, 1983.

Bozan, Metin. “Şîî Fırkaların Tasnifi” Nispet Edildikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1, 2004, 22-37.

Bozkurt, Nahide. “Ebû Cafer el-Mansûr Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Hâşimî el-Abbâsî (ö. 158/775)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 5-6. Ankara: TDV Yay. , 2003.

Bozkurt, Nahide. “Mehdî-Billâh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 377-379, Ankara: TDV Yayınları. , 2003.

Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhari*. İstanbul: 1315.

Cevdet Paşa, Ahmet. *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*. Sad. Metin Muhsin Bozkurt, İstanbul: Hikmet Neşriya, 1999.

Çelebi, İlyas. “Mu’tezile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 391-401. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Çelebi, Kâtip. *Keşfu’z-zunûn*. Beyrut, ts.

Çetin, Osman. “Horasan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18: 234-241, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Dalkılıç, Mehmet. “Eş’ari’ye göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9 (2004): 85-119.

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş’as. *Sünen-i Ebû Davud*. İstanbul, 1993.

Ebû Zehra, Muhammed. *Mezhepler Tarih*. Çev. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2013.

Emin, Ahmed. *Fecru’l-İslâm*. Beyrut, 1975.

el-Eş’ari, Ebû’l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve ihtilafu’l-musallîn*. Trc. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Abdulkahir el-Bağdadi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yay. , 2008.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 22/1 (1978): 246-275.

Gölcük, Şerafettin. “Abdülkâhir el-Bağdâdî”. *Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3 (Ocak 1979): 77-85.

Gölcük, Şerafettin. *Kelam Tarihi*. 4. Bsk. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2000.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

Gömbeyaz, Kadir. “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”. *Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14/2 (2005): 148-160.

Hakkı, İzmirli. *Yeni İlm-i Kelam*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1341.

Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh b. Yâkût b. Abdillâh. *Mu’cemu’l-buldân*. Mısır: 1324/1906.

İbn Asakir, Ali b. Hasan b. Hibbetullah ed-Dımeşkî. *Tebyinu kizbi’l-mufteri fima nusibe ile’l-imâm el-Eş’ari*. Dımaşk: 1995.

İbn Hallikân, Ebû’l-Abbas Şemsu’d-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Vefayâtu’l-a’yân*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: trs.

İbn-i Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahirî. *el-Fasl fi’l Milel ve’l-ehvâ’ ve’n-nihal*. Thk. İbrahim Nasr-Abdurrahman Umayre 1. Bsk. Beyrut: 1996.

İbn Mâce, el-Hafız Abdullah b. Muhammed b. Zeyd. *Sünen-i İbn Mâce*. Beyrut, ts.

İbn’u-Nedim. *el-Fihrist*. Thk. İbrahim Ramazan. 2. Bsk. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1998.

İbnu'l-İmâd, Abdullah Ebû'l-Felah. *Şezeratu'z-zeheb fi ahbari men zeheb*. Beyrut, H.1350.

İsferâyînî, Şehfur b. Tahir b. Muhammed Ebû'l-Muzaffer. *et-Tebîr fi'd-dîn ve temyîzu'l-fırkatu'n-naciye ani'l fıraki'l-hâlıkîn*. Thk: Kemal Yusuf Hut, Beyrut: 1973.

Kevserî, Muhammed Zahid. "Mukaddime" *İsferayînî, et-Tabsîr*. Beyrut, 1988.

Kummî-Nevbahtî. *Şîi fırkalar(Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak/Fıraku's-Şîa)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

Kurşun, Zekeriyya. "Necd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 491-493, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

el-Kutbî, İbn Şakir. *Fevatu'l-vefeyât*. Mısır: 1651.

Kutlu, Sönmez. "Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/2 (2002): 168-210.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mudar(Benî Mudar)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 358-359, İstanbul: TDV Yay. , 2005

Makdîsî, Mutahhir b. Tahir. *Ahsenu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. thk: J. Geoje. Leiden: 1906.

Malatî, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman. *et-Tenbih ve'r-red 'ala ehli'l-ehva ve'l-bida'*. Beyrut: Mektebetu'l-Maarif, 1968.

Neşşar, Ali Sami. *Neş'etu'l-fikri'l-felsefi fil İslâm*. Kahire: Daru'l-Mearif, 1964.

Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Musa. *Kitabu Fıraki's-Şîa*. nşr. Helmut Ritter, İstanbul: 1931.

er-Razî, Fahrüddin. *İ'tikâdâtü firaki'l-müslimîne ve'l-müşrikîn*. Thk. Ali Sami en-Neşşâr. Kahire: 1938.

Rençber, Fevzi. “İslâm Birliği İnşâsında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*. 10/1 (Haziran 2017): 77-102.

Sinanoğlu, Mustafa. “Küfür”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 533-36. Ankara: TDV Yay. , 2002.

Subkî, Tacüddin Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali. *Tabakatu's-şafiiyyetu'l-kübra*. Thk. Abdulfettah Muhammed-Mahmud Muhammed, 1962.

Süleyman b. Ahmed b. Eyyüp et-Taberânî (ö. 360/971). *Mu'cemü'l-evsat*. Nşr: Tarık b. İvazullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim Hüseyini, 2 Cilt. Kahire: Dârü's-Selam, 1416/1995.

Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n-nihal*. 1.bsk. Beyrut: Daru's-Surûr, 1948.

Onat, Hasan. “Makâlâtü'l-İslâmiyyîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 406-407, Ankara: TDV Yayınları, 2003

Öz, Mustafa. “Cafer es-Sadık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 1-3, İstanbul: TDV Yay. , 1993.

Öz, Mustafa. “Necedât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 485-486, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Öz, Mustafa. “Şîa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 111-114, İstanbul: TDV Yay. , 2010.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Mâverâünnehir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 177-180, Ankara: TDV Yay. , 2003.

Tirmizi, Ebu Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünen-i Tirmizi*. Mısır, ts.

Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi*. İstanbul: Damla Yayınları, 2010.

W. Montgomery Watt. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. Çev. Ethem Ruhi Fığlalı. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1998.

Yüksel, Emrullah. “İsferâyînî Şehfûr b. Tahir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22: 517-518. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târihu'l-İslam ve vefayâtu'l- meşâhîri ve'l-a'lâm*. thk: Ömer Abdusselam Tedmuri. Beyrut: ts.